

KÖZGAZDASÁGI ÉS VÁLLALKOZÁSI ISMERETEK

2., átdolgozott kiadás

Készítette: Dr. Török László PhD

Első kiadást lektorálta: Dr. habil Fülöp Gyula, egyetemi docens

© Török László 2016.

Jelen jegyzet kizárólag a DE MK Közgazdaságtan mérnököknek vizsgáira történő felkészülés céljából többszörözhető. A jegyzet, illetve annak bármely részlete bármilyen felhasználásához, így különösen, de nem kizárólagosan terjesztéséhez, többszörözéséhez, adatbázisban történő felhasználásához a szerző előzetes írásbeli engedélye szükséges.

ISBN 978-963-473-206-8

Debrecen, 2016

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	6
Első rész	7
Közgazdasági ismeretek	7
1. Fejezet	8
Rövid mikroökonómiai bevezetés.....	8
1.1. Modellalkotás a közgazdaságtanban	8
1.2. Szükségletek és erőforrások.....	10
1.3. A termelési/szolgáltatási lehetőségek határa	13
1.4. A csökkenő hozadék törvénye	15
1.5. A csere, kereslet és kínálat	17
1.6. Piaci egyensúly	22
1.7. A kereslet – kínálat aggregálása	22
1.8. Kereslet- és kínálatrugalmasság.....	24
1.9. Fogyasztás, közömbösségi görbe és költségvetési egyenes....	26
2. Fejezet	29
Piac- és ármechanizmus, a pénz	29
2.1. Piacmechanizmus elemei.....	30
2.2. Ármechanizmus	31
2.3. A pénz.....	33
2.4. Pénz történeti megjelenési formái és funkciói	34
2.5. A modern pénz kialakulásának előzményei	37
2.6. Az aranypénzrendszer megszűnése	38
2.7. A pénzteremtés mechanizmusa	39
2.8. A pénzmultiplikátor nagysága	40
2.9. A pénz időértéke: jelenérték, jövőérték, nettó jelenérték, annuitás	41
3. Fejezet	45
Gazdasági szektorok.....	45
3.1. A vállalkozások	45
3.2. A lakosság csoportjai, mint fogyasztói egységek	55
3.3. Bankrendszer	63
3.4. Államháztartás	65
3.5. Külföld	70
4. Fejezet	72
Magánjavak és közjavak.....	72
4.1. Fogalmi elhatárolás.....	72
4.2. A közjavak fogyasztásának jellemzői	75
4.3. Externáliák	77
5. Fejezet	79
Nemzetgazdasági kibocsátás.....	79

5.1. Mutatószámok a nemzetgazdasági teljesítményre.....	79
5.2. A makróökonómia alapösszefüggései.....	84
5.3. Nemzeti vagyon	90
6. Fejezet	91
Piaci formák	91
6.1. Monopóliumok kialakulásának okai.....	92
6.2. Monopol piac jellemzői.....	93
6.3. Oligopol piac	96
7. Fejezet	98
A gazdasági növekedés és ciklusai.....	98
7.1. A gazdasági növekedésről általában.....	98
7.2. A fizikai tőketényezők kereslete	102
7.3. Technikai haladás	102
7.4. Népeség-növekedés.....	103
7.5. A gazdasági növekedés típusai.....	104
7.6. A gazdasági növekedés feltételei.....	104
7.7. Konjunktúraciklusok	105
8. Fejezet	109
Piacgazdaságok központi társadalmi problémái	109
8.1. A munkapiac	109
8.2. Munkanélküliség	113
8.3. A munkanélküliség gazdasági értelmezése	114
8.4. Infláció.....	115
8.5. Az infláció okai	116
8.6. Az infláció hatásai	118
8.7. Az infláció formái.....	120
8.8. A munkanélküliség és infláció közötti összefüggés.....	121
9. Fejezet	124
Gazdaságpolitika.....	124
9.1. A gazdaságpolitika funkciói	125
9.2. A monetáris és a fiskális politika a gazdasági stabilitásért	127
9.3. Monetáris politika	128
9.4. Fiskális politika	129
9.5. A gazdaságpolitika hatásossága.....	131
9.6. Privatizáció.....	132
9.7. Államadósság.....	134
Második rész.....	139
Vállalkozási ismeretek.....	139
1. Fejezet	140
Vállalkozások tevékenysége és gazdálkodása	140
1.1. Vállalkozások kibocsátása	141
1.2. A vállalkozások gazdálkodása	142

1.3. A vállalkozások kereslete a piacon	143
1.4. A vállalkozások keresletének határa	146
2. Fejezet	149
A vállalkozások szerepe, kiemelt céljaik és környezetük	149
2.1. A vállalkozások gazdasági szerepe	149
2.2. A vállalkozások kiemelt szervezeti céljai	150
2.3. Vállalkozás környezete	151
3. Fejezet	154
A vállalkozás alapításának szubjektív elemei, a működés adottságai	154
3.1. Vállalkozói készségek és képességek	155
3.2. A vállalkozás szervezeti adottságai	156
4. Fejezet	158
A vállalkozás egyéni és társas formái	158
4.1. Az egyéni vállalkozás feltételei	158
4.2. Egyéni cég	159
4.3. A gazdasági társaságok	160
5. Fejezet	165
A vállalkozások közterhei, munkavállalói adók és járulékok	165
5.1. A vállalkozások közterhei	167
5.2. Munkavállalói adók és járulékok	172
6. Fejezet	174
Beszámolási kötelezettség	174
6.1. A leltár és mérleg kapcsolata	176
6.2. A mérleg tartalma és szerkezete	177
6.3. Az eredménykimutatás tartalma és szerkezete	181
6.4. Kiegészítő melléklet	183
6.5. Üzleti jelentés	184
6.6. Adóbevallások	185
7. Fejezet	187
Vállalkozások pénzügyi elemzése	187
7.1. Jövedelmezőségi mutatók	188
7.2. Hatékonysági mutatók	189
7.3. Tőkeáttételi mutatók	190
7.4. Likviditási mutatók	191
7.5. Piaci mutatók	192
8. Fejezet	194
Üzleti, tőkebefektetési lehetőségek	194
8.1. Az értékpapírok csoportosítása	194
8.2. Az értékpapírok főbb típusai	195
9. fejezet	204
Üzleti terv	204

9.1. Az üzleti terv fejezetei	205
9.2. Az egyes fejezetek tartalma	205
9.3. Az üzleti terv prezentálása a befektetőknek.....	213
Irodalom	217

ELŐSZÓ

A közgazdasági és vállalkozási ismeretek című jegyzet azzal a szándékkal íródott, hogy a nem gazdasági és közgazdasági felsőfokú képzésben résztvevő hallgatók számára alapvető közgazdasági és vállalkozási ismereteket adjon.

A jegyzet két gondolati egységre tagolható. Az első részben a legalapvetőbb közgazdasági kategóriák kerülnek közreadásra a mikro-, és makroökonómia legfontosabb fogalmainak és tételeinek (szükségletek, erőforrások, kereslet, kínálat, piac, piaci formák és egyensúly, pénz, gazdasági szektorok, magán-, és közjavak, kibocsátás, gazdasági növekedés, munkanélküliség, infláció, fiskális-, és monetáris politika államadósság stb.) a bemutatásával.

A második rész a ma már egyre szélesebb körben szükségessé váló alapszintű vállalkozási ismereteket (vállalkozások alapítása és gazdálkodásuk, gazdasági szerepük, céljaik és környezetük, közterheik, beszámolási kötelezettségük, helyzetük pénzügyi elemzése, egyéb üzleti lehetőségeik, üzleti tervük stb.) taglalja.

A jegyzet egésze az ún. „hagyományos közgazdaságtan” alappilléreire épül, ami azt jelenti, hogy a gazdaság szereplői teljes körű információk birtokában hoznak racionális döntéseket és tevékenységük során hasznaik maximalizálására törekszenek.

A jegyzetben ismertetésre kerülő alapfogalmak, leggyakrabban előforduló közgazdasági alapösszefüggések megfelelő alapot nyújtanak ahhoz, hogy a hallgatók megismerjék és megértsék a bonyolultnak tűnő gazdasági problémákat, azok megoldását.

2016. október 29.

Dr. Török László PhD

ELSŐ RÉSZ

KÖZGAZDASÁGI ISMERETEK

1. Fejezet

Rövid mikroökonómiai bevezetés

Az első fejezet elején mindenekelőtt röviden ismertetést adunk arról, hogy miért releváns a modellalkotás a közgazdaságtanban /de biztosan állíthatjuk, hogy a társadalomtudományok mindegyikében/, melyek e folyamat legáltalánosabban alkalmazott eljárásai. Ezt követően a fejezet legalapvetőbb mikroökonómiai törvényszerűségeket mutatja be, azokat amelyek ismerete nélkül nehezen lennének értelmezhetők /a könyv későbbi fejezeteiben bemutatásra kerülő/ általános makroökonómiai összefüggések.

A fejezet részletesen taglalja a minden nemzetgazdaság számára megoldandó feladatot, a termelési/szolgáltatási lehetőségeinek határain belül számára lehetséges kombinációk közül az optimum meghatározásának kereteit. Habár napjainkban már kissé korszerűtlennek hat a csere kifejezés használata, azonban – mint az a későbbiekben kiderül – ez fejezi ki leginkább a modern piacgazdálkodás lényegi elemét, azt, hogy a szükségletkielégítés folyamata tulajdonképpen nem más, mint egymást követő cserék láncolata. Ennek tanulmányozása során nem nehéz észrevenni, hogy a modern piacgazdaságokban a csere a polgári jogviszony keretein belül megkötött adásvételek sorozata, melyben felhasználják a pénzt mint közvetítő eszközt. Részletesen bemutatásra kerül a versenypiacon kialakuló egyensúlyi ár és mennyiség folyamata, valamint a kereslet- és kínálatrugalmasságot befolyásoló tényezők. A fejezet végén illusztráljuk azt, hogy milyen feltételek fennállása esetén közömbös a fogyasztók számára a különböző jószágkombinációk fogyasztása, végül bemutatjuk, hogy az egyébként azonos hasznosságú jószágkombinációk közül melyik lesz optimális választás számukra.

1.1. Modellaikotás a közgazdaságtanban

Modellek alkotásával mindig a valóságot kíséreljük meg leképezni, ugyanis a valós lényegi kapcsolatok az összefüggések bonyolult, szövevényes rendszerében nehezen ragadhatók meg, nehezen közelíthetők. A gazdasági jelenségek közötti összefüggések elemzésére és szemléltetésére a közgazdaságtan gyakran használja a függvényeket. Ennek során mindig szem előtt kell tartani azt, hogy a közgazdaságtan jelenségei, összefüggései a legtöbb esetben kölcsönhatások, nem

egyszerű feladat a függő és független változó kijelölése, és azt minden esetben a vizsgálat célja, a közgazdasági összefüggés határozza meg. A bonyolult gazdasági folyamatok leírására a közgazdaságtan gyakran használ modelleket. A modell mindig a valóság leegyszerűsített mása. Nem azonos azzal, de képes megragadni a vizsgálódás szempontjából lényeges jellemzőket, elvonatkoztatva a lényegtelenektől. Ezt az elvonatkoztatást nevezzük absztrakciónak, amely ugyancsak fontos módszere a közgazdaságtannak. A modell alkotásánál alkalmazott túlzott leegyszerűsítés és elvonatkoztatás veszélyeket is hordoz, hiszen a eltúlzott leegyszerűsítés téves következtetésekre vezethet. Ezért a modelltől nyert eredményeket mindig vissza kell ellenőrizni (verifikálni), összevetve azokat a tényekkel. A gazdasági elemzéseknél nagyon gyakran alkalmaznak olyan modelleket, amelyekben a befolyásoló tényezők hatását, szerepét egyenként kívánjuk kimutatni. Ebben az esetben fontos követelmény, hogy az adott tényező változtatása során minden egyéb tényezőt változatlanoknak feltételezzünk. Ezt nevezzük ceteris paribus feltételnek. A közgazdasági elemzés lehet statikus, amikor elvonatkoztatunk az időbeni változástól, és lehet dinamikus, amikor különbözőváltozók különböző időbeni hatásait igyekszünk leírni. A közgazdaságtudomány empirikus tudomány. Valóságot, tényeket, adatokat, jelenségeket, összefüggéseket ír le, és igyekszik ezekből következtetéseket levonni. Ennek során haladhat az egyestől az általános felé, amikor az egyes tények leírásából, azok ismétlődéséből, összefüggéseiből von le általános következtetéseket; ezt nevezzük indukciónak, de megfordítva, haladhat az általánostól az egyes felé is. Ilyenkor már meglévő tudományos tételeket alkalmaz az egyes jelenségekre; ez a dedukció módszere. A gazdaság jelenségeihez való viszony, a levont következtetések célja tekintetében megkülönböztetjük a normatív és pozitív közgazdaságtant. A normatív közgazdaságtan azt tekinti céljának, hogy leírja, milyennek kell lennie a gazdaságnak, mit kell tenniük a gazdaság szereplőinek, hogy megfeleljenek a tudomány által feltárt törvényeknek, normáknak. A pozitív közgazdaságtan arra törekszik, hogy a lehetőleg pontosabban leírja a gazdasági folyamatokat, felismerje és feltárja az összefüggéseket [1].

A modellalkotás folyamata

- a) Tapasztalatok, empiriák megfigyelése, gyűjtése. Ebben és a mérésben, összegezésben jelentős a statisztika szerepe. Az empiriák alapján fogalmazhatók meg:

- Axióma → Sarkigazság, a tapasztalatok széles körének általánosításán alapuló tétel, "melynek igazságában épeszű ember nem kételkedhetik" (Euklidesz). Az axiómát az adott tudományág logikailag nem bizonyítja (Minden jószág szűkös).
  - A posztulátumok: az axiómához hasonló jelentőségű sarkalatos tételek. A tudományos kutató munkahipotézisei, csak az adott kutatás előfeltételei, alapfeltevései (A reálbér egyenlő a munka határtermékével).
- b) Az empíriákból kiindulva, a fontos közös vonásokat megtartva, a többitől elvonatkoztatva, absztrahálva – indukció – jutunk el a jelenségek csoportokba, osztályokba sorolásáig.
- Absztrakció: az elvonatkoztatás folyamata, illetve eredménye, amelynek során a lényegit elkülönítjük a lényegtelentől.
- c) A dedukció (levezetés) során a már definiált fogalmakból a logika szabályai szerint új kategóriákat vezetünk le az általánosból a konkrét felé. (Minden ember halandó → Minden tanár halandó.)
- d) Az aggregáció műveletével az egyes fogalmakból összevont kategóriákat képezünk (előadás vagy sportesemény nézője → közönség).

E lépésekkel a valóság újraalkotott, újrafogalmazott képéhez, a **modellhez** jutunk.

1.2. Szükségletek és erőforrások

Az emberiség eddig története a **szűkösség története**, és határozottan állíthatjuk, hogy ez ezután is így lesz. Egyének, csoportok, társadalmak, sőt az egész emberiség sem birtokolhatja mindazt, amit szeretne. Az emberek igényei, vágyai határtalanok, viszont az erőforrások, melyekből ezek az igények és vágyak előállíthatóak és kiszolgálhatóak végesek, korlátozottak. Ebből következik, hogy már az ősi közösségeknek és a szervezett társadalmi csoportoknak is foglalkozniuk kell(-ett) a szűkösség problematikájával.

Ebben az összefüggésben tehát a szűkösség azt jelenti, hogy a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások nem elégségesek ahhoz, hogy a társadalom tagjainak valamennyi szükségletét kielégítsék. A szükségleteknek az erőforrásokat meghaladó többlete miatt örök a nélkülözés is. E feltételezés alapján akárhogy is (mint Walras mondja: az ipar jóvoltából) az erőforrások, a szükségletek mindig előttük járnak. Az erőforrások – így nyilván maga a világegyetem is – végesek, az annak részét képező ember exogén (külső eredetű) szükségletei pedig végtelenek [2].

A közgazdaságtan annak tanulmányozásával foglalkozó tudomány, amely arra keres választ, hogy az emberek és azok szervezett csoportjai miként választják meg a szűkösen rendelkezésre álló, de alternatív módon felhasználható erőforrások alkalmazását. Teszik ezt avégett, hogy különböző árukat állítsanak elő és/vagy szolgáltatásokat nyújtsanak valamint, hogy ezeket hogyan osszák el az emberek és azok szervezett csoportjai között a mai és/vagy a jövőbeli fogyasztás (szükséglet kielégítés) céljára.

Előzőeket hétköznapi módon úgy is megfogalmazhatjuk, hogy **a közgazdaságtan a „szűkösség és a választás tudománya”**.

(A közgazdaságtani imperialisták felfogása szerint viszont a szűkösség ténye és a választás kényszere az élet minden területén megfigyelhető. Ebből adódóan viszont a közgazdasági elmélet nemcsak a gazdasági élet, hanem az élet valamennyi területén, tartozzon az pillanatnyilag akár a szociológia, a politológia, a jog vagy a történetírás érdeklődési körébe, eredményesen használható. Becker például amellett érvel, hogy a közgazdaságtant „nem tárgya, hanem megközelítésmódja” különbözteti meg más tudományterületektől. Véleménye szerint „a maximalizáló viselkedésre, a [keresletet és kínálatot és ezáltal az emberek tevékenységét egymással összhangba hozó] piaci egyensúlyra és a stabil preferenciákra vonatkozó feltevések könnyörtelen és rendíthetetlen használata alkotja a közgazdaságtani megközelítésmód lényegét.” [3])

A választás kényszerét mindenki (egyének, üzleti vállalkozások, non-profit szervezetek, kormányok stb.) átéli, azt senki és semmi nem nélkülözheti, hiszen az üzlet-, és életvitel során állandóan bele kényszerülnek az érintettek a választás helyzetébe (legyen az egy egyszerű napi bevásárlás, avagy egy üzemgazdasági beruházás alternatívái közötti választás esete).

Az életvitel és a gazdálkodási folyamat során a társadalom tagjai és csoportjai megkísérik a legtöbbet kihozni a rendelkezésükre álló erőforrásokból, optimalizálni azok felhasználását.

Az egyéni és közösségi szükséglet kielégítésre felhasznált vagy felhasználható erőforrások több típusát különböztetjük meg. Ezek a következők:

1. **Természeti tényezők**, lehetnek

- a) korlátlanok, melyek korlátlanul állnak rendelkezésre, melynek mennyisége általában vagy egy adott tevékenység szempontjából szűkössé is válhat (víz, levegő);
- b) korlátozottak, melyek korlátozottan állnak rendelkezésre, használhatók, de el nem használhatók (föld, tenger);
- c) korlátozottak, melyek korlátozottan állnak rendelkezésre, elhasználhatók, de újra nem termelhetők (nyersanyagok, édesvizek);
- d) korlátozottak, melyek korlátozottan állnak rendelkezésre, elhasználhatók, de újratermelhetők (erdők).

2. **Munkaerő** alatt az ember fizikai és szellemi képességeinek potenciálját értjük, melyet azok akaratlagosan szükségleteik kielégítésére közvetlenül vagy közvetve felhasználnak (fizikai erő, szellemi tudás).

3. **Tőkejavak**, melyek olyan fel-, és elhasználható, de újra is termelhető eszközök, amelyekre a fogyasztói-, és termelői javak létrehozásában, szolgáltatások nyújtásában szükség van (gépek, ingatlanok, pénz, információ stb.).

(Az információ értékéről: a valóságos gazdasági szituációk lényegi és kiküszöbölhetetlen vonása az, hogy a döntési szempontból releváns információk nem tekinthetők **ingyenes** javaknak; összegyűjtésük ráfordításokat kíván. E ráfordítások értelmét természetesen az adja, hogy az információk értéket is képviselnek; **felhasználásuk javítja** a döntéshozók helyzetét).

Vállalkozó, az a természetes személy, aki a fentiekben részletezett tényezőket összerendezi, kombinálja, és kockázatvállalás mellett dönt azok önmaga számára ésszerű felhasználásairól.

Az erőforráskorláttal a társadalom minden egyes tagjának, azok csoportjainak számolnia kell. (Például az egyénnek, a családnak jövedelme, megtakarítása és hitelképessége, a vállalkozásnak profitja, eredménytartaléka és hitelképessége, míg a kormánynak bevételei, pénztartalékai, és kölcsönfelvevő képessége korlátozza lehetőségeit az egyébként korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások igénybevételére.)

Az erőforrás korlát egyben azt is jelenti, hogy amennyiben bizonyos rendelkezésre álló erőforrások felhasználásával egy adott társadalom javakat akar létrehozni, vagy szolgáltatást nyújtani, akkor le kell mondania arról, hogy ugyanezekkel a tényezőkkel más javakat állítson elő, szolgáltatást nyújtson. A döntésben résztvevőknek azt kell meghatározniuk, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat (tényezőket) mikor, hol, hogyan és milyen szükségletek kielégítésére kívánják felhasználni. A döntéshozók célja a legracionálisabb (vagy annak tartott) változat választása. Ez tehát a választás kényszere, a valamiről való lemondás áldozata.

Az előzőek világítják meg a használdozati költség fogalmát (opportunity cost), amely azt mutatja, hogy mennyi annak a költsége, amiről a társadalom lemond azért, hogy valami mást megszerezzen. (A használdozat költség ezzel analóg módon értelmezhető a magánszemély, a vállalkozás és a kormány választási kényszerére!)

Lássuk be: a használdozat költségét tehát mindenki megfizeti! (Például ha a kormány úgy dönt, hogy autópálya fejlesztésekre költ ahelyett, hogy korszerű haditechnikát vásárolna, akkor a fejlesztett utak használdozati költsége egy gyengébb nemzetvédelem lesz.)

1.3. A termelési/szolgáltatási lehetőségek határa

A termelési/szolgáltatási lehetőségek görbéje egzakt módon ábrázolja a szűkösség és a használdozati költség hatásait, s ezzel **a döntéshozók lehetőségeit**. A hatékony pontok kiválasztása azt jelenti, hogy nem növelhető egy termék kibocsátása úgy, hogy közben más termék kibocsátása nem csökken (ez az ún. Pareto-hatékonyság).

Ez az állapot kvantitatívan és mértani ábrával szemléltethető, amint azt látni fogjuk. Ehhez azonban azzal az egyszerűsítéssel kell élnünk, hogy az adott nemzetgazdaság keretein belül (ahol adott a népességszám és a rendelkezésre álló erőforrások mennyisége és értéke) csak háromféle

kibocsátás képzelhető el, e szerint vagy csak fogyasztási javak, vagy csak beruházási javak versus ezek kombinációja lehetséges a rendelkezésre álló erőforrásokból (tényezőkből).

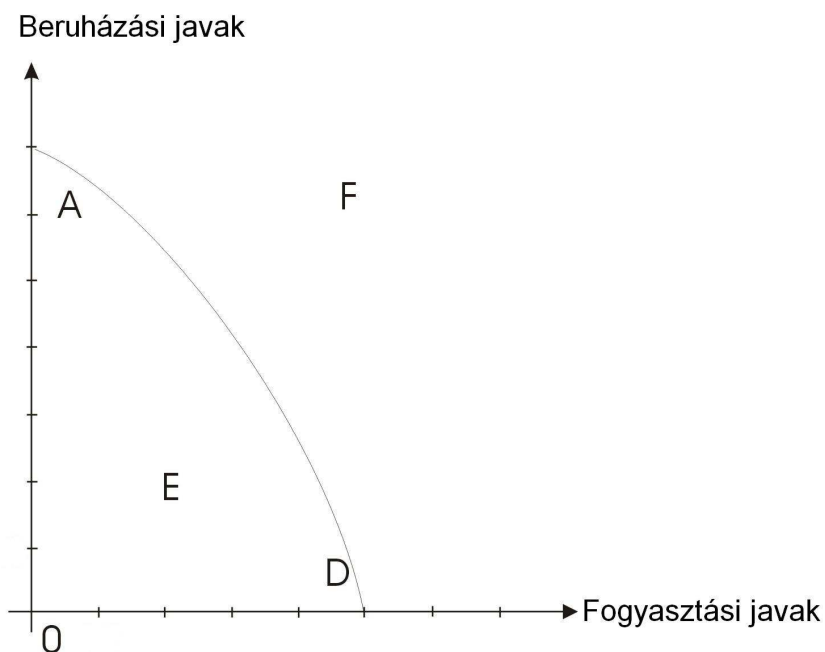
A termelési lehetőségek görbéje mindig negatív meredekségű. Ha ugyanis a kiinduló helyzetben már minden tényezőt racionálisan felhasználtuk, és az egyik jószág termelését mégis növelni akarjuk, akkor a másik termelését szükségképpen csökkenteni kell, mert onnan lehet átcsoportosítani a korábban már lekötött erőforrásokat.

A termelési lehetőségek görbéje általában konkáv, tehát az egyik termék termelésének növelésével egyre növekszik annak alternatív költsége, egyre többet kell a másik termékből feláldozni.

Az alternatív termelési lehetőségek a fogyasztási javak kibocsátásának minden egyes mennyisége párban áll a beruházási javak azon mennyiségével, amelyet ezzel egyidejűleg előállítani lehet.

Most lássuk a fenti **összefüggés grafikonját** (ami olyan szám- párosorozatokat ábrázol, amelyeket valamilyen szabály fűz össze, és ami bármely adott számpárt egyetlen pontként ábrázol):

1. ábra: Termelési lehetőségek határgörbéje

A grafikonra tekintve az alábbi alapvető gazdasági összefüggéseket állapíthatjuk meg:

- az A-tól D-ig tartó folytonos görbe adja meg a termelésnek azt a **külső határát (korlátját)** aminek az előállítására az adott nemzetgazdaság képes;
- ez a görbe egyben a nemzetgazdaság előtt álló választási lehetőségek **kombinációit** tükrözi;
- a görbe lejtése **negatív**, ami közgazdasági tartalmát tekintve azt jelenti, hogy a beruházási-, és fogyasztási javak előállítása fordított arányban áll egymással, vagyis ha a beruházási javak előállítása nő, akkor a fogyasztási javaké csökken, és fordítva;
- a görbe valamennyi pontja a **hatékony** (veszteség nélküli), és egyben optimális termelési kombinációt mutatja;
- az **E pont nem hatékony** termelési lehetőséget jelent, vagyis ott a lehetőségek nincsenek kihasználva;
- az **F pont lehetetlen**, elérhetetlen kombinációt mutat, a nemzetgazdaságnak nincs annyi erőforrása, hogy egy ilyen alternatívát megvalósítson;
- ha a nemzetgazdaság erőforrásai növekednek (például a technikai fejlődés következtében) akkor a termelési lehetőségek határgörbéje jobbra-fel irányba tolódik el, ami a **kibocsátási potenciál emelkedését** jelenti.

Amint azt korábban említettük, az egyének, a vállalkozások, a non-profit szervezetek és a kormányok is szembe kerülnek az erőforráskorlát okozta választási kényszerrel. Könnyű belátni, hogy valamennyi gazdasági szereplő termelési/szolgáltatási lehetőség határgörbéje bármely tetszőleges kombinációban felírható és ábrázolható.

1.4. A csökkenő hozadék törvénye

A közgazdaságtan egyik alapvető problémája (a választási kényszer kérdésköre) után következik az abból levezethető **csökkenő hozadék törvényének** a bemutatása. Ez a törvény elemzi azt az összefüggést,

amely egy erőforrás felhasználása és az ennek eredményeként létrejövő kibocsátás között van. Az elemzés arra ad választ, hogy mennyivel változik a kibocsátás, ha az erőforrások egyik tényezőjét egységnyivel megnöveljük, míg a másiké változatlan marad.

A csökkenő hozadék törvénye azt mondja ki, hogy egy bizonyos kibocsátási mennyiség elérése után, ha egy erőforrásból egységnyi nagyságú többletet investálunk be egy másik, de változatlan nagyságú erőforráshoz, akkor a többletkibocsátás (amit más néven határkibocsátásnak is nevezünk) mennyisége fokozatosan csökkeni fog.

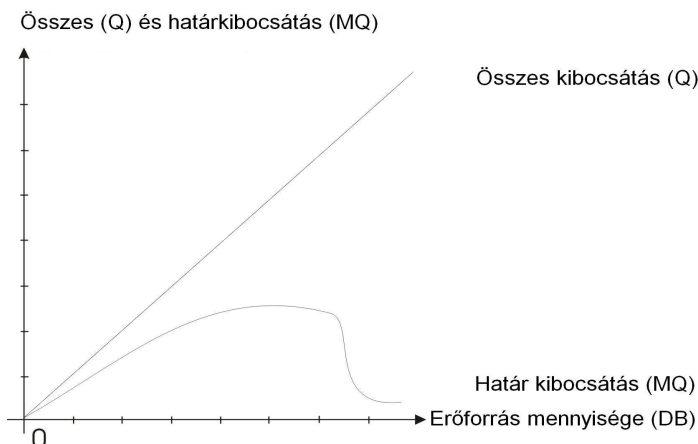
A csökkenő hozadék törvénye az egyik legfontosabb gazdasági és technikai szabályszerűség, de nem általánosan érvényes. Leginkább akkor következik be, ha jelentős számú egységnyivel növeltük már meg az egyik (input) erőforrás-tényezőt. Empirikus megfigyelések eredményeként azt mondhatjuk, hogy az egyik (input) erőforrás egységnyi növelésével kezdetben növekvő volumenhozadékat tapasztalunk (a határkibocsátás kezdetben nő), majd az állandó volumenhozadék szakaszába jutunk (a kibocsátás azonos arányban nő a plusz erőforrással), s végül érünk el a csökkenő hozadék szakaszába.

(Másként megfogalmazva: a csökkenő hozadék törvénye azt mondja ki, hogy amikor a fix inputtényezőhöz változó inputtényezők pótlólagos egységeit rendeljük hozzá, egy bizonyos pont elérése után a változó inputtényező határterméke csökken. Először David Ricardo fogalmazta meg a csökkenő hozadék törvényét, aki a 19. századi Anglia mezőgazdaságának megfigyelése alapján vonta le ezt a következtetést, amely szerint, ha egy adott földterületen egyre több tőkét és munkát fektetünk be a gabonatermelés növelése érdekében, a gabonatermés növekedése egyre kisebb és kisebb lesz. A csökkenő hozadék elve a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy vállalkozás termelési kapacitásának határaihoz közeledve csak egyre nagyobb nehézségek árán tudja termelését növelni. Előző állításunkat az ún. parciális termelési függvénnyel szokás ábrázolni, amely megmutatja, hogyan alakul a termelés, ha az egyik tényezőt változtatjuk, a másik állandósága mellett. Általában a tőkét rögzítik. Rögzített tőkemennyiség mellett a munka növelésével a termelés először gyorsuló, majd az inflexiós pont után lassuló növekedést mutat. A maximum elérése után a kibocsátás előbb lassúbb, majd erőteljesebb ütemben csökken. Ami igaz az egyik ráfordításra, az igaz bármely más ráfordításra is. Felcserélhetjük a tőkét a munkával oly módon, hogy most a munkát tartjuk változatlanul és a tőkét változtatjuk. Feltehetőleg ez is engedelmeskedni fog a csökkenő

hozadék törvényének. Miért? Azért, mert most a tőke egyes többletegségeihez mind kevesebb és kevesebb változatlan munkatényező párosul) [4].

Alább következnek /tetszőleges erőforrásokkal/ a fentiek grafikus ábrázolása:

2. ábra: Növekvő-, állandó -, és csökkenő hozadék

1.5. A csere, kereslet és kínálat

A közgazdasági gondolkodásmódot három területen alkalmazzuk: egyrészt a cselekvések, másrészt a kölcsönhatások, harmadrészt a szándékolt és a nem szándékolt következmények elemzésében. A cselekvésekben a gazdaságosságot és az átváltásokat, vagy az áldozatvállalásokat hangsúlyozzuk. **A gazdaságosság az erőforrások legelőnyösebb felhasználását jelenti.** A gazdaságosságot a szűkösség teszi szükségessé.

A modern piacgazdaságban az emberek gazdaságosságra törekvő cselekedeteit a nagyfokú szakosodás keretei között valósulnak meg. **A szakosodás (más néven munkamegosztás)** szükséges feltétele a termelés (kibocsátás) növekedésének. Egy szakosodáson és cserén alapuló társadalomban a cselekedetek sikeres összehangolása igen összetett feladat.

A közgazdaságtan azt állítja, hogy az embereknek a gazdaságosságra törő és saját érdekeiket érvényesítő cselekedetei választási lehetőségeket teremtenek mások számára, s a társadalmi koordináció a kölcsönhatásokból fakadó nettó előnyök változásához való állandó kölcsönös alkalmazkodás.

A közgazdasági gondolkodásmód szerint a társadalom egésze így működik. **Az egyének a várható nettó előnyeik alapján cselekszenek.** Az emberek fokozzák azt a tevékenységüket, amely várható hasznának várható költségeihez viszonyított aránya növekszik. Ha az arány csökken, akkor visszafogják tevékenységüket. Az a tény, hogy csaknem mindenki előnyben részesíti a több pénzt (erőforrást) a kevesebbel szemben, óriási segítség ebben a folyamatban [5].

Amint azt a fejezet elején már leírtuk, a közgazdaságtan az a tudomány, ami arra keres választ, hogy a társadalom tagjai és csoportjai mire használják fel, és hogyan a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat, valamint hogy az így létrehozott javakat hogyan osszák el egymás között fogyasztás céljára. Az előző részben adtunk választ a mit (erőforrásokat), és a hogyan (erőforrásokat különböző arányban kombinálva, eltérő volumenhozadékokkal) kérdésére, most arra teszünk kísérletet, hogy választ adjunk a létrehozott javak elosztásának mikéntjére. Előljáróban csak annyit, hogy piacgazdaságokban ezt a feladatot az árak és a piacok oldják meg leginkább a kereslet-kínálat kölcsönhatása által.

Nézzük az alapvető definíciókat:

Csere: az a **folyamat**, amelyben a specializálódott termelők kölcsönösen átadják egymásnak az általuk előállított, illetve birtokolt javaikat.

Piac: az a **rendszer**, ahol a valóságos eladási-, és fizetőképes vételi szándékok megnyilvánulnak és az ilyen szándékokon alapuló cserekapcsolatok realizálódnak.

Kereslet: egy terméknek vagy szolgáltatásnak az a **mennyisége** amennyit a fogyasztók az adott piaci áron megvásárolni kívánnak. Jele: D (Demand).

Kínálat: egy terméknek vagy szolgáltatásnak az a **mennyisége**, amennyit az eladók az adott piaci áron eladni kívánnak. Jele: S (Supply).

A továbbiakban megvizsgáljuk a kereslet és a kínálat elméletét. Ez megmutatja, hogy miként húzódnak meg fogyasztói preferenciák az árak iránt tapasztalható fogyasztói kereslet mögött, és miként indokolják a gazdálkodási költségek az áruk kínálatát. Azt is látni fogjuk, hogy a termékek, és szolgáltatások ára hogyan hozza egyensúlyba a keresletet és a kínálatot.

A kereslet-kínálat és egyensúlyi ár mechanizmusának jobb megértése érdekében rögzítenünk kell, hogy pontosan milyen piacon is fejtik ki ezek torzításmentesen hatásukat.

Ahol ezek megnyilvánulnak, **kompetitív** piacnak nevezzük (más néven: tökéletesen versenyző piac, a piac eredeti klasszikus formája), s ezt az alábbiak jellemzik:

- egy-egy áru piacán sok a szereplő;
- az összes kínálat (ΣS) és az összes kereslet (ΣD) végtelenül nagy az egy-egy piaci szereplő kínálatához-keresletéhez képest;
- a vevők-eladók árelfogadók;
- minden gazdasági szereplő számára szabad a piacra való belépés, illetve az onnan való kilépés;
- a gazdasági-piaci információk áramlása zavartalan és szabad;
- az államnak és más külső erőnek nincs befolyása a piacra;
- az állam (annak mindenkori kormánya) csak jogszabályi kereteit határozza meg a versenynek a piac résztvevői számára.

Fontos kiemelnünk, hogy vizsgálódásainkat, azok eredményeit minden esetben a kompetitív piac körülményei között tesszük meg, ahol ettől bármely okból kifolyólag eltérünk, azt jelezzük.

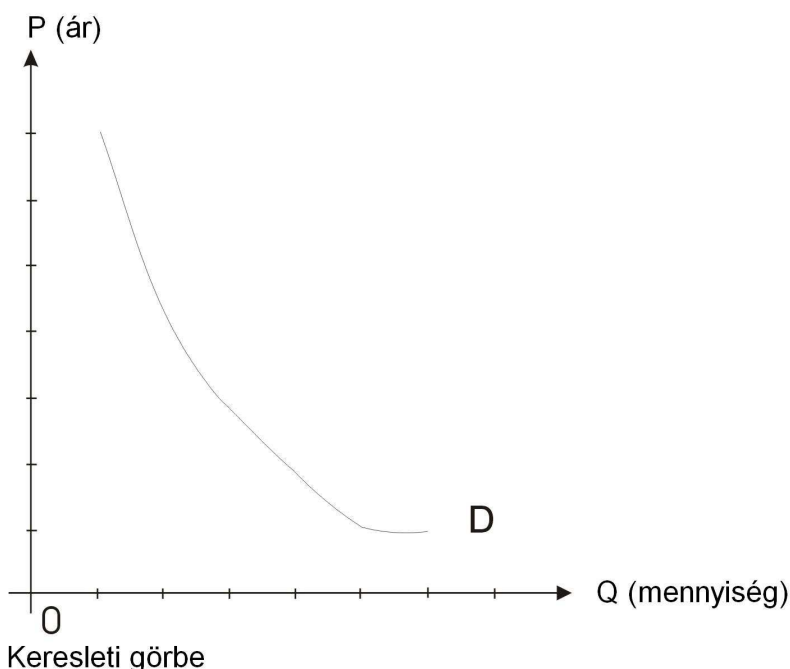
Keresleti függvény: bármely tetszőleges időpontban meghatározott összefüggés áll fenn egy jószág (a javak tetszőleges tagja) kompetitív piaci ára és az iránta megnyilvánuló vételi szándék között.

A keresleti függvény ábrázolását keresleti görbének nevezzük.

A keresett mennyiség minden egyes értéke párban áll azzal az árral, amelyen a fizetőképes kereslet jelentkezik.

Most felrajzoljuk a fenti összefüggést ábrázoló grafikont:

3. ábra: Keresleti görbe

A grafikont szemlélve az alábbi gazdasági törvényszerűségeket olvashatjuk le:

- a mennyiség és az ár **fordított arányban** áll egymással, tehát magasabb árhoz alacsonyabb kereslet tartozik, míg alacsonyabb árhoz magasabb kereslet párosul, és
- a görbe folyamatosan ereszkedő, amit a közgazdaságtan a csökkenő kereslet törvényének nevez, s ami azt foglalja magába, hogy ha bármely jószág **árát megemelik**, akkor **a kereslet csökkeni fog** iránta (feltéve, hogy minden más körülmény változatlan marad).

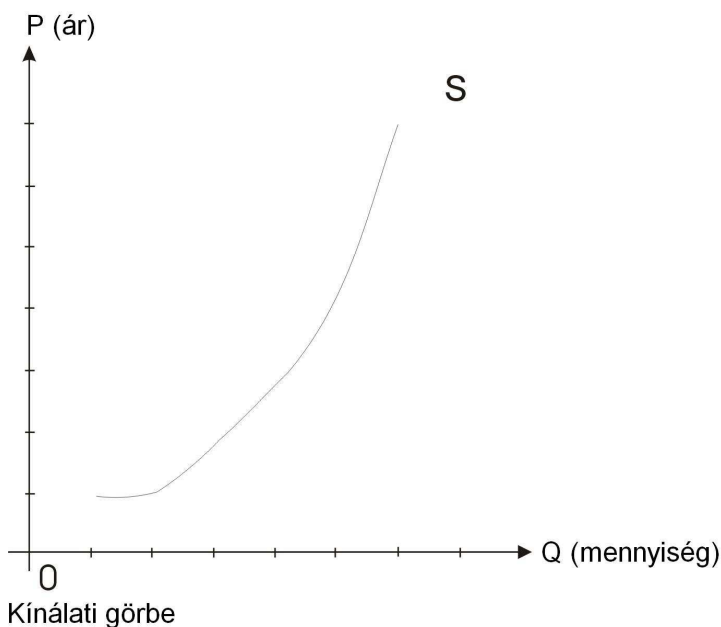
Kínálati függvény: bármely tetszőleges időpontban meghatározott összefüggés áll fenn egy jószág (a javak tetszőleges tagja) kompetitív piaci ára és a vele kapcsolatban megnyilvánuló eladási szándék között.

A kínálati függvény ábrázolását kínálati görbének nevezzük.

A kínált mennyiség minden egyes értéke párban áll azzal az árral, amelyen eladási szándék jelentkezik.

Rajzoljuk most fel a fenti algebrai összefüggést ábrázoló grafikont:

4. ábra: Kínálati görbe

A grafikont szemlélve az alábbi gazdasági törvényszerűségeket olvashatjuk le:

- a mennyiség és az ár **egyenes arányban** áll egymással, tehát magasabb árhoz magasabb kínálat tartozik, alacsonyabb árhoz alacsonyabb kínálat párosul;
- a görbe folyamatosan növekvő, amit a közgazdaságtan a csökkenő hozadék törvényével indokol, mely szerint **magasabb árra** van szükség ahhoz, hogy **nagyobb kibocsátást** váltson ki a piac (feltéve, hogy minden más körülmény változatlan marad).

1.6. Piaci egyensúly

A kereslet-kínálat integrálásából arra az alapvető közgazdasági törvényszerűséghez jutunk, mely szerint a **piaci egyensúly** csak olyan ár mellett állhat elő, ahol a kínált és keresett mennyiségek egyenlők.

Bármely, a kínálati és keresleti görbe egyensúlyi metszéspontjánál magasabb ár mellett az a mennyiség, amelyet a termelők/szolgáltatók továbbra is kínálni akarnak, meghaladja azt a mennyiséget, amelyet a fogyasztók továbbra is keresni akarnak. Ennek következtében az árak lefelé irányuló nyomás alá kerülnek, mivel néhány többleteladó aláássa a fennálló árat. Ezzel analóg, az egyensúlyi árnál alacsonyabb ár hiányokat fog okozni, és a többletvásárlók árajánlatai felhajtó erőt gyakorolnak azokra.

Az árak kompetitív piaci viszonyok közötti változása a javak korlátozott kínálatát azok között osztja el, akiknek a szükséglet-kielégítéseit fizetőképes keresletük támasztja alá. A piaci árak amellet, hogy elősegítik az elosztást, jelzik az abban bekövetkezett változásokat is aszerint, hogy a szükségletekben milyen irányú elmozdulások következtek be (termékinnováció), egyúttal jelzéseket küld a tekintetben is, hogy hogyan szükséges az adott termék/szolgáltatás kibocsátásának erőforrás felhasználását módosítani (gyártásinnováció).

1.7. A kereslet – kínálat aggregálása

Mielőtt egy halmazba vonnánk össze a kereslet és kínálat eddig megismert tulajdonságait, és rávilágítanánk az egyensúlyi ár kialakulására, be kell vezetnünk a csökkenő határhaszon fogalmkörét, ezzel egyúttal választ is kapunk arra, hogy ha egy termék/szolgáltatás ára alacsonyabb, akkor miért nagyobb a kereslete, amely azonban nem végtelen.

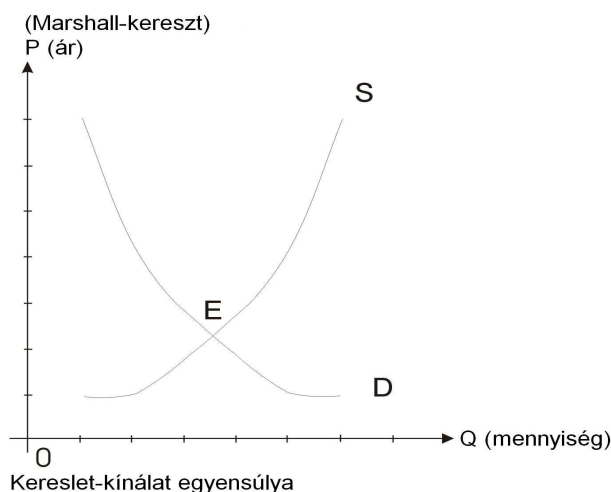
A csökkenő határhaszon törvénye arra a jelenségre utal, miszerint a fogyasztó által utoljára elfogyasztott termék értéke (szükséglet-kielégítésének mértéke, más néven kívánatossága) a fogyasztó értékítéletében kisebb, mint az előtte lévőé volt. Másképpen: a fogyasztó képtelen határtalanul fogyasztani, fogyasztásának határa ott lesz, ahol szükséglete kielégítetté válik.

Ezek után nézzük az aggregált keresleti-kínálati függvényt, melyet **A. Marshall** angol közgazdász készített el. Elmélete a különféle gazdasági eseményeket a kereslet és a kínálat kölcsönhatása által meghatározott egyensúlyi piaci árral magyarázza, mely egy adott időszakra érvényes.

Elméletében megkülönböztette a kereslet és a kínálat rövid, illetve hosszú távú alakulását. A két hatóerőt egy olló szárához hasonlította, mivel állítása szerint egyik sem értelmezhető a másik nélkül, kölcsönösen determinálják egymást. Attól függően, hogy a görbék milyen pozícióban vannak a másikhoz képest, egyik aktívabb lehet, mint a másik.

Nem lehet közömbös az időtáv sem, amely alatt a görbék mozgását vizsgáljuk. Marshall szerint rövidtávon az elérhető javak (a kínálat) mennyisége többé-kevésbé állandó, tehát ezen időtávon a kereslet válik meghatározóvá az egyensúlyi ár kialakulásában. Hosszútávon azonban, tekintettel arra, hogy a kínálati oldal szereplői rugalmasan képesek kapacitásukat a szükségletek mértéke szerint változtatni (növelni vagy csökkenteni, esetleg megszüntetni) a piac kínálati oldala válik az egyensúlyi ár meghatározójává (feltéve, hogy minden más körülmény változatlan marad) [7].

5. ábra: Kereslet – kínálat egyensúlya

Megállapítások a kereslet-kínálat egyensúlyáról, azok eltolódásáról:

- a diagramon az egyensúlyi árat az E pont jeleníti meg, itt a kínált mennyiség éppen megfelel a keresett mennyiségnek;

- ha a kereslet nő, akkor az ár is nő, mivel a régi ár mellett a fogyasztók többet keresnek, mint amennyi a kínálat, így hiány lép fel, az egyensúlyi ár egy magasabb értéken alakul ki;
- ha a kereslet csökken, akkor az ár is csökken, mivel a régi ár mellett a fogyasztók kevesebbet keresnek, mint amennyi a kínálat, így többlet lép fel, az egyensúlyi ár egy alacsonyabb értéken alakul ki;
- ha a kínálat csökken, akkor az ár nő, mivel a kereslet változatlan, így hiány lép fel, az egyensúlyi ár egy magasabb értéken alakul ki;
- ha a kínálat nő, akkor az ár csökken, mivel a kereslet változatlan, így többlet lép fel, az egyensúlyi ár alacsonyabb értéken alakul ki.

Az alfejezet végén definiáljuk a keresleti- és a kínálati görbék egyenletét:

- a keresleti görbe egyenlete: $Q(D) = x - p$,
- a kínálati görbe egyenlete: $Q(S) = x + p$, ahol x a mennyiség, p pedig az ár. Ezeket az összefüggéseket használjuk az egyensúlyi ár és egyensúlyi mennyiségek meghatározásához.

1.8. Kereslet- és kínálatrugalmasság

A kereslet rugalmassága kifejezi, hogy hány százalékkal változik meg adott termék keresletének mennyisége, ha valamely keresletet befolyásoló tényező 1%-kal megváltozik.

A keresletrugalmassági számítások fajtái:

- kereslet árrugalmassága,
- kereslet keresztrugalmassága,
- kereslet jövedelemrugalmassága.

A kereslet árrugalmassága kifejezi, hogy hány százalékkal változik meg adott termék keresletének mennyisége, ha a termék ára 1%-kal megváltozik.

A kereslet árrugalmassága általában negatív szám. Növekvő ár esetén a kereslet csökken, csökkenő ár esetén a kereslet nő. Az ár és a kereslet

tehát általában ellentétes irányba mozog. A kereslet árrugalmasságát befolyásoló tényezők:

- A jószág természeti, használati tulajdonságai. Helyettesítő termékek: annál rugalmasabb egy jószág kereslete, minél több termék elégíti ki ugyanazt a keresletet.
- A helyettesítő termékek árának közelsége: annál nagyobb a kereslet árrugalmassága, minél közelebb van a helyettesítő termékek ára a vizsgált termékek árához.
- A termékek ára a fogyasztó jövedelméhez viszonyítva.

Egyes jószágokat mindezen hatások alapján kifejezetten árrugalmas áruknak nevezzük. Ezen cikkek 1%-os árváltozása esetén keresletük több mint 1%-kal változik.

Az árrugalmasság esetei:

- **Teljesen rugalmatlan a kereslet:** az ár változásának hatására a fogyasztó nem változtatja a keresletét, azaz a termék kereslete független az ártól (pl.: létfontosságú termékek).
- **Rugalmatlan kereslet** (nem teljesen rugalmatlan): Az áremelésnél kisebb mértékben csökkentették a keresletet (pl.: alapvető cikkek). Az ár egy százalékos növekedésének hatására a fogyasztó kevesebb, mint egy százalékkal növeli meg a termékből vásárolt mennyiséget.
- **Egységnyi rugalmasság esete:** pontosan ugyanolyan százalékkal változik a kereslet, mint az ár.
- **Rugalmas kereslet:** rugalmasan reagálnak a vásárlók (pl.: műszaki cikkek). Az ár egy százalékos növekedésének hatására a fogyasztó több, mint egy százalékkal növeli meg a termékből vásárolt mennyiséget.
- **Végtelenül rugalmas kereslet:** egy bizonyos árszinten bármennyit hajlandók megvenni a vevők.

A kereslet kereszt-árrugalmassága kifejezi, hogy hány százalékkal változik meg egy adott x termék keresletének mennyisége, ha egy másik y termék ára 1%-kal megváltozik.

A kereslet jövedelemrugalmassága pedig azt fejezi ki, hogy hány százalékkal változik meg adott termék keresletének mennyisége, ha a fogyasztók jövedelme 1%-kal megváltozik.

Empirikusan ismert az ún. **paradox árhatás**: esetén növekvő árhoz növekvő kereslet, csökkenő árhoz csökkenő kereslet tartozik. (luxus javaknál fordul elő leggyakrabban).

A kínálat rugalmassága a kínálat változása és a kínálatot meghatározó tényezők változása közötti összefüggés.

A kínálat árrugalmassága az ár változása és ennek okán a kínálat változása közötti összefüggés. A kínálat jövedelemrugalmassága pedig a jövedelem változása és ennek hatására valamelyik cikk vagy cikkek kínálatának változása közötti összefüggést fejezi ki.

1.9. Fogyasztás, közömbösségi görbe és költségvetési egyenes

A termelési lehetőségek határának fogalmkörével analóg módon lehet megvilágítani a fogyasztók szükséglet-kielégítésének jellemzőit. Ehhez mindenekelőtt definiálnunk kell néhány alapfogalmat, valamint a fogyasztói magatartást befolyásoló tényezőket.

1. Fogyasztó

- mindazon személy vagy háztartás, aki személyes szükségletei, igényei kielégítése céljából valamilyen terméket felhasznál,
- személyes szükségleteik kielégítésére vásárolnak.

2. Vásárló

- a piacon vevőként megjelenő személy, háztartás, szervezet,
- személye nem mindig egyezik a fogyasztóval (megbízásból történő vásárlás).

3. Fogyasztói magatartás

- a termékek és szolgáltatások kiválasztása, megszerzése és használata során végzett tevékenységek összessége,
- célja az igények kielégítése és a fogyasztó elégedettségének növelése.

4. A fogyasztói magatartást befolyásoló tényezők

- kulturális tényezők /értékrend, hagyományok, ünnepek, vallás/
- társadalmi tényezők /nagyértékben meghatározza a fogyasztói magatartást, hogy valaki mely országban született, milyen adottságok, kulturális értékek között válik tudatos vásárlóvá/
- referenciacsoportok:
  - informális csoport /értékrendje nem rögzített írásban, de a csoport tagjai elfogadják a szabályokat, pl. család, baráti kör/
  - formális csoport /véletlenszerűen jön létre, írásos szabályok szerint működik, pl. iskolai vagy munkahelyi csoport
  - aspirációs csoport: akikhez az egyén tartozni szeretne
  - aszociális csoport: akiket az egyén elutasít
- egyéni tényezők /nem, életkor, családi életciklus (szingli, fiatal házaspár), foglalkozás (alkalmazott, vállalkozó), vagyoni és jövedelmi helyzet, iskolázottság, műveltség, életmód személyiségjegyek/
- pszichológiai tényezők /a fogyasztás fontos tényezői a motivációk, a szükségletek rangsorát számos tényező befolyásolja
  - attitűd: az emberek pozitív, negatív vagy semleges érzései a termékekről, szolgáltatásokról, emberekről, szervezetekről;
  - személyiség: olyan tényező, amely az egyén viselkedésére és döntéseire leginkább hatással van (önbizalom, érzelmi stabilitás).

A közömbösségi görbe azon termékkombinációk halmaza a közömbösségi térképen, amelyek a fogyasztó számára **azonos hasznosságot** képviselnek.

A közömbösségi térkép (több közömbösségi görbe) jellemzői:

- A közömbösségi térkép minden pontja x és y jószág valamely mennyiségét jelöli, az ilyen jószágkombinációkat szoktuk **fogyasztói kosárnak** nevezni.
- Az x és y jószág olyan mennyiségi kombinációi, amelyek azonos görbén helyezkednek el, egyben azonos hasznosságot jelentenek. Ezek a fogyasztó számára közömbös lehetőségek, azaz számára az összes ilyen fogyasztási lehetőség **a hasznosság szempontjából egyenértékű.**

- Minél magasabban fekszik egy U görbe, annál **nagyobb hasznosságot** jelöl.

A helyettesítési ráta az az arány, amely kifejez, hogy a fogyasztó milyen mértékben hajlandó helyettesíteni egyik terméket a másikkal adott szükséglet-kielégítési szint mellett.

A helyettesítési ráta csökkenő tendenciájú. A helyettesítési ráta csökkenő tendenciája Gossen I. törvénye, ami kifejezi, hogy növelve egy jószágból fogyasztott mennyiséget, egy pótlólagos jószágegység elfogyasztásának hasznossága – a határhaszon – folyamatosan csökken.

A költségvetési egyenes azon termékkombinációk halmaza a közömbösségi térképen, amelyeket a fogyasztó adott jövedelemből **megvásárolhat**, annak teljes elköltésével, rögzített piaci árak mellett. A költségvetési egyenes a fogyasztó által ténylegesen megvásárolható, megfizethető jószágkosarakat tartalmazza. A költségvetési egyenes a fogyasztó döntésének **korlátját** fejezi ki. A költségvetési egyenes meredeksége a két termék árarányát fejez ki. Az árarányoktól függ, hogy milyen mértékben tudja a fogyasztó a piacon a két terméket egymásra cserélni.

Akkor választ optimálisan a fogyasztó, ha jövedelmét úgy költi el, hogy az adott pénzüsszegeből elérhető legmagasabb közömbösségi görbén választ. Az **optimális** választás **a költségvetési egyenes és a közömbösségi görbe érintési pontjához tartozó** jószágkombináció.

2. Fejezet

Piac- és ármechanizmus, a pénz

E fejezet elején emlékeztetnünk kell a piac definíciójára, mely szerint ez a cserekapcsolatok többségénél egy rendszer, egy mechanizmus, és csak a cserekapcsolatok elenyésző hányadánál egy meghatározott földrajzi hely. Sőt a piac, mint rendszer napjainkban már olyan fejlettséget ért el, hogy az adás-vétel tárgyát képező termékek is csak virtuálisan vannak jelen egy virtuális piacon. Példaként említjük a pénzügyi piacokat, ahol maguk a termékek (devizák, rövid-, és hosszú lejáratú pénzügyi eszközök, lejárat nélküli értékpapírok stb.) is csak elektronikus jelekként vannak a piacon, mivel ezek minden típusa dematerializálttá vált, s ahol a piac maga nem több egy vagy néhány számítógépnél.

A jegyzetben a piaci mechanizmust a **gazdaságszervezés** olyan formájának tekintjük, amelyben az egyes fogyasztók és a gazdaság más szereplői a piacokon keresztül lépnek kölcsönhatásba egymással, ami által megoldják a szűkösen rendelkezésre álló erőforrások felhasználását a különböző termékek és szolgáltatások előállítására, valamint ezek elosztását a mai és/vagy a jövőbeli fogyasztásra.

A mai piacgazdaságok, ún. vegyes gazdaságok a tekintetben, hogy a kompetitív piac feltételei vegytisztán nem érvényesülnek, mivel az államok mindenkori kormányai, illetve azok intézményei betöltenek kisebb-nagyobb gazdaság szabályozó szerepet. Ez a tény azonban alapvetően nem módosít azon az axiómán, hogy a piacgazdaságot az **árak vezérlik**. Ez a piacgazdaság egy olyan organizmus, amely az árak és a piacok rendszerén keresztül, spontán módon koordinálja az emberek és azok üzleti szervezeteinek tevékenységét, s egyben olyan kommunikációs eszköz, amely különböző természetes személyek tömegének ismereteit és tevékenységét egyesíti. A piacok nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a gazdaságban a kínálat folyamatosan megfeleljen az egyre növekvő szükségleteket mutató keresletnek, mind mennyiségben, mind pedig minőségben.

Mindennek ára van egy piaci rendszerben, még az olyan különleges árunak is, mint a földhasználat (ahol a földjára az ár) a hitel (itt a kamat a kölcsöntőke használati díja) vagy az emberi munka, melynek ára

a bér. A piaci rendszer fent leírt tökéletességét némileg árnyalja a mindenkori kormányok hatékonyságot, igazságosságot és stabilitást biztosító igénye, melyet az állam gazdasági szerepvállalásának, időnként bürokratikus koordinációnak is nevezünk.

A hatékonyság igénye alatt azt értjük, hogy az erőforrások felhasználását, valamint a javak elosztását nem lehet csak és kizárólag a piacra bízni, mivel ez által állandósulnának a szociális-, és társadalmi feszültségek. Ezek tompítása végett avatkozik be az állam.

Az igazságosság érvényre juttatásával az állam törekszik az esélykülönbségek és méltánytalanságok csökkentésére. Ezt leginkább a jövedelmek egy részének tulajdonosaitól történő elvonásával és azok újraelosztásával kísérli meg elérni.

A stabilitás elérésével a dekonjunktúra, a recesszió csökkentése majd megszüntetése, a gazdasági növekedés egyenletes és kiszámítható bővülése, esetenként a túlfűtött konjunktúra lehűtése a cél.

Az állam előzőekben csak nagyvonalúan ismertetett gazdasági szerepvállalásával jegyzetünk későbbi fejezetében még részletesen lesz szó.

2.1. Piacmechanizmus elemei

Az erőforrások harmadik fő csoportjaként soroltuk be a tőkejavakat, melyek a piacmechanizmus legmobilabb elemeinek tekinthetők. Alapesetben az ingatlanokat, gépeket, berendezéseket és a pénzt soroljuk e csoportba tartozónak. A mainstream közgazdaságtan ma már e kategóriába sorolja az információt is. Ezek nélkül elképzelhetetlen bármely nemzetgazdaság kibocsátása.

A vegyes gazdaság viszonyai között a tőkejavak döntően magántulajdonban vannak, tulajdonosaikat illeti meg ezek működtetéséből származó jövedelem adózott része. Ezen tőkejavak cserekereskedelme (adás-vétele) minden más termékhez/szolgáltatáshoz hasonlóan a piacon történik, egyensúlyi áruk a kereslet-kínálat egymáshoz való viszonya alapján alakul ki.

A tőkejavak diverzifikációja a gazdaság specializációja útját követi. A munkamegosztás lehetővé teszi, hogy egy feladatot kisebb

részegységekre bontsanak fel, ezáltal az termelékenyebben végezhető el. Ez a folyamat azonban egyre diverzifikáltabb eszközöket kíván meg. A tőkejavak állományának növekedése a folyó (napi) fogyasztás időleges feláldozását követeli meg. Ez más néven a megtakarítás, melyet egy jól működő piacgazdaságban a kamat szabályoz, és segíti elő ennek hatékonyabb területekre történő áramlását.

A mai modern gazdaságok bonyolult és szerteágazó csererendszerei túllépnek a termékcserén, és a pénzhasználatra épülnek. A pénz funkciói teszik lehetővé, hogy az emberek, azok szervezett csoportjai, sőt a nemzetgazdaságok is egy-egy termék/szolgáltatás előállítására specializálódjanak, majd a pénz használatával elcserélik azokat szükséglet-kielégítésük valamennyi jószágára. Ehhez azonban nélkülözhetetlen egy működő piacmechanizmus, mely folyamatosan méri össze a keresletet a kínálattal, melynek eredményeként alakul ki a piaci egyensúlyi ár.

2.2. Ármechanizmus

Ennek bemutatása nem nélkülözheti az áru és a pénz fogalmának pontos meghatározását.

A piaci gazdálkodás **elemi egységét**, amelyet nem saját felhasználásra, hanem csere céljából hoznak létre, és amelyhez felhasználója cserekapcsolat útján, ellenérték fejében jut, **árúnak** nevezzük. Az áru más néven lehet jószág, termék vagy szolgáltatás.

Az áru két alapvető tulajdonsággal bír:

- **Használati értéke van**, tehát hasznos. Ez azt jelenti, hogy áruvá csak olyan jószág, szolgáltatás válhat, amely vételi szándékkal megjelenő emberi szükségletet elégít ki. E tulajdonság nélkül értelemszerűen semmi nem válhat áruvá, mivel annak nem lenne kereslete. Egy áru használati értékén azokat a tulajdonságait, minőségi jegyeit értjük, amelyek valamiféle szükséglet (-ek) kielégítésére alkalmassá teszik. Egy-egy áru a felhasználók számára különböző mértékben bizonyulhat hasznosnak. Az első fejezetben definiáltuk a csökkenő határhaszon törvényét (a fogyasztó által utoljára elfogyasztott termék értéke a fogyasztó értékítéletében kisebb, mint az előtte lévőé volt), ebből az a következtetés vonható le, mi szerint egy áru hasznossága, az általa

kiváltott haszonélvezet ugyan adekvátan nem számszerűsíthető, de a piacon vele szemben megmutatkozó kereslet közvetve kifejezi az áru (termék, szolgáltatás, jószág) hasznosságát annak árán keresztül.

- **Csereértéke van**, tehát meghatározott arányban cserélhető el egy másik áruval. Az áru csereértéke az ellenérték, amiért az adott áru elcserélhető, amit a piacon kapni lehet érte. A piacról eddig megszerzett ismeretek alapján tudható, hogy a csereérték nem tetszőleges nagyságú, hanem ez a csereviszonyok, cserearányok különböző, egymással részben ellentétes, másrészt egymást erősítő tényezők hatására alakul ki, illetve változik. Ez az arány a szabad verseny keretei között működő kompetitív piacon mindig utólag, a cserében résztvevő felek megállapodásával jön létre. Evidens, hogy az eladók és a vevők érdekei ellentétesek és ütköznek egymással. Közöttük a megállapodás egy adott pillanatban az adott jószág iránt jelentkező kereslettől és kínálattól függően jön létre. Az áru csereértéke tehát – a fentiek alapján – azt is kifejezi, hogy a piacon a különböző szükségleteket kielégítő termékek/szolgáltatások összemérődnek egymással. De vajon minek alapján megy végbe ez az összemérődés? Mi az a közös alap, ami az egymással formálisan szinte semmiben össze nem hasonlítható árukat egymással egyenlővé teszi?

A kérdések megválaszolására különböző közgazdasági iskolák alakultak. Ezek egyike az áruk hasznosságából, azok használati értékéből vezeti le az összemérhetőséget, mondván, hogy meghatározott arányban két különböző áru ott válik egymással egyenlővé, ahol a keresleti oldal szereplője a megvásárolni kívánt árutól legalább akkora haszonélvezetet remél, mint amekkoráról a cserében ennek fejében lemond, és ugyan ez igaz a kínálati oldal szereplőjére is.

Összegezve, mindkét fél számára hasznosnak, előnyösnek, de legalábbis nem hátrányosnak minősül a csere létrejötte.

A másik iskola képviselői az áruk összemérődését és meghatározott arányok alapján megvalósuló cseréjét abból vezeti le, hogy a különböző áruk előállítására meghatározott mennyiségű emberi munkát tartalmaz, tehát ezek mértéke alapján összemérhetőek, egyenlővé tehetőek és cserélhetőek az egyébként különböző használati értékkel rendelkező áruk. Ez a közgazdasági irányzat a csereviszonyokat úgy magyarázza, hogy a piacon valamennyi, különböző céllal és módon végzett munka

visszavezetődik egy, a tevékenység jellegétől független, általános emberi testi/szellemi erő kifejtésre. A különböző szükségleteket kielégítő áruk e szerint a bennük megtestesülő azonos mennyiségű általános emberi erő kifejtés, munka alapján válhatnak egyenlővé és cserélődhetnek ki egymással.

2.3. A pénz

A pénz az a fizetési eszköz, amely érték közvetítő, érték mérő és érték őrző funkcióval rendelkezik (ez a belső gazdaság nemzeti pénze).

A pénz egy mesterséges **társadalmi konvenció**, ami azon alapszik, hogy ha egy anyagot bármely okból pénzként kezdenek használni, akkor az emberek elkezdik ezt értékelni.

Ez a gondolatmenet vezet el bennünket a **pénz paradoxonához**, miszerint a pénzt azért fogadják el, mert elfogadják.

A belső gazdaság nemzeti pénze az áruvilág bővülésének, a piac fejlődésének eredménye, mintegy a „terméke”.

Az emberiség történetének korai szakaszában, amikor az egyes embercsoportok, nemzetségek, majd később a nagycsaládok még termelő és fogyasztó közösségeket alkottak, az önellátó gazdálkodás volt a meghatározó. Ha termelő tevékenységük során valamilyen termékük feleslegessé vált, azaz meghaladta szükségleteiket, akkor alkalmanként kicserélhették ezeket egy másik közösséggel. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, olyan kölcsönösen előnyös feltételeknek kellett kialakulniuk, hogy a másik közösség számára szükségesek legyenek ezek a termékek, és ugyanakkor rendelkezzenek ellenszolgáltatásként felajánlható hasznosnak minősülő javakkal. Ez direkt csere volt, vagyis az egyik áruvá váló termék csereértéke egy másik terméknek valamilyen adott mennyisége lett. A termelés és a fogyasztás szétválásával, a munkamegosztás és ezzel a gazdaság szereplői egymásra utaltságának növekedésével kibővült az áruk világa és fokozatosan általánossá vált az árucseré. Attól kezdve (a die), hogy a munkamegosztásban termelők már nem, vagy elsősorban nem a saját szükségletük kielégítésére, hanem – a kölcsönösen egymásra utaltság miatt – piacra, a csere lehetőségére hoztak létre javakat, a direkt csere egyre nehezkesebbé, esetenként lehetetlenné vált. Ekkor az áruk világából kiemelkedett egy áru, amelynek meghatározott mennyiségéért mindenki hajlandó lett elcserélni áruját,

mivel azért mindent meg lehetett vásárolni. A pénzkialakulás kezdetén egy-egy, az adott népcsoport gazdálkodásában különösen fontos, kiemelt szerepet betöltő áru töltötte be ezt a funkciót.

A tizenkilencedik századra az árupénz (amely még belső értékkel rendelkezett) már csaknem teljesen a fémekre korlátozódott, a kezdeti vas és réz, majd ezt követően az ezüstérmék és mindenekelőtt az aranyérmék. Ezzel a közvetlen csere végleg felváltotta a közvetett csere. Kialakult a pénz, amely az áruk csereértékének, köztük kialakuló cserearányoknak általános kifejezőjévé és egyben a csere lebonyolításának eszközévé, összegezve a pénz általános egyenértékessé vált. A pénzhasználatot illetően tehát a társadalmak négy fő történelmi szakaszon mentek át, a cserekereskedelemtől indulva az árupénzen és az aranyfémpénzen át a papírpénzen keresztül napjainkra a bankszámlapénzig jutottak. Ez az út egyben a pénz fajtáinak történeti megjelenési formáit is szemlélteti [8].

2.4. Pénz történeti megjelenési formái és funkciói

A közvetlen cserekereskedelmet tehát az árupénz korszaka váltotta fel. A történelemben visszatekintve láthatjuk, hogy az egyes időszakokban számos különböző áru szolgált közvetítő eszközként: kagyló, só, marha, olívaolaj, illetve réz, vas, ezüst, arany. Ezek mindegyikének megvoltak a maga előnyei és hátrányai.

Az árupénzek korszakát a közülük kiemelkedő aranyak pénzzé váló időszaka, az **aranyfémpénz** követte. A klasszikus aranypenz öt alapfunkciót töltött be a gazdaságban:

- **Értékmérő.** Az aranypenz – amelynek mint különleges árunak magának is van csereértéke – kifejezi a többi áru csereértékét. A pénz értékmérő funkciója révén valamennyi árunak a kompetitív piacon egy adott időpontban egyetlen meghatározott, a kereslet-kínálat találkozásával kialakult egyensúlyi áras, pénzben kifejezett csereértéke van. Egyedül a pénz, azaz alapegysége a piaccgazdaságnak (és csak annak!), amelynek a különböző áruk valamilyen mennyiségében kifejeződő, végtelenül sok csereértéke van. Ebből következik, hogy értékmérőként a pénz az egyetlen, amely adekvát módon kifejezi az áruk közötti cserearányokat.
- Az értékmérő funkciónak kiemelt szerepe van a mai modern piaccgazdaságban, ahol az aranypenz-rendszer már nem funkcionál,

ahol a pénz már nem áru, saját belső értékkel nem rendelkezik, de tökéletesen alkalmas a cserearányok kifejezésére.

- **Értékközvetítő.** E funkciójában az áruvá vált javak és szolgáltatások cseréjét közvetíti. A forgalom lebonyolításához meghatározott mennyiségű pénzre van szükség. (Hogy pontosan mennyire, azt később, a modern gazdaság pénzügyi aggregátumainál fogjuk meghatározni.) A pénzmennyiség nagysága két tényező függvénye. Ezek közül az egyik a forgalomba került áruk tömege. Amennyiben bővül az áruk köre, úgy több pénz válik szükségessé ezek cseréjének lebonyolításához.

A másik tényező a pénz forgási sebessége. Ez azt fejezi ki, hogy egy adott időszakban (általában egy évben) hányszor fordul meg a forgalomban lévő pénz egy-egysége. Ha növekszik a pénz forgási sebessége, akkor csökken a forgalom lebonyolításához szükséges pénzmennyiség, és fordítva: ha csökken a pénzforgási sebessége, akkor nő a forgalom lebonyolításához szükséges pénzmennyiség (mindkét esetben feltételezve, hogy az áruk tömege változatlan maradt).

Forgalmi eszköz funkciójában az aranypénznek, vagy amint azt látni fogjuk, valamelyik helyettesítőjének tárgyi alakban jelen kell lennie.

- **Értéktörző.** E funkciójában az aranypénz vagyongyűjtő eszköz, s ezzel a tartalékolás, a felhalmozás tehát az értéktörzés eszközeként funkcionál. Az aranypénzrendszer időszakában, ha a szükségesnél több pénz van forgalomban, akkor a többlet kilép a forgalomból, s tartalékként kincssé válik. Amikor pedig közvetlenül már nem az arany, hanem annak valamilyen helyettesítője (például magánváltó) bonyolította le az áruforgalmat, közvetítette a hitelkapcsolatokat és a pénzhelyettesítőkből került a szükségesnél több a forgalomba, akkor megindult ezek aranyra való beváltása és emiatt az arany kincsként történő felhalmozása. Ha bármely okból kifolyólag megnőtt a pénzszükséglet, akkor a kincsgyűjtő szerepben lévő pénz egy része a forgalomba került. Kincsgyűjtő funkciójában tehát az arany a piac szükségleteinek megfelelő pénzmennyiség automatikus szabályozásának az eszköze. A mai pénz, melynek nincs saját értéke, nem lehet kincs, ez azonban nem zárja ki, hogy tartalékolásra, felhalmozásra napjainkban is felhasználják.

- **Fizetési eszköz.** A pénz akkor szerepel fizetési eszközként, amikor az áruk, szolgáltatások adás-vételétől elválik a pénzmozgás (például: hitelre vásárlás) majd később az adósság (hitel) törlesztése. A fizetési funkció ebben a tekintetben azonos az aranypénzrendszerben a pénzhelyettesítők és a modern bankszámlapénz „fizetési” rendszerében. Az előzőekben részletezett funkciók a belső gazdaság ún. nemzet pénzére vonatkoztatva adaptálhatók. A pénz azonban sajátos szerepet tölt be a nemzetközi áruforgalomban (5. funkció). Az egyes nemzetgazdaságok közötti bilaterális és multilaterális viszonylatban ugyancsak az arany töltötte be az alapvető pénzfunkciókat, jelesül a csereérték kifejezését, a forgalom lebonyolítását és a nemzetközi hitelkapcsolatok közvetítését. Később az egyes nemzetgazdaságok, illetve vállalkozások közötti eladásokat és vásárlásokat már nem alkalmankénti és tételes aranyszállításokkal egyenlítették ki, hanem a bankrendszeren keresztül került sor a különböző tartozások és követelések kölcsönös elszámolására és a különbözetnek a nagyobb követeléssel (aktívával) rendelkező bank aranypénzben való jóváírására. Ez az ún. klíring elszámolás. Attól kezdve pedig, amikortól a nemzetgazdaságokon belül már az aranyat az előzőekben megismert funkcióiban különböző pénzhelyettesek váltották fel, a nemzeti valutáknak az aranyra való, államoként meghatározott átváltási kulcsa alapján történhettek meg a nemzetközi elszámolások.
- Napjainkban – de már a közelmúltban is – **egyes nemzeti valuták** kiemelkedtek a többiek közül, leginkább a világgazdaságban betöltött meghatározó súlyuk alapján, és mint világpénzek kezdtek el funkcionálni. Leginkább ilyen az USA dollár, az euró, a japán jen, angol font és a svájci frank. Jellemzően ezek a valuták töltik be a nemzetközi forgalomban a csereértéket kifejező, a forgalmi és fizetési eszköz szerepet. Az ezeknek való megfelelés alapfeltétele, hogy az adott valuta a lehető legszélesebb körben konvertibilis legyen, tehát a kialakult cserearányoknak megfelelően szabadon lehessen átváltani más ország pénznemére. Ebből a megállapításból következik az, hogy amíg a pénz minden egyes formája rögzített arányban átváltható bármelyik más formájúra, a legjobb pénzfajta ugyanolyan jó, mint a legrosszabb.

2.5. A modern pénz kialakulásának előzményei

Már a klasszikus piacgazdaságok kezdetén az aranypénzt – különböző funkcióiban – felváltották az aranyra beváltható pénzhelyettesítők, melyek a pénzfizetési eszköz funkciójából, nevezetesen a hitelkapcsolatból fejlődtek ki. Az első megjelenési formájuk ezeknek a pénzbehelyettesítőknek az ún. magánváltók voltak. Ezek a papíralapú magánváltók meghatározott időre szóló fizetési kötelezettségek, amelyben az adós vállalja, hogy a váltó lejáratáig hitelezőjének kifizeti a kamattal megnövelt tartozását. A váltó elfogadója, tulajdonosa a hitelező, adott esetben szűkebb vagy tágabb körben pénzhelyettesítőként használta a váltót saját fizetési kötelezettségeinek teljesítésére. Pénz helyett váltóval fizetett adósságai ellenében, forgatmányozta a váltót.

A következő fejlődési fok az volt, amikor a bankok **kezdték befogadni** a magánváltókat, ezzel átvállalták a váltók beváltását, vagyis a kamattal megnövelt tartozás behajtását lejáratkor. A hitelező (a váltó első elfogadója) akinek gazdasági tevékenységéhez pénzre volt szüksége eleinte aranyra, később egy bank által kiállított váltóra váltotta át a váltón feltüntetett követelését. Az eredeti, első váltónak a bank által átváltását leszámítolásnak, más néven diszkontálásnak nevezzük. (Az ügylet logikájából következik, hogy leszámítolás, vagy diszkontálás nem más, mint a követelésben megtestesülő tartozás + kamat együttes összegéből annak az összegnek a bank általi kifizetése, amely csökkentve van azzal a kamatrésszel, ami diszkontálás időpontja és a váltó eredeti lejáratának időszakára esik.) Egy ilyen váltó banki diszkontálása ellenében kiadott bankváltó a bankjegy. Ennek a klasszikus bankjegynek (bankváltónak) nincs lejárat ideje, és annak tulajdonosa bemutatáskor beválthatta azt aranyra. Ez tette lehetővé, hogy széles körben és egyre több funkciójában a klasszikus bankjegy helyettesítse az aranyat.

Az aranyra beváltható pénzhelyettesítők (a klasszikus bankjegyek) elterjedésével egyre kevésbé volt tartható, hogy a bankok egymástól függetlenül hozzanak forgalomba ellenőrizhetetlenül nagy mennyiségben klasszikus bankjegyeket. Ezért a fokozatosan fejlődő piacgazdaságok kialakították azt a pénzügyi rendszert, amelyben a jegybankok kizárólagos joga lett a bankjegykibocsátás. A különböző kereskedelmi ügyleteket bonyolító bankok a náluk leszámított váltók jegybanki viszontleszámítolása (rediszkontálása) útján jutottak bankjegyekhez, amelyeket azután például hitelek nyújtása útján bocsátottak pénzhelyettesként forgalomba.

A pénzfejlődés következő szakaszát a számlapénzek megjelenése és terjedése jelentette. A számlapénz a tulajdonosa szemszögéből nézve **betétet** jelent, s amely a bankkal pénzügyi kapcsolatban lévő vállalkozások folyószámláján jelent meg, s egyre szélesebb körben a készpénz nélküli elszámolási eszközként töltötte be az alapvető pénzfunkciókat.

2.6. Az aranypénzrendszer megszűnése

A pénzkapcsolatok bővülésével és a piacgazdaság fejlődésével, annak egyre bonyolultabbá válásával, illetve az állam gazdasági szerepvállalásának növekedésével egyre csökkent és lett közvetettebb az arany szerepe a pénzvilágban. Ezzel párhuzamosan nőtt a pénzhelyettesítők szerepe és mind körülményesebbé, korlátozottabbá vált egy-egy ország belső forgalmában ezek aranyra való beváltásának lehetősége és kivitelezése.

A piacgazdaságok történetében alapvetően új szakasz kezdődött a nagy gazdasági világválsággal.

A piaci mechanizmus, ezek automatizmusai ekkortól már nem voltak képesek az újratermelési folyamathoz szükséges egyensúlyi feltételek biztosítására. A nagy gazdasági világválság négy éve sem volt elég ahhoz, hogy áthidalja a túlkínálat és a kereslet között tátongó rést. Változtatni kellett az állam gazdaságpolitikai szerepvállalásán. Ennek a változásnak és a kétszintű bankrendszer kialakulása és fejlődése (melyben a bankrendszer csúcsán a bankok bankja, a nemzeti bank, alatta pedig a kereskedelmi bankok hálózata áll a legtöbb fejlett piacgazdaságban) mintegy automatikusan **megszüntette** a pénzhelyettesek aranyra való beváltásának lehetőségét. Ezzel az aktussal létrejött a saját értékkel nem rendelkező mai pénz, **a hitelpénz**. A hitelpénz funkció részben mások, mivel önmaga nem áru, saját belső értékkel nem rendelkezik, ezért az áruk csereértékét mérő szerepe a cserearányok kifejezésére korlátozódik. Másik funkcióváltása az, hogy a klasszikus értelemben vett kincsgyűjtő funkciót a „csak” tartalékolási, felhalmozási funkció váltja fel. Mivel a mai modern pénz hitelpénz, forgalmi eszköz funkciója ugyan megmarad, de ennek rovására a fizetési eszköz funkció (hitelbe vásárlás, majd később a hitel törlesztése), tehát a hitelkapcsolatok közvetítésének szerepe kerül előtérbe. Az aranypénzzel szemben a mai modern hitelpénznek a legfontosabb sajátossága az, hogy szemben az aranypénzzel (amit fizikálisan legyártottak, termeltek),

a mai pénz a forgalomba kerülésének pillanatában teremődik (mindjárt látjuk hogyan) és amikor kilép a forgalomból, azonnal megszűnik pénz lenni. Összegezve, a pénz tehát hitelműveletekkel összefüggésben teremtett pénz, amely a hitel visszafizetésével egy időben megszűnik [9].

2.7. A pénzteremtés mechanizmusa

A mai modern piacgazdaságokban a pénz teremtése négyféleképpen történhet:

- Jegybank („a bankok bankja”) állam által kibocsátott, hitelviszonyt megtestesítő értékpapírokat (államkötvényeket, diszkont kincstárjegyeket) vásárol. Ekkor kifizeti azok piaci árát (tőke+ felhalmozott kamat) és ezzel pénzt juttat a forgalomba. Ha elad ilyen értékpapírokat a gazdaság szereplőinek, akkor ezek névleges nagyságának megfelelő pénzmennyiség kikerül a forgalomból (megsemmisül), majd kamatfizetési kötelezettséggel együtt az állami költségvetésbe kerül. Ennek következménye azonban az állam belső adósságállományának növekedése, ami éppen a kamatkötelezettség miatt az eredeti, vagyis az értékpapíron szereplő névértéknél nagyobb volumenű pénzforgalomba kerülését eredményezi. Belátható tehát, hogy az állam által fizetett kamat is új pénzt teremt.
- Kereskedelmi bankok a náluk folyószámlával rendelkező vállalkozásoknak hitelt nyújtanak számlapénz formájában. Ekkor a hitel összegét ráírják (jóváírják) az adott folyószámlára, egyben ugyanezzel az összeggel megterhelik az ügyfél hitelszámláját. A folyószámlával a vállalkozások számlapénz (ami nem készpénz) formájában kifizetéseket (átutalásokat) teljesítenek, esetleg készpénzt vesznek fel. Ilyen módon is pénz teremődött és került forgalomba, ami a hitel visszafizetésével megszűnik.

A kereskedelmi bankoknak ez a pénzteremtése azonban nem lehet korlátlan, elkerülendő, hogy az ellenőrizhetetlenül nagy mennyiségű pénz súlyosan megzavarja a gazdaság működését. Ha a pénzteremtés mennyiségének folyamatában nem lenne valamilyen kontrol, akkor a likviditási nehézségek előbb-utóbb az egész pénzügyi rendszer összeomlásához vezetne.

Ezt elkerülendő, a jegybank (ami ellenőrzést gyakorol a kereskedelmi bankok fölött) meghatározza, az ún. **kötelező tartalékrátát**, amely azt írja elő, hogy a bankoknak a náluk elhelyezett betéteknek, illetve az általuk hitelnyújtással teremtett pénznek hány %-ával kell rendelkeznie, mint tartalékkal. (Ha például 10 % a tartalékráta, akkor a kereskedelmi bankok a pénztartalékaiknál 10-szer nagyobb összegű új pénzt teremthetnek hitelnyújtással.)

Ha a jegybank úgy ítéli meg, hogy a szükségesnél nagyobb vagy kisebb a forgalomba lévő pénzmennyiség, akkor a kötelező tartalékráta emelésével, illetve csökkentésével éri el a kereskedelmi bankok pénzteremtésének korlátozását, vagy adott esetben ösztönzését.

- Jegybank kamatfizetési kötelezettség mellett hitelt nyújt a kereskedelmi bankoknak. Ennek a jegybanki hitelnek egy része lehet a kereskedelmi bankoknál számlapénz, egy másik része készpénz (papiros anyagú pénz, vagy érmepénz). Ezek kibocsátása, termelése kizárólag a jegybank jogositványa.
- Jegybank közvetlenül vagy a kereskedelmi bankok a nekik nyújtott jegybanki hitel felhasználásával külföldi valutákat, devizákat vásárolnak (váltanak be az adott ország pénzére), illetve ha aranyat és ezüstöt vásárolnak. Ezen esetekben is nő a forgalomba kerülő pénzmennyiség, miközben a jegybank és a kereskedelmi bankok ennek ellentételezéseként más országokban, a világpiacon felhasználható vásárlóeszközhöz jutnak. Bármely bank által megvásárolt valuta, deviza eladásánál az előzőek fordítottja történik, tehát pénz szűnik meg, csökken a forgalomban lévő pénzmennyiség.

A pénzteremtésről eddig leírtakból logikusan következik, hogy nem történik pénzteremtés, ha bármely bank csak **átrendezi aktíváit** (például értékpapírt vesz deviza ellenében).

2.8. A pénzmultiplikátor nagysága

Az előző négy pontban részleteztük, hogyan teremtik a pénzt a bankok. Szó volt arról is, hogy a pénzteremtés mértékét a jegybank a tartalékráta nagyságának megállapításával szabályozza. De pontosan mennyi pénzt

teremthetnek a bankok? Ezt a pénzmultiplikátor (aminek értékét a tartalékráta nagysága befolyásolja) és a banknál elhelyezett betétek együttesen határozzák meg.

Nézzük ezt meg egy egyszerű számpéldán keresztül:

- Egy banknál elhelyeztek 100 egységnyi betétet.
- A jegybank által meghatározott tartalékráta: 10 százalék (ami azt jelenti, hogy a banknál elhelyezett 100 egységnyi betétből 10 egységnyit tartalékba kell helyezni).
- A fennmaradó 90 egységnyi betétet azonban a bank minden további nélkül felhasználhatja, például hitelfolyósításra, amiről már tudjuk, hogy új, teremtett pénznek minősül.
- Nem zárható ki, hogy a 90 egységnyi hitelt a felvevő betétként elhelyezi egy bankban, és így tovább.
- Az algebra segítségével a sorozatot mindaddig folytatva, amikor egyetlen olyan bank sincs már sehol a rendszerben, amelynek tartalékai meghaladnák az előírt 10 százalékos tartalékot. Azt kapnánk, hogy $100/0,1 = 1000 = 100$. A 10 nem más, mint a pénzmultiplikátor értéke és ez azt mutatja, hogy a folyamat elején rendszerbe bekerült 100 egységnyi betétnek a tízszeresét, vagyis 1000 egységnyi új pénzt tudtak a bankok teremteni. A pénzmultiplikátor nagysága tehát az $1/t$ mértani sorral fejezhető ki, ahol t = a tartalékráta százaléka.

Következésképpen a pénz kereslete különbözik más áruk keresletétől. A pénz a már megismert funkciói miatt értékeli, tehát közvetett szerepéért, nem pedig a közvetlen hasznosságáért. Ez azonban nem akadályoz meg bennünket abban, hogy kijelentsük, miszerint a pénzkeresletet döntően a kölcsönvett pénztőke használati díja, a kamat nagysága határozza meg.

2.9. A pénz időértéke: jelenérték, jövőérték, nettó jelenérték, annuitás

A pénzügyi folyamatok során minden esetben figyelemmel kell lenni arra az alapelvre, hogy **a pénznek időértéke van**. Ezen azt értjük, hogy a különböző jövőbeli időpontokban realizált azonos pénzüsszegeknek ma

más és más értéke van a tulajdonosa számára. A pénz időértékének egyik fontos következménye a jelenérték koncepció.

A jövőben esedékes, becsült pénzáramok értékelésénél figyelembe kell venni a pénzáramok időbeli szerkezetét is. A pénz időértéke, vagyis az a megfigyelés, hogy a pénz nem ugyanannyit ér ma, holnap vagy holnapután, a pénzügyek egyik legfontosabb alapfogalma. A pénznek időértéke van: ez tehát azt jelenti, hogy **egy mai biztos x forint többet ér, mint egy holnap biztosan rendelkezésre álló x forint.**

A mai pénzösszeg több ok miatt is értékesebb a holnapi ugyanakkora pénzösszegnél:

- a ma rendelkezésre álló pénzösszeg már ma elfogyasztható;
- a ma rendelkezésre álló pénzösszeg befektethető, és a befektetés eredményeként jövedelemre lehet szert tenni (például kamatra, osztalékra vagy árfolyamnyereségre).

Ha viszont a pénz nem ugyanannyit ér különböző időpontokban, akkor a különböző időpontokban esedékes pénzösszegek közvetlenül nem adhatók össze, nem vonhatók ki egymásból. Egy pénzösszegről nem elég tudni a nagyságát, a rendelkezésre állásának időpontját is ismerni kell ahhoz, hogy értékelni lehessen. Valamilyen módszert, eljárást kell találni ahhoz, hogy a különböző időpontokban esedékes pénzösszegeket közös nevezőre hozva dolgozni tudjunk velük, értékelni tudjuk azokat. A legkézenfekvőbb megoldás, ha a különböző időpontban esedékes pénzösszegeket **egyetlen közös időpontra számítjuk át** egy alkalmas kamatláb segítségével. Ennek megfelelően két alapvető módszer is létezik a probléma megoldására, az egyik: a jövőérték-számítás, a másik: a jelenérték-számítás technikája. Minthogy dönteni a jelenben kell, jóval gyakrabban alkalmazzuk a jelenérték-számítást.

A **jövőérték-számítás** (FV) során a különböző időpontokban esedékes pénzösszegeket egy közös, jövőbeli időpontra számoljuk át. A jövőérték tehát megmutatja, hogy a ma befektetett pénzösszeg mekkora összegre gyarapodik egy előre meghatározott időtartam végére egy megfelelő kamatláb alkalmazása mellett. A pénz jövőértékét tulajdonképpen kamatszámítással határozzuk meg.

A jövőérték képlete: $C_0(1+r)^n$, ahol

C_0 a jelenbeli pénzösszeg, pl. 100.000 Ft; r : a kamatláb, pl. 10%=0,1; n : az évek (periódusok) száma, pl. 5 év.(Ekkor a jövőérték 161.051 Ft lesz.)

Tehát bármely adott mai pénzösszeg jövőbeli értékét két tényező határozza meg: a kamatláb nagysága (r), és az évek (periódusok) száma (n).

Egy induló pénzösszeg annál többet ér, minél nagyobb a kamatláb és minél hosszabb ideig kamatozik.

A **jelenérték-számítás** (PV) során arra a kérdésre keressük a választ, hogy valamely a jövőben esedékes pénzösszeg mennyit ér ma. A jelenérték-számítás során a különböző időpontban esedékes pénzösszegeket a mai időpontra számoljuk át. A jelenérték tehát megmutatja egy jövőbeli időpontban esedékes pénzösszeg mai értékét, másként fogalmazva: azt az összeget, amennyit ma kellene befektetni ahhoz, hogy a jövőértéke éppen az az esedékes pénzösszeg legyen. A pénz jelenértékét **diszkontálással** határozzuk meg. (A gyakorlatban gyakrabban alkalmazzuk a jelenérték-számítást a jövőérték-számításnál, mivel egy döntési szituációban számunkra érdekesebb az, hogy most mennyit ér a döntésük nyomán a jövőben előálló pénzáram. Ezért a későbbiek során a jelenérték-számítás módszerére támaszkodunk majd.)

A jelenérték képlete:

$$C_n \left[\frac{1}{(1+r)^n} \right], \text{ ahol}$$

C_n az n év (periódus) múlva esedékes pénzösszeg, pl. 161.051 Ft; r : a kamatláb, pl. $10\%=0,1$; n : az évek (periódusok) száma, pl. 5 év. (Ekkor a jelenérték 100.000 Ft lesz.)

A jelenérték-számítás segítségével most már közös nevezőre tudjuk hozni a különböző időpontokban esedékes pénzáramlás-sorozatokat (cash-flow-kat), így ezek – a jelenértékükön – összeadhatóvá, kivonható, összehasonlíthatóvá válnak.

A pénz időértékének tárgyalása során releváns említést tenni az ún. belső megtérülési rátáról. A **belső megtérülési ráta** az a kamatláb, amellyel diszkontálva a beruházás /vagy bármely más jövőbeni pénzáramlás/ nettó jelenértéke éppen zéróra adódik. Meghatározása ún. iterációs eljárással /közelítéses/ történhet. A belső megtérülési ráta szabály alapján azok a beruházások fogadhatók el, amelyek belső megtérülési rátája magasabb, mint a beruházástól elvárt hozam (vagy a tőke költsége). Több beruházási javaslat rangsorolása esetén a magasabb belső megtérülési rátával jellemezhető részesítik előnyben. A belső megtérülési ráta a nettó jelenérték mellett a másik legnépszerűbb, leggyakrabban alkalmazott pénzügyi mutató.

Nettó jelenérték (NPV) számítás során meg kell határoznunk egy kockázattal arányos elvárt hozamot, melyről úgy ítéljük, hogy az egyéb piaci lehetőségekkel, ajánlatokkal összevetve jól jelzi a konstrukció kockázatát, majd ezzel a jelenre vetítjük a jövőbeli pénzáramlásokat.

A számítás során az egyszeri beruházási (befektetési) pénzeszközökből le kell vonni a jövőbeli pénzáramlások diszkontált értékeit, majd ezeket össze kell adni. Ha az összesített érték nagyobb, mint az egyszeri beruházási (befektetési) pénzeszközök összege, akkor a nettó jelenérték pozitív. Ez azt jelenti, hogy jövedelmező, vagyont növelő az adott projekt. Az **annuitás** olyan pénzáramlás, mely véges számú elemből áll és az elemek nagysága minden időszakban megegyezik.

3. Fejezet

Gazdasági szektorok

Túlzott egyszerűsítés lenne a gazdaságot két szereplőre, az áruk eladójára és vevőjére felosztani, holott ezt többen megteszik (sok szempontból azonban ez elkerülhetetlen). Ilyen esetben, ugyanis túlhangsúlyozódik a pénznek az áruforgalomban betöltött szerepe, miközben a modern gazdaságban legalább ilyen fontos, hogy **a pénz a tőkék áramlását is közvetíti** [10]. E szélesebb nézőpont érvényesítése érdekében a gazdaság egészét az alábbi szektorokra célszerű felosztani:

- vállalkozások,
- lakosság,
- bankrendszer,
- államháztartás,
- külföld.

3.1. A vállalkozások

Vállalkozás az a szervezet, amely tőkebefektetéssel, önfinanszírozó módon kockázatvállalás mellett profit (nyereség) elérésére törekszik termelő és/vagy szolgáltató tevékenysége során. A könyvünkben a továbbiakban ezt a meghatározást tartjuk mértékadónak.

(A vállalkozás meghatározásának többféle definíciója létezik még a mai modern gazdasági életben, alább kettőt tartunk fontosnak kiemelni. Az egyik Hisrich-é, aki szerint: A vállalkozás valami új és értékes dolog létrehozásának folyamata, melyben a vállalkozó biztosítja a szükséges időt és erőfeszítést, vállalva a várható pénzügyi, pszichikai és társadalmi kockázatot, és megkapja a folyamat végén keletkező anyagi és személyes meglegedettséget nyújtó elismerést [11]. Emellett relevánsnak tartjuk még Schumpeter definícióját, aki a vállalkozót, mint innovátort határozza meg, aki új és még ki nem próbált tevékenységet

végez. A fenti definíciók alapján a vállalkozót az alábbi jellemzőkkel ruházhatjuk fel:

- kreatív és innovatív;
- felismeri és képes kihasználni a kínálkozó lehetőségeket;
- kockázatvállaló (pszichikai, érzelmi és anyagi értelemben is);
- aktívan részt vesz a vállalkozás folyamatában;
- erőforrások kombinációjával foglalkozik gazdasági célok elérése érdekében;
- haszonra, nyereségre törekszik) [12].

Az újkort megelőző időszakokban még a család, a vérségi, rokoni kapcsolatokon alapuló közösség volt a társadalomnak mind a fogyasztási, mind a termelő egysége. A technikai és technológiai feltételek fejlődésével, a társadalmi méretűvé váló **munkamegosztás és kooperáció** ezzel együtt járó kibontakozásával a fogyasztási igények kielégítése és a javak előállítása, a szolgáltató tevékenységek fokozatosan szétváltak egymástól. A háztartás lett a gazdaság legkisebb fogyasztási egysége, miközben a munkamegosztás rendszerében önálló, kisebb, vagy nagyobb vállalkozások erőforrások beszerzésével, felhasználásával (kombinálásával) és átalakításával termelő/szolgáltató egységként az üzleti tevékenységben mind nagyobb jövedelem szerzésében váltak érdekeltté.

A vállalkozások több közös jellemzővel bírnak a mellett, hogy tevékenységükben, méreteikben, a gazdaságban játszott szerepük és a tulajdonosi struktúrájuk vonatkozásában különböznek egymástól. Jellemző közös vonásaik egyike, hogy kisebb-nagyobb tőkebefektetéssel alakulnak, mely tőkét eredeti jövedelemtulajdonosok bocsátják rendelkezésre. Önfinanszírozó tulajdonságuk részben az előzőekből, részben pedig abból következik, hogy az esetlegesen, átmenetileg kölcsönvett tőkéket (például hiteleket) is előbb-utóbb vissza kell fizetniük, valamint, hogy a számviteli értelemben vett saját tőkéjük permanens növelésében érdekeltek, amelyet profitjuk maximalizálásával tudnak elérni. További jellemző közös vonásuk, hogy tevékenységük során folyamatosan kockára teszik az induláskor befektetett, illetve a későbbi

működésük során realizált saját, valamint az ideiglenesen kölcsönvett tőkék megtérülését. Ez a kockázat a piaci kitettségükből következik. Végül abban is azonosak, hogy miközben más vállalkozásoktól és fogyasztási egységektől függetlenül működnek, aközben a **piacn keresztül** kapcsolódnak egymáshoz. Kapcsolataikat a piac révén, annak közvetítésével önállóan alakítják.

Előzőkön túl a vállalkozások a működésük során keletkezett kötelezettségeiért, azok teljesítéséért **felelősséggel** tartoznak: 1. anyagi, 2. jogi és 3. erkölcsi értelemben. Ez jelenti a vállalkozások felelősségvállalását.

Bármilyen célú és típusú vállalkozás létrehozásához, beindításához és működtetéséhez két feltételnek együttesen kell teljesülnie:

- tőkejavak rendelkezésre állása, közülük is mindenekelőtt pénz, melynek révén a legkülönbözőbb erőforrások megszerezhetők, és
- mindenkori döntési kényszernek adekvátan megfelelő döntésképesség, amely kiterjed a szükséges erőforrások beszerzésére és azok kombinációjára, valamint a piaci értékesítés mikéntjére.

Vállalkozások új értéket hoznak létre, ennek megteremtésében a vállalkozás szereplőit három kategóriába soroljuk:

- a tulajdonos(-ok), aki(-k) eredeti pénz, és/vagy egyéb forrásaival a vállalkozást létrehozza, illetve aki(-k) végső, és jogilag is elismert elsajátítója a vállalkozás eszközeinek, illetve működése eredményének;
- a vezető(-k), (cégképviselő, menedzser) aki(-k) a tulajdonos(-ok) megbízásából a tevékenység céljával, feltételeivel összefüggő alapvető döntéseket meghozza, tehát elvégzi a szükséges szervező, végrehajtó, ellenőrző és értékelő munkát;
- a munkavállaló(-k), alkalmazott(-ak), aki(-k) a vállalkozáson belül kialakított munkamegosztás és kooperáció rendszerében a rájuk háruló feladatokat megoldják, elvégzik.

Fenti szerepek nem feltétlenül különülnek el egymástól, sok esetben akár egy személyben is testet ölthetnek. Nem kizárt, hogy a tulajdonos egyben

cégvezető is, mint ahogyan az egyszemélyes kisvállalkozás is gyakori, ahol mindhárom szerepet egy személy tölt be.

A megkülönböztetett szerepek (mint a vállalkozáson belüli funkciógyakorlás) elkülönülésének alapja az anyagi érdekelttséghez való viszony. E vonatkozásban a tulajdonos(-ok) kiemelt érdeke a befektetett tőkékükhöz viszonyított legnagyobb arányú profit elérése, ami befektetésük mielőbbi megtérülését, ezután pedig a saját tőke minél gyorsabb ütemű gyarapodását jelenti. Fontos kiemelni, hogy alapvetően nem a profit abszolút összege bír jelentőséggel, hanem annak aránya a jegyzett tőkéhez képest. Ez fejezi ki ugyanis a befektetés megtérülésének gyorsaságát, ami egy vállalkozás alapításának legfontosabb érdekelttségi kritériuma. A megtérülések gyorsasága orientálja a vállalkozókat a hatékony tőkeáramlás elősegítésében, ami abban is megnyilvánulhat, hogy befektetett eszközeiket (ez által vállalkozásukat) értékesítik, felszámolják és az érte kapott pénztőkét gyorsabb megtérülést eredményező projektekbe fektetik.

A cégvezető(-k) (cégképviselő(-k) nem vállal kockázatot mikor nem fektet tőkét az adott vállalkozásba, és mindössze annak működtetésére szerződik a tulajdonossal. Számára nem az elsőrendű cél a profit jegyzett tőkéhez mért maximális aránya, de ez mindenképpen a célhierarchia egyik kiemeltje, hiszen többnyire ez képezi alapját az ő személyes jövedelmének és elismertségének, presztízsének. Mivel egzisztenciája, annak tartós fennmaradása a vállalkozás helyzetétől függ, ezért annak hosszú távú működése és növekedése az elsődleges érdeke. A nyereség maximalálás követelménye, annak elérése azonos érdekeltséget fejez ki a tulajdonosával.

A munkavállaló(-k) vonatkozásában, azok érdekelttségi rendszerének középpontjában a munkajövedelem maximalizálása áll első megközelítésben.

Ezt követi a munkafeltételek (munkakörülmények) legkedvezőbb fokának elérése, melybe a fizikai biztonságtól kezdve a jó munkahelyi légkörön át több tényező is beletartozik. Különösen kedvezőtlen munkapiaci környezetben (magas munkanélküliség, munkaerő-piaci túlkínálat) a munkajövedelem minél magasabb szintjének elérése hátrább sorolódik, és első helyre a vállalkozás fennmaradása, és ez által a munkahely megőrzése kerül előtérbe. A munkavállaló érdeke e vonatkozásban egybeesik a cégvezetőével.

Alapvetően téves felfogásnak tűnik a vagyonérdekeltséggel kapcsolatban az az álláspont, hogy a magántulajdon automatikusan létrehozza a vagyonérdekeltséget, a tulajdonnal nem rendelkező alkalmazottak pedig eleve nem lehetnek vagyonérdekeltek. A vagyonérdekeltség kialakulásának a személyek oldaláról az a feltétele, hogy a személyek alapvető érdekei, jóléte, fogyasztási lehetőségei, vagy egyszerűen megélhetési feltételei döntő mértékben az adott vállalat fennmaradásától és fejlődésétől függjön. Így természetesen nem jön létre vagyonérdekeltség például az alkalmasszerűen és csak kiegészítő jövedelemszerzés céljából folytatott mezőgazdasági vállalkozásoknál. A vállalatok számára az alkalmazottak anyagi érdekességének legkedvezőbb formája, ha náluk is érvényesül a vagyonérdekeltség. Ez a vagyonérdekeltség a konkrét vállalati döntésekben úgy érvényesíthető, hogy a döntési alternatívák közül mindig azt kell választani, amelynél a felhasznált saját nettó vagyon jövedelmezősége nagyobb.

Az előzőekben bemutatott vállalkozáson belüli szerepek és érdekességek mellett más, a vállalkozásban résztvevők felett álló, mint szervezeti célok fogalmazhatóak meg. Ennek részleteire azonban jegyzetünk második részében fogunk kitérni.

Joggal merülhet fel az a kérdés, hogy egyáltalán miért vannak vállalatok? A közgazdaságtudomány a XX. század második feléig érdemben nem kereste a választ erre a kérdésre. A tudományos választ erre Coase adta meg, álláspontja napjainkban mainstream definíciónak minősül. A vállalkozásokkal könyvünk második részében részletesebben foglalkozunk, itt most csak röviden mutatjuk be az említett szerző vállalatok létéről szóló leírását. Coase nagy érdeme, hogy megállapította: az árelmélet alapján a vállalat létének nincs oka. A neoklasszikus árelmélet szerint a tranzakciók lebonyolításának ideális mechanizmusa a piaci koordináció. Ha ez így van, akkor miért léteznek vállalatok - tette fel a kérdést Coase. Megállapította, **hogy a piaci koordinációs mechanizmus (árrendszer) használatának költsége van.** Ezzel megszületett a tranzakciós költség fogalma, bár maga Coase 1937-es cikkében még nem használta ezt a kifejezést. A szerző a tranzakciós költségek két fajtáját említette meg: (1) az a költség, amibe a releváns árak felfedezése kerül, (2) a tárgyalás és a szerződéskötés költségei. Coase szerint, ha bizonyos piaci tranzakciókat belsővé teszünk, azaz vállalaton belül szervezzük meg őket, ezen költségek csökkenthetőek. A Coase által megfogalmazott teória szerint tehát, ha nem lennének tranzakciós költségek, akkor csak a piac koordinálna, a szervezetek (vállalatok) létének az oka így a tranzakciós költségekben keresendő. Coase szerint a piac és a szervezet /vállalat/ **alternatívák** a tranzakciók

megszervezésében. Ezzel szigorú különbséget tett a piac és a vállalat között [13].

A vállalat termelői magatartása, a termelés költségei

A vállalat terméket állít elő és szolgáltatást nyújt a fogyasztók legszélesebb köre szükségleteinek kielégítésére. Tevékenysége során erőforrásokat használ fel, jellemzően fizikai tőketényezőket és az ember fizikai és szellemi potenciálját veszi igénybe. Az alábbiakban a termelői magatartásában megnyilvánuló releváns fogalmakat, azok kapcsolatát mutatjuk be:

- a. munka határértéke: az a szám, amely megmutatja, hogy mennyivel változik adott vállalat össztermelése, ha a munkaráfördítést 1 egységgel megváltoztatják:
 $MP_L = \Delta Q / \Delta L$
- b. munka átlagterméke: egységnyi munkaráfördítésre jutó termelés:
 $AP_L = Q / L$
- c. termelési függvény: a termelési tényezők kombinációi és a velük előállítható maximális termékmennyiség közötti összefüggést mutatja (TP_{LK}), $Q = f(K; L)$
- d. rövid távú termelési függvény: megmutatja hogyan alakul a termelés egyetlen termelési tényező (munkaerő) változásának következtében (az összes többi tényezőt változatlansága mellett). Hozadéki-parciális termelési függvénynek is hívják.

Rövid távú költségek: rövidtávon egy vállalkozás összes költsége két részből áll $TC = FC + VC$

A termelés változatlan tényezői rövidtávon fix költségeket jelentenek (FC), mivel a termelés növelése nem befolyásolja ezeket a költségeket, és ha éppen szünetel a termelés, akkor is felmerülnek ezek a költségek.

A termelés mennyiségének változása a változó tényezők (nyersanyag, munkaerő stb.) felhasználásának eredménye. A változó költségek (VC) a termelés növekedésével emelkednek, bár nem egyenletes ütemben. Amennyiben szünetel a termelés, akkor a változó költség 0.

Rövid távú átlagköltségek és a határköltség:

- a. **átlagköltség, átlagos teljes költség:** egy termékegységre jutó teljes költség, $AC = TC / Q$

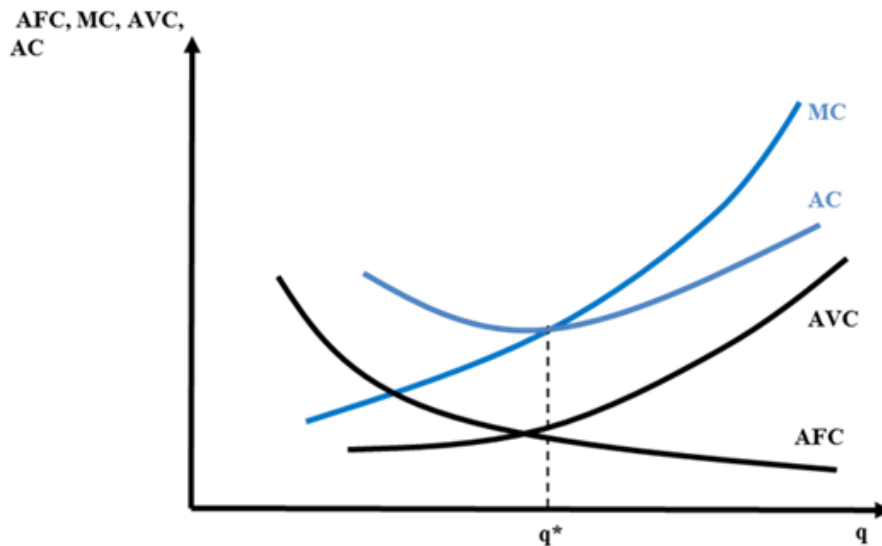
b. **átlagos változó költség:** egy termékegységre jutó változó költség,
 $AVC=VC/Q$

c. **átlagos fix költség:** egy termékegységre jutó fix költség
 $AFC=FC/Q$

d. **határkölség:** az a szám, amely megmutatja, hogy mennyivel változik a vállalat teljes költsége, ha 1 egységgel megváltoztatjuk az előállított termékmennyiséget
 $MC=\Delta TC/\Delta Q=\Delta VC/\Delta Q$

A költségfüggvények tipikus „együttállását” a 6. ábra mutatja. Matematikailag itt nem bizonyítjuk, bár anélkül is könnyen belátható – hiszen amíg a határkölség kisebb, mint az átlagos költség, addig utóbbi csökken, ellenkező esetben nő –, hogy a határkölség-görbe mind az AVC-t, mind az AC-t azok minimumában metszi (példánkban az AVC-t nem metszi MC, de a közös pontjuk az AVC minimumában van).

6. ábra: Tipikus költségfüggvények

q^* : technikailag hatékony kibocsátási szint /az AC költségfüggvény minimuma/.

További költségfüggvényeket lehet származtatni, ehhez az alábbi táblázatot vesszük igénybe.

Az 1. táblázat további oszlopai a többi tényező költségeit (állandó költség – Fixed Cost), a változó tényező (itt: munka) költségeit (változó költség – Variable Cost), illetve a termelés teljes költségét tartalmazzák. Ezek az adatok azonban még nem igazítják el a vállalkozót, amikor arról kell döntenie például, hogy hány munkást alkalmazzon. Nézzük a következő táblázatot!

1. táblázat: Költséggüggvények

kibocsátás (q)	összköltség (TC)	állandó költség (FC)	munka-költség (VC)	átlagos változó költség (AVC)	átlagos fix költség (AFC)	átlag-költség (AC)	határ-költség (MC)
0	1000	1000	0	-		-	-
100	1100	1000	100	1,000	10,000	11,000	1,000
141	1200	1000	200	1,418	7,092	8,511	2,439
173	1300	1000	300	1,734	5,780	7,514	3,125
200	1400	1000	400	2,000	5,000	7,000	3,704
224	1500	1000	500	2,232	4,464	6,696	4,167
245	1600	1000	600	2,449	4,082	6,531	4,762
264	1700	1000	700	2,652	3,788	6,440	5,263

Az utolsó előtti oszlop adatai (átlagköltség – Average Cost) azt mutatják meg, hogy átlagosan mennyibe kerül elkészíteni egy-egy terméket, az utolsó oszlopban pedig azt látjuk, hogy egy újabb termék elkészítése mennyivel növeli a költségeket (határköltség – Marginal Cost).

Bár első pillanatra úgy tűnhet, hogy ezekre a kérdésekre ugyanaz a válasz, valójában ez nem így van. Az átlagköltségnek egyfelől része a – kibocsátás növekedésével egyre csökkenő – átlagos fix költség (AFC), ami a határköltségre nincs hatással, másrészt az átlagköltség tükrözi a korábbi határköltségeket is, míg a határköltség csak az utoljára előállított termékegység költségvonzatát mutatja. Képletben:

$$AC = \frac{TC}{q} = \frac{VC + FC}{q} = AVC + AFC$$

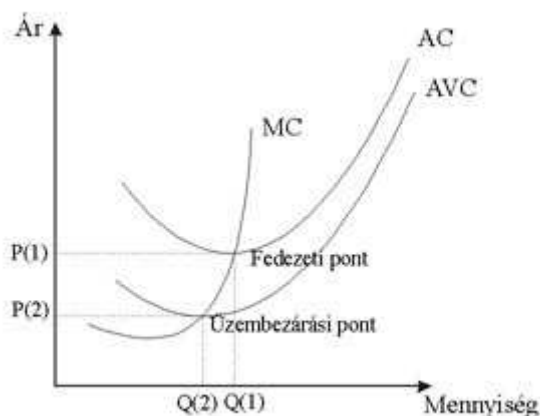
$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta q} = \frac{\Delta VC}{\Delta q}$$

A termelési döntésekben mindkét költségkategóriának fontos szerepe van, de – mint látni fogjuk – a szerepük eltérő. A határköltség példánkban minden kibocsátási szinten növekvő a csökkenő határtermék miatt, az átlagköltség változásában azonban előbb a csökkenő átlagos fix költség dominál, ekkor AC csökken, s csak később válik a növekvő átlagos változó költség hatása meghatározóvá. Az MC- és az AVC-görbe így mindenütt emelkedő, az AC-görbe viszont U-alakú. Az AC minimumát eredményező q^* kibocsátást **technikailag hatékony** kibocsátási szintnek nevezzük, a termelés egy egységére jutó költség ekkor a legkisebb. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a vállalatnak ezt a termelési szintet célszerű választania, hiszen a vállalat célja nem az átlagköltség minimalizálása, hanem a **profit** maximalizálása.

Profit maximuma ott lesz, ahol a határbevétel (MR) és a határköltség (MC) metszik egymást. Tehát egy tökéletes versenypiaci vállalatnak a profitja akkor maximális, ha addig a mennyiségig fokozza termelését, amikor **a határköltsége éppen egyenlővé válik határbevételével, ami pedig éppen a piaci árral egyezik meg**. Ez lesz a vállalat optimális döntése.

A vállalatnak a tökéletes verseny piacához való alkalmazkodása kettős: elfogadja az árat és megállapítja saját optimális termelési mennyiségét.

7. ábra: Származtatott költségfüggvények

Fedezeti- és üzemszüneti pont

Tökéletes verseny piacán profittal termelő cég azt tapasztalja, hogy valamilyen külső befolyás hatására a piaci ár csökken. Ilyenkor két dolgot tehet, vagy megszünteti a termelést, vagy tovább termel. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy milyen árak esetén érdemes egyik,

vagy a másik lehetőséget választania. Továbbra is az $MR = MC = P$ egyenlőségnek megfelelő termelési mennyiség az optimális választás.

Ha az új termelési pont magasabb, mint az átlagköltségek (AC) minimuma, akkor a vállalat gazdasági profitot realizál. Az átlagköltségek minimumának megfelelő termelést **fedezeti pontnak nevezzük**, mert ekkor éppen megtérül a tökéletes verseny vállalatának minden gazdasági költsége. Fedezve van minden fix és változó költsége és ezekben a normál profitja is.

Egy vállalat **fedezeti pontja** az a termelési mennyiség, amely mellett a termék átlagköltsége egyenlő a piaci árral ($AC=P=MR=MC$). Ekkor megtérülnek költségei, de gazdasági profitot nem termel. Ez az átlagköltség-görbe minimumpontjában van.

Veszteségminimalizálás a vállalat stratégiája, ha az új termelési pont az átlagköltség alatt, de az átlagos változó költség felett van. Ekkor azért érdemes termelnie, mert minden változó költsége megtérül és a fix költségekből is megtérül valamennyi, attól függően, mennyivel magasabb az ár az AVC minimumánál. Bezárás esetén az összes fix költség elveszne.

Szüneteltetni kell a termelést mindaddig, amíg a piaci ár kisebb, mint a minimális átlagos változó költség, mert ekkor a termék közvetlen költségei sem térülnek meg. Ezért az AVC görbe minimumpontját üzemszüneti pontnak nevezzük.

Üzem-szüneti /bezárási/ pont az átlagos változó költség minimuma, mert ennél kisebb piaci ár esetén szüneteltetni kell a termelést, s csak ennél nagyobb piaci ár mellett célszerű a termelést tovább folytatni.

Vállalat optimális termelési szintje (profitmaximalizálás)

Ha nő a termelés mennyisége: nő a bevétel, nőnek a költségek. Meddig érdemes **növelni** a kibocsátást?

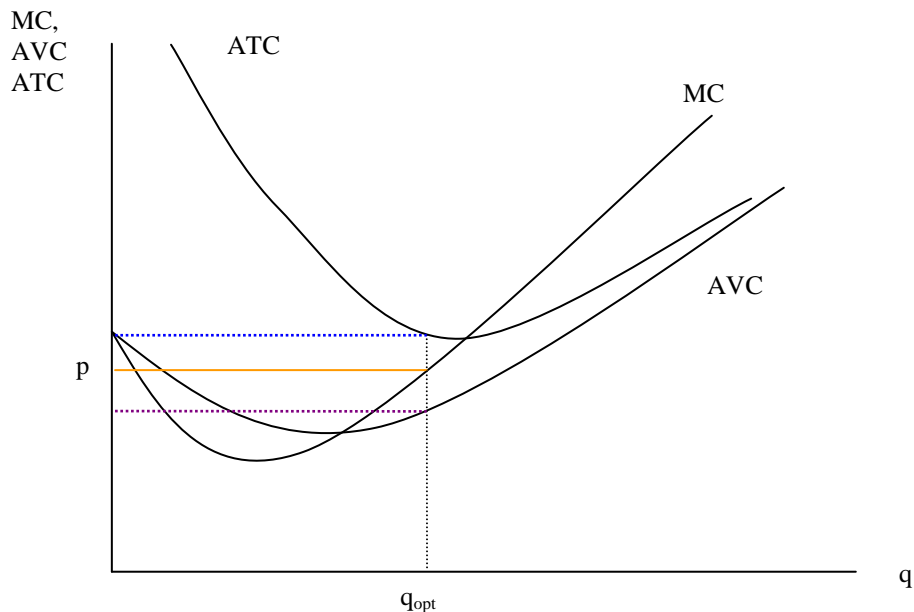
Amíg a termelés növelésével jobban nő a bevétel, mint a költségek, azaz $MR > MC$.

Profitmaximum elsődleges feltétele: határbevétel = határköltség, tehát $MR = MC$

Versenyzői piacon a teljes feltétel az: **$MR = P = MC$** , azaz **Határbevétel=Piaci ár = Határköltség egyezőségénél következik be!**

/Vegyük észre: mivel az ár egységnyi, ezért a határbevétel (MR) függvény egyenese éppen a piaci ár egyenesén fekszik, vagyis $MR = P$.

8. ábra: Versenyző vállalat profitmaximumának függvényei

A **profitmaximum feltétele**: $MR - MC = 0$, vagyis **$MR = MC$** .

Ha a vállalat számára a termék ára (p) kívülről (a piac vagy az árörögző hatóság által) meghatározott, azaz a vállalat árelfogadó, s így az ár független a vállalat által termelt mennyiségtől, akkor minden pótlólagos termékegység p -vel növeli az árbevételt. A pótlólagos egység előállításának a költsége a határköltség (MC). A kettő különbsége mutatja, hogy mennyivel nő a profit, ha egy termékegységgel növeljük a kibocsátást: $\Delta \Pi = p - MC$. Mindaddig, amíg ez a különbség pozitív, érdemes további egységekkel növelni a kibocsátást. Ha az MC növekvő, akkor a pótlólagos profit egyre kisebb lesz, majd negatívba vált (amikor a határköltség már meghaladja a termékárát). Tehát **a profit maximumát ott éri el a vállalat, ahol $p = MC$** .

3.2. A lakosság csoportjai, mint fogyasztói egységek

A gazdaság legkisebb jövedelmi és fogyasztói egységét háztartásnak nevezzük, amely végső fogyasztója a gazdálkodás végeredményének, s egyben a magán megtakarítások alanya.

A háztartás (adott esetben egyszemélyes) alapvető funkciói (a már említett végső fogyasztás és megtakarítás mellett) a munkavégző képességének újratermelése, a különböző formákban képződő jövedelmek elsajátítása, esetenként saját, vagy piaci értékesítésre történő termelő tevékenység folytatása.

A háztartások tevékenységének két fő irányát különböztetjük meg a gazdaságban betöltött szerepük szerint:

1. Jövedelmet sajátítanak el, mellyel szabadon rendelkeznek. Ilyen jövedelmek lehetnek:

- munkavállalásból származó jövedelmek (munkabér, műszakpótlék, prémium, jutalom stb.);
- juttatott jövedelmek (állami, önkormányzati, alapítványi stb.);
- tőketulajdon jövedelmei (kamat, profit, járadék, osztalék stb.);
- egyéb jövedelmek (örökség, nyereség, hálapénz, borraivaló stb.).

2. Jövedelmeiket felhasználják, elköltik:

- szükségleteik kielégítése végett fogyasztási javakat vásárolnak;
- jövőbeli fogyasztásuk fedezetére megtakarításokat képeznek.

(A fejezet alább következő kifejtései szoros kapcsolatban állnak az 1. fejezet 8. és 9. pontjaiban ismertetett tényanyaggal.)

A mai modern piacgazdaságokban a háztartások jövedelmének döntő hányada pénzjövedelem, és csak esetlegesen fordulnak elő természetbeni jövedelmek. Empirikusan bizonyított, hogy a jövedelmek növekedésével a háztartások többségénél nem tart lépést a fogyasztási célú kiadások emelkedése. Ilyen esetben általában a megtakarítási hajlandóság növekszik. (A fogyasztói hajlandóság pedig azt fejezi ki, hogy a jövedelemnövekmény mekkora részét fordítják a háztartások fogyasztási igényeik kielégítésére.)

(E tárggyal kapcsolatos **E. Engel** törvénye, amely azt mondja ki, hogy a fogyasztók jövedelmének növekedésével a fogyasztásra költött hányadon

belül egyre kisebb arányt képvisel az alapvető szükségletekre (élelem, háztartási energia) költött részjövedelem, és fordítva).

A háztartások fogyasztási döntései alapvetően három tényezőtől függenek:

- a szükségleteken alapuló fogyasztói igények;
- a jövedelem alakulása;
- az árak abszolút nagysága és azok változása.

A fogyasztás célja a különféle alapvető (anyagi) és magasabb rendű (nem anyagi) **szükségletek** kielégítése.

Az emberi szükségletek hierarchiáját Maslow dolgozta ki. Elméletének alapja az, hogy az embereket szükségleteik kielégítése késztet bizonyos cselekvésre és ezek a szükségletek hierarchikus rendbe állíthatóak. Az emberi vágyak, a fiziológiai, a biztonság iránti, a szociális igények kielégítése, a megbecsültség és az önmegvalósítás. Ezek egymásra épülnek, hierarchiát alkotnak.

Az öt szükségletszintre a következő példák hozhatók fel a jobb megértés okán:

- Fiziológiai szükségletek: éhség, szomjúság, szex, alvás, meleg.
A fiziológiai szükségletek kielégítése alapvető feltétele fennmaradásunknak. Ennünk kell és meg kell védeni magunkat a természeti viszontagságoktól, tehát laknunk is kell valahol stb.
- Biztonsági szükségletek: biztonság, rend, állandóság, kiszámíthatóság.
A biztonsági szükségletek akkor jelennek meg, ha a fiziológiáit már többé-kevésbé kielégítettük. Azt a törekvést fejezik ki, hogy az egyén fiziológiai szükségleteit a jövőben is tartósan is kielégíthesse és körülményei viszonylag kiszámíthatók és jól előrejelezhetőek legyenek.
- Közösséghez tartozás: szeretet, hovatartozás, ragaszkodás, csatlakozás, identifikáció, perszonális kapcsolatok.
A közösségi hovatartozási szükséglet az egyének szeretet iránti vágyát és mások által való elfogadásának a szükségletét jelenti. Szükségünk van arra, hogy másokkal kapcsolatba

kerülhessünk, és az emberek valamilyen csoportja elfogadjon bennünket.

- Megbecsülés szükséglet: státusz, hatalom, siker, önbizalom, presztízs, bizalom, tisztelet, kompetencia.
Az elismerés iránti szükséglet azt az óhajunkat tartalmazza, hogy mások elismeréséből pozitív énképünk alakulhasson ki. Az emberek szeretik magukat minél kedvezőbb színben feltüntetni mások szemében, hogy jobb vélemény alakuljon ki róluk. Önbizalmunkat alapvetően befolyásolja az, hogy mennyi pozitív visszacsatolást kapunk tevékenységeinkről. Ezek híján kisebbségi érzések, szorongások halmozódhatnak fel az emberekben.
- Önmegvalósítás: az a vágy, hogy az egyén egyre többre vigye, hogy azzá válhasson, amire képesnek érzi magát.
Az önmegvalósítási szükséglet az egyének azon vágyait testesíti meg, hogy azzá váljanak, amire képesnek érzik magukat.

A Maslow-féle szükségletek hierarchiáját általában egy piramissal ábrázolják, amely az egyes szükségletcsoportok közötti viszonyt is mutatja, kifejezve azok hierarchiában elfoglalt helyét és fontosságát [14].

A gazdaságban megjelenő fogyasztási igények elsősorban a háztartásokra hatást gyakorló külső tényezőktől függenek. Többek közt attól, hogy mit lehet, mi áll rendelkezésre, milyen hatást gyakorolnak a szükségletek alakulására az adott természeti, gazdasági, technikai-technológiai, kulturális stb. viszonyok.

Ezen keretek között az egyes háztartások igényeit a fogyasztók belső szükségletei határozzák meg.

A belső szükségletek alapján hozott döntéseiben a fogyasztó szükséglet-kielégítései lehetséges maximumára törekszik. Egy termék/szolgáltatás a háztartások eltérő jellegű és szerkezetű szükségleteit különböző mértékben elégítheti ki. Belátható, hogy egy-egy termék/szolgáltatás fogyasztása által kiváltott haszonélvezet fogyasztónként különbözik egymástól. A javak elfogyasztásának hasznossága nem számszerűsíthető, de a gyakorlatban megtapasztalható, hogy a piaci kereslet alakulása révén hatást gyakorolnak az árakra, a cserearányokra.

A javak hasznosságával kapcsolatban az alábbi összefüggéseket kell megemlíteni:

- egymást **helyettesítő** javaknak nevezzük azokat, amelyek a fogyasztó számára azonos haszonélvezetet eredményeznek;
-
- egymást **kiegészítő** javak azok, amelyeknél az egyik elfogyasztása feltételezi a másik felhasználását is, illetve ha ez elmarad, akkor csökken a haszonélvezet;
- egymástól **független** hasznossággal bírnak a javak többsége, ami azt jelenti, hogy haszonélvezet szempontjából nincs közöttük összefüggés.

Mivel a háztartásoknak a szükséglete széles körű, sokféle jószágra van igényük, de mert azok teljes körét beszerezniük nem áll módjukban a már korábban ismertetett erőforráskorlát miatt, így ezen igényeiket rangsorolni kénytelenek, mintegy preferencia sorrendet kell kialakítaniuk. E rangsorolás alapján a fogyasztói döntések szinte végtelen kombinációját állítják elő. Az ezek közül kiválasztott és megvalósított kombinációt **fogyasztói kosárnak** nevezzük. Ha két vagy több fogyasztói kosár azonos haszonélvezetet eredményezhet felhasználója számára, akkor ezek egymáshoz képest közömbös fogyasztói kosarak. Ezt másként úgy is fogalmazhatjuk, hogy ha az egyik fogyasztói kosárban lévő javakból többet vásárolunk, akkor ez kárpótol bennünket azért, hogy a másikon lévő javakból le kell mondanunk valamennyiről.

Azon fogyasztói kosár kombinációk grafikus képét, amelyeknek egyenlő a hasznossága „haszonegyenlőségi szintvonalként”, vagy más néven „közömbösségi görbeként” szoktuk említeni.

A különböző kombinációkon alapuló, különböző összetételű fogyasztói kosarak közül a fogyasztó nem választhat tetszése szerint. Leginkább jövedelmének nagysága határozza meg a fogyasztói kosaraknak azt a körét, amelyekből igényei szerint választhat. A jövedelem jelenti azt a **költségvetési korlátot**, melyet általában nem léphet át. Előfordulhat, hogy jövedelmét meghaladóan fogyaszt, például tartalékait költi el, ami azt jelenti, hogy a múltban elhalasztott fogyasztását pótolja, illetve az sem zárható ki, hogy hitelbe vásárol, de ekkor jövőbeli fogyasztását hozza előre.

Maximális haszonélvezetet, tehát a fogyasztói optimumot a különböző kombinációjú, de egymáshoz képest közömbös kosarak közül az nyújtja, amelyet a fogyasztó igényei alapján jövedelméből (múltbeli, jelenbeli és jövőbeliekből összesen) még éppen meg tud vásárolni.

Amennyiben a fogyasztó jövedelme megváltozik, így nemcsak a különböző kombinációjú, még megvásárolható kosarak köre módosul, hanem megváltozik a szükségletek szerkezete és nagysága is.

Ezzel párhuzamosan az is megfigyelhető, hogy a különböző javakra irányuló szükségletek nem a jövedelemváltozással azonos arányban és irányban módosulnak. E tekintetben léteznek azok a javak, amelyek kereslete a jövedelemváltozással azonos irányban és mértékben változik (normál javak), míg a luxusjavak azok, amelyek iránt megnyilvánuló kereslet a jövedelemnövekedés mértékénél jobban nő. Végül vannak azon javak, amelyeket a jövedelem növekedése esetén többnyire csökkenő, kisebb jövedelem esetén pedig növekvő fogyasztói keresletek követnek.

Eltérő javak iránti kereslet jövedelemtől függő alakulásának mértékét **jövedelem rugalmasságuk** fejezi ki. Egy-egy jószág jövedelemrugalmasságán azt értjük, hogy egy százalékos jövedelemváltozással milyen irányban és arányban változik meg a fogyasztók adott jószág iránti kereslete.

Önmagában a jövedelmek nagyságának alakulása nem elegendő ahhoz, hogy a háztartások fogyasztásának szükségleteiken alapuló mértékét megvizsgáljuk, mert például ha a jövedelemmel azonos mértékben változnak azok árai, akkor a fogyasztó kielégíthető igényei változatlanok maradtak. Tehát a javak árának alakulását is vizsgálni kell, ha a fogyasztás színvonalát és szerkezetét alaposan elemezni kívánjuk. Az árák változásának általános iránya mellett megtapasztalható, hogy a különböző javak árai nem azonos mértékben és nem feltétlenül azonos irányba módosulnak. Ebből következik, hogy a fogyasztók döntéseit nem csak a jövedelmek alakulása, hanem a javak árának változása is befolyásolja. Jellemzően az árváltozás irányával **ellentétes** irányban módosulnak a fogyasztói keresletek.

E vonatkozásban normál javaknak nevezzük azokat, amelyek iránt a háztartások kereslete az árváltozással ellentétes irányban, de azonos mértékben változnak, míg az alárendelt javak csoportjába azok tartoznak, amelyek iránt a kereslet az áremelkedés esetén nő, végül a

luxusjavakhoz azokat soroljuk, amelyek kereslete független az árváltozástól.

A jövedelem-rugalmasság után most definiáljuk az árrugalmasságot, amely alatt azt értjük, hogy a javak egy százalékos árváltozása hány százalékkal változtatja meg azok keresletét.

Az árrugalmasság azonban vegytisztán ritkán nyilvánul meg a gazdaságban, ún. **paradox árhatások** léphetnek fel. Ilyen lehet a spekulációs árhatás, amikor egyes javak várható áremelkedésének hatására keresletük a tényleges szükségleteket meghaladóan, ugrásszerűen megnövekszik, míg a minőségi árhatás azt jelenti, hogy a lényegében azonos szükségleteket kielégítő javak közül a magasabb áru iránt nagyobb a kereslet, mivel a fogyasztók azt feltételezik, hogy annak használati értéke is nagyobb. Végül sznobhatásról beszélünk akkor, ha az addig magas keresletű (többnyire divattermék) termékek kimennek a divatból és az ezért csökkenő árak ellenére is kisebb lesz a keresletük.

Összegezve: a háztartások kereslete három tényező összhatásának eredője. Ezek: a fogyasztók igényei (szükségeik), jövedelmük (költségvetési korlátjuk) és az árak (kereslet-kínálat egyensúlya).

Az alfejezet végén röviden bemutatjuk a fogyasztói döntések elméletét [15] alapján.

A fogyasztási döntések során arról döntünk, hogy mennyi pénzt adunk ki ma, mennyit tartunk vissza jövőbeli fogyasztásra, illetve valamilyen konkrétan meg nem határozott célra. Azaz, a fogyasztás elmélete az intertemporális döntések elmélete, amely a jelen és jövőbeli fogyasztás között átváltásokat (trade-off) fogalmazza meg egzakt formában. A modern fogyasztási elmélet az életciklus-hipotézisen alapul, melynek első jelentős továbbfejlesztett változata Friedman permanens-jövedelem-hipotézise, amely szorosan kapcsolódik a korábban kimunkált életciklusmodellekhez.

Az életciklusmodellek lényege és közös vonása, hogy a reprezentatív háztartás (egyén) megbecsüli az élete során várható jövedelmét (vagy ezzel ekvivalens módon az élete során várható vagyonát), és az egyes periódusokra vonatkozó fogyasztási döntéseinél nem a folyó jövedelmét (mint Keynesnél), hanem ezt a teljes jövedelmet veszi alapul. Az életciklusmodellek első változatai azt az általános megfigyelést próbálták modellezni, mely szerint a tipikus egyének/háztartások életében viszonylag jól elkülöníthető periódusok vannak a fogyasztói/megtakarítói viselkedés szempontjából: az életpálya elején (gyermekkor, oktatási in-

tézményekben eltöltött időszak) a jövedelem alacsony vagy negatív, amely a munkába állással fokozatosan növekszik. A munkával töltött első években – különösen, ha a háztartásban gyermekek is vannak – a háztartás fogyasztási igénye akár magasabb is lehet, mint a jövedelem, majd a munkában töltött évekkel párhuzamosan a jövedelem is nő, ami már megtakarítást is lehetővé tesz. Ez az időszak az egyén körülbelül 35-40 éves korától kezdődik, és a jövedelem, valamint a megtakarítás a nyugdíj előtti időszakban éri el maximumát. Ezt követően a nyugdíjas éveket az aktív évek alatt összegyűjtött vagyon felélése jellemzi. A racionális egyén/háztartás az életciklus-jövedelemnek ezt a viszonylag tipikus pályáját anticipálva, megpróbálja fogyasztását minden időszakban optimalizálni, azaz a későbbi időszakok magasabb jövedelme reményében a még viszonylag alacsonyabb jövedelmű időszakokban is a jövedelemhez képest magas fogyasztást fenntartani – akár eladósodás árán is –, illetve a magas jövedelmű időszakokban előre félretenni a nyugdíjas évekre.

A fenti életpálya azonban nem minden egyénre jellemző, és egyes feltevései sem feltétlenül teljesülnek mindenkire, ezért nem meglepő, hogy az életciklusmodellek családján belül számos variáns létezik, amelyek különböző feltevésekkel élnek az egyén/háztartás preferenciáit, az őt körülvevő bizonytalanság mértékét, a tőkepiacokat stb. illetően. Az életciklusmodellek fogyasztássimító modellek, amit természetesen nem úgy kell érteni, hogy a fogyasztás minden periódusban megegyezik, hanem hogy az egyének arra törekednek, hogy a kiadások határhaszna időben állandó legyen. Ennek érdekében, ha kell, hitelt vesznek fel, hogy optimális fogyasztásukat fenntartsák, illetve felesleges pénzüket kölcsönadják, ha az az adott periódusban meghaladja az optimális fogyasztáshoz szükséges összeget. A fogyasztássimítás annál hatékonyabb, minél pontosabban látja előre az egyén az élete során várható jövedelmét, azaz függ a fogyasztót körülvevő bizonytalanságtól. Ezek a feltevések az egyszerű életciklusmodellek következtetéseit alaposan megváltoztatják.

A modern fogyasztási elmélet másik befolyásos modellje a már említett Friedman permanensjövedelem-hipotézisén alapul. Ez valójában nagyon szorosan kapcsolódik az életcikluselmülethez, bizonyos értelmezés szerint annak egy alfaja. Az életciklusmodellekhez hasonlóan a permanensjövedelem-hipotézis lényege, hogy nem ért egyet a korábban uralkodó szemlélettel, miszerint a fogyasztást a folyó jövedelem határozza meg. Míg az életciklusmodellben a fogyasztást az egyén élete során elérhető összes jövedelem (vagyon) határozza meg, addig a

permanens jövedelmet általában (hosszú távú) átlagos vagy várható jövedelemként definiálják. Az elmélet szerint amennyiben az egyén folyó jövedelme ideiglenesen meghaladja permanensnek tekintett jövedelmét, akkor ezt a különbséget az egyén átmeneti jövedelemnek tekinti, és megtakarítja, mivel ez az átmeneti jövedelem az életpálya-jövedelemhez képest kis hányadot jelent, és így nem befolyásolja az adott időszakbeli fogyasztását.

Ha a permanens jövedelmet úgy tekintjük, mint az egyén élete során elérhető jövedelem annuitását, akkor az életciklus- és a permanensjövedelem-modell nagyon közel állnak egymáshoz. Amiben a lényegesebb különbség van, az a modell felhasználása, ugyanis a permanens jövedelem hipotézise elsősorban a fogyasztás (rövid távú) dinamikájával foglalkozik a jövedelem tekintetében, és kevésbé törődik az életciklus-elmélet olyan kérdéseivel, mint az életkor, a megtakarítások és a vagyonfelhalmozás közötti kapcsolat. A permanensjövedelem-hipotézis feltevései megszorítóbbak, mint az életciklusmodellek bővített formáinak feltevései, a leglényegesebb korlát, hogy a permanensjövedelem-modellben a kvadratikus hasznosságfüggvény forma miatt nincs óvatossági megtakarítás, ami az elméletet a valóságtól meglehetősen elrugaszkodottá teszi. Ennek ellenére a modell igen befolyásos eleme a fogyasztási elméletnek, és empirikusan igen népszerű a makroközgazdászok körében.

A permanensjövedelem-hipotézisből következik, hogy a háztartások fogyasztásukat olyan jellegű jövedelemnövekedés hatására növelik meg, amely permanens jövedelmükre szignifikáns hatással van. Azaz az elmélet szerint az egyszeri, váratlan jövedelmek nagy részét a háztartások megtakarítják, vagyis a váratlan jövedelemből való fogyasztási határhajlandóság alacsony, mivel ez a típusú jövedelem nincs számottevő hatással a háztartás permanens jövedelmére.

3.3. Bankrendszer

A bank az az intézmény, amely **betéteket fogad el és pénzt kölcsönöz**. A bankok ezen túlmenően más tevékenységeket is végeznek: fizetesközvetítést, fizetéseket, értékezelést, értékpapír műveleteket, valuta és devizaműveleteket, egyéb pénzügyi szolgáltatásokat. Ez a meghatározás nem csupán a szűkebb értelemben vett bankokra, hanem az egyéb pénzügyi intézetekre, vagy más szóval pénzügyi közvetítőkre is érvényes. A bank és az egyéb pénzügyi intézetek közötti

megkülönböztetésnek az az alapja, hogy a bank hitelműveleteivel képes pénzt teremteni, (lásd: 2. fejezetben) míg az egyéb pénzüintézet nem.

A bankrendszer egy adott ország bankjainak összessége. A mai modern gazdaságok bankrendszere kétszintű, ami azt jelenti, hogy a központi bank (jegybank) nem áll kapcsolatban a gazdálkodó alanyokkal, hanem csak a bankrendszer alsó szintjein álló kereskedelmi bankokkal, ő a „bankok bankja”. Ez alatt azt értjük, hogy a jegybank a „végső hitelező”, nevezetesen, hogy a bankok által az ügyfeleknek nyújtott hitelt refinanszírozza (ugyanolyan összegű hitelt ad a kereskedelmi banknak, mint amennyit az az ügyfelének folyósított). A központi bank feladata ennél azonban sokrétűbb, amint az látni fogjuk.

Jegybank

A jegybankot részvénytársasági formában alapítják, és mint a köztársaság jegybankja (**a nemzetgazdaság központi bankja**) a következő funkciókat látja el:

- alapvezető feladata a nemzeti fizetőeszköz belső és külső vásárlóerejének védelme;
- kialakítja a monetáris politikát, ennek érvényesítésének eszközeit;
- monetáris politikájával támogatja a kormány gazdaságpolitikai programjának megvalósulását;
- kizárólagosan jogosult bankjegy és érme kibocsátására;
- befolyásolja a pénz-, és hitelkínálatot, valamint a pénz-, és hitelkeresletet;
- aranyból és devizából készleteket gyűjt;
- befolyásolja a jegybankpénz mennyiségét (kínálatát);
- jegyzi és közzéteszi az árfolyamokat stb.

A jegybank a monetáris irányítás szerve, ennek keretén belül eszközeivel (refinanszírozás, kamatpolitika, kötelező tartalékráta, napi likviditási tartalék, nyílt piaci műveletek, árfolyam-politika) alakítja ki monetáris

politikáját, amellyel a mindenkori gazdaságpolitikai célok megvalósulását szolgálja. Ezekről a későbbiekben még lesz szó.

Kereskedelmi bankok

A kereskedelmi bankok és egyéb pénzüzetek **nyereségérdekelt** vállalkozások. Ezen intézmények nyereségérdekeltségénél azt is figyelembe kell venni, hogy döntéseik meghozatalakor nagyobb szerepet kell kapnia a biztonságnak, likviditásnak, mint más ágazatokba tartozó vállalkozásoknál.

A kereskedelmi bankok nyereségét alapvetően meghatározó tényezők: a kamatpolitika és a jegybanki szabályozás. A bank nyereségét a betétek megszerzéséért fizetett kamat és a hitelek után felszámított kamat különbsége adja (kamatmarzs).

A bank nyereségéből növelheti saját tőkéjét, valamint ebből képez kockázati tartalékot és tartalékalapot, továbbá fizet osztalékot, amely nem csupán a részvényesek (tulajdonosok) jövedelmét növeli, de vonzóvá teheti új részvények kibocsátását is.

A legjellemzőbb (hagyományos) banküzletágak: betétgyűjtés, hitelezés (vállalati-, fogyasztói-, jelzálog-, hitelek) fizetési forgalom lebonyolítása (átutalás, inkasszó, csekk, akkreditív) elektronikus fizetések, vagyonkezelés, biztosítás, nyugdíjalapokkal kapcsolatos szolgáltatások, személyi-, és üzleti tanácsadás, lízing, faktorálás, hitelkártya szolgáltatások, nemzetközi ügyletek.

3.4. Államháztartás

Az állam létrejöttével együtt megjelentek az állam politikai és gazdasági feladatai is, amelyek köre, volumene az idők folyamán jelentősen változott. Az államnak hatalmi (közhatalmi) funkciói (mint például az államigazgatás fenntartása) mellett vannak tisztán gazdasági feladatai is, ilyenek:

- biztosítani kell a termelési és fogyasztási feltételeket, amelyek a piac működésének alapelemei;
- szabályoznia kell a piaci struktúrát (például korlátozni a monopolizálódást);

- biztosítani kell a piaci ösztönzőket, mérsékelnie az externáliák (melyek alatt a társadalmi gazdasági tevékenység nem várt, nem szándékolt hatásait értjük) következményeit;
- a környezetszennyeződés (mint a legismertebb negatív externália) mérséklése szabályozással, esetenként támogatással, állami beruházással;
- az állam meghatározó szerepet tölt be a közös fogyasztás intézményrendszerének fenntartásában és a szociálpolitikai célok megvalósításában.

Az állam megszabja a vállalkozások, a háztartások, illetve az érdekképviselők számára, sőt saját maga számára is a gazdasági játékszabályokat. Azaz az állam a gazdasági élet szereplői számára törvényekkel jogi kereteket ír elő és gondoskodik azok betartásáról és betartatásáról.

A törvények meghozatala és betartása lehetővé teszi a gazdaság működését, hiszen azok mind a termelés formáját, szervezeti rendszerét, mind a fogyasztás módjait befolyásolják.

Az állam nem csak jogi keretet biztosít, hanem mint tulajdonos kisebb-nagyobb mértékben részt vesz a különböző szervezetek (gazdasági társaságok, közösségi tulajdonú vállalkozások) munkájában is.

Az állam mai működése a gazdaságban az alábbi funkciókat foglalja magába:

- allokációs funkció, amely az erőforrások megszerzésével és felhasználásával biztosítja a közösségi fogyasztást;
- elosztási funkció, amely korrigálja a piacból és a tulajdonjogokból származó jövedelmi és vagyoni aránytalanságot;
- versenyfunkció fenntartása, mellyel a vállalkozásokat versenykörülmények közzé kényszeríti;
- tulajdonosi funkció, ami azt jelenti, hogy a birtokában lévő erőforrásokkal gazdálkodik;

- stabilizálási funkció, melynek célja a gazdasági növekedés elősegítése, a megfelelő szintű foglalkoztatottság biztosítása.

Fentiekből kitűnik, hogy az állami funkciók mind a termeléshez, mind a fogyasztáshoz, mind pedig ezek feltételeinek biztosításához kapcsolódnak. (A jóléti államok értelmezése a neki tulajdonított funkció szerint, erről lásd részletesen [16]).

Az állam feladatainak fokozatos bővülése – a feladatok és jövedelmek összhangjának megteremtése – kiváltotta a bevételek növelésének kényszerét, így az állam ma már a gazdaság **legjelentősebb** jövedelemtulajdonosává vált.

A bevételek döntő hányada adó, amelyet az állam rendeletekkel (kényszer alkalmazásával), tehát nem piaci úton szerez meg.

Az államnak azonban származhatnak jövedelmei piaci kapcsolatokból is, például állami tulajdon eladásából (privatizációból), vagy azok bérbeadásából.

Az állam a kényszerrel megszerzett jövedelmet áruk, javak és szolgáltatások vásárlására, bérek kifizetésére, valamint transzferkiadások teljesítésére használja fel. Az állam vásárolhat ugyanolyan javakat, mint a magánszektorok, de olyanokat is vásárolhat, amelyeknek a gazdaságban szint kizárólagos felhasználója.

Az államot a jövedelem felhasználásánál a tartós gazdasági stagnálás elkerülése, a gazdasági növekedés fenntartása és a munkanélküliség mérséklésére való törekvés orientálja. A megvalósítás érdekében az állam olyan feladatokat is ellát, amelyeket a gazdaság más szektorai nem képesek megvalósítani (például alap kutatások finanszírozása), illetve nem célszerű azokat más jövedelem-tulajdonosokhoz rendelni.

Az állami jövedelem felhasználását politikai célok és érdekek is befolyásolják. Ez nem csak a védelmi erők, bíróságok fenntartásában nyilvánul meg, hanem például abban is, hogy melyik réteg viselje elsősorban az adóterheket. A politikai indíttatás állandó jelenléte azonban kereszttezheti a gazdasági törvényszerűségeket, hiszen a gazdasági lehetőségektől és összefüggésektől eltekintő állami döntések újratermelési zavarokat idéznek elő. Ez bizonyos nagyságrendet meghaladva feszültségeket indukálhat.

Az, hogy az állam végül is milyen nagyságú jövedelmet **centralizál** és azt mire, és hogyan költi el, függ a gazdaság fejlettségétől, a gazdaságpolitika célkitűzéseitől, a gazdaság mindenkori állapotától és a nemzetgazdasági érdekek összehangolásának lehetőségeitől.

Költségvetés

Az állami feladatok csoportosíthatóak központi, helyi és konkrét feladatokra. Ennek megfelelően a költségvetés is tagozódik és kialakul az **államháztartás**, amelyben az egyes szintek viszonylagos önállósággal, saját bevételekkel és kiadásokkal rendelkeznek. Az államháztartás négy fő fejezetre osztható, ezek a következők:

- központi költségvetés (támogatások, adósságszolgálat, központi költségvetési szervek stb.);
- önkormányzatok (azok egészségügyi és szociális szervei stb.);
- elkülönített állami pénzalapok (központi-, és önkormányzati beruházások stb.);
- társadalombiztosítási alapok (nyugdíj, táppénz stb.).

A költségvetés fogalma alatt általában egy várható időszak (rendszerint egy év) valószínűsíthető összes bevételeinek és kiadásainak összeállítását értjük. A költségvetés fogalma klasszikusan az állampénzügyekhez kapcsolódik. Egy kormány költségvetése az államhatalmi, államigazgatási szervezetekre épül, így jellemzően kétszintű költségvetések készülnek, ahol a felső szintet a központi-, míg az alsót a helyi költségvetések jelentik. Ugyanakkor nem ismeretlenek ma már a nemzetek felett álló, ún. nemzetközi költségvetések sem (például **Európai Unió**).

Költségvetésnél beszélhetünk annak tartalmi és formai elemeiről.

Tartalmilag a költségvetés az állam társadalmi-, és gazdasági tevékenységének **pénzügyi alapja**, amely a pénzügy-, a konjunktúra-, és a szociálpolitika célkitűzéseinek szolgálatában áll.

Formailag a költségvetés az állam várható bevételeinek és kiadásainak terv-, és számszerű szembeállítására.

A költségvetés összeállítása kötelezően vezetett számlákon alapul, amelyek szükségszerűen kapcsolódnak a nemzetgazdasági elszámolásokhoz. Fejlett piacgazdaságokban a költségvetéshez a pénzügyi elszámolás mellett kapcsolódik egy vagyonszámlás (ún. vagyonszámla) is, amely az állami tulajdon változásait mutatja be.

A parlamenti demokráciából, a költségvetési alapelvekből következik a **nyilvánosság**, amely mind költségvetés készítésének és végrehajtásának, valamint az ellenőrzéseknek fontos szempontja.

A költségvetési bevételek és kiadások főbb típusai:

Bevételek:

- társasági adók,
- kiegyenlítő adók,
- erőforrásokhoz kapcsolódó adók,
- jövedelemadók,
- vagyonadók,
- forgalmi adók,
- értéknövekedési adók,
- fogyasztási adók.

Kiadások:

- támogatások,
- fogyasztói árkiegészítések,
- felhalmozási kiadások,
- társadalmi közös fogyasztások,
- adósságszolgálat,

- nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő kiadások.

Költségvetési egyenleg

A költségvetés (hasonlóan más jövedelem tulajdonoshoz) bevételeinél többet vagy kevesebbet költhet. Abban az esetben, ha a költségvetési mérlegben (az év lezártaival) a bevételek meghaladják a kiadásokat, szufficitről beszélünk, amellyel vagy az állami pénzkészlet nő, vagy az adósságállomány mérséklődik. Ellenben ha a kiadások meghaladják a bevételeket, akkor deficitről beszélünk, amellyel vagy az állami pénzkészlet csökken, vagy az adósságállomány növekszik. Egy nemzetgazdaság államadósságának összege jellemzően a korábbi időszakról felhalmozott, **kumulált** költségvetési /zárszámadási/ hiányok összege.

3.5. Külföld

A gazdaság ötödik (a sorrendi besorolásnak jelentősége nincs) szektoraként határoztuk meg a külföldet. Külfölddel, mint gazdasági szereplővel kapcsolatban legfontosabb fogalom a fizetési mérleg. Ez a mérleg egy ország más országokkal, azaz devizabelföldiek és devizakülföldiek között egy adott időszakban lebonyolított nemzetközi kereskedelmi ügyleteinek (**export és import**) és tőke mozgással kapcsolatos műveleteinek könyvelési nyilvántartása, és a dolog természetéből adódóan az globálisan mindig zérus egyenlegű. Jegyzetünk tárgya szempontjából a külföldnek kitüntetett szerepe azért nincs, mert az alapvető makro-, és mikroökonómiai, valamint vállalkezési tételek ugyanúgy vonatkoztathatóak devizakülföldi magán-, és jogi személyekre, mint a deviza-belföldiekre.

A makromodelleket szoktuk abból a szempontból is **csoportosítani**, hogy **hány szektor** vesz részt a körforgásban. Mindegyik modellben szerepel a pénzügyi közvetítő (bank-) rendszer, amely a jövedelemáramlás **passzív résztvevője**, ezért nem tekintjük önálló szektornak. Ekkor az ún. négy szereplős modellt kapjuk. Az ún. három szereplős modellt olyan esetekben értelmezzük, amikor az adott nemzetgazdaságban a külkereskedelem elhanyagolható (**nincs érdemi export és import**). Ekkor zárt makrogazdaságról beszélünk.

Összegzés: A fentiekben részletezettek makrogazdasági számlarendszere a következő:

GDP-számla: $Y = C + I + G + (EX-IM)$ (Zárt gazdaságban: $Y = C + I + G$)

Az utolsó egyenlet mutatja az általános összefüggést: a makrogazdasági jövedelem (Y) egyenlő a makrokiadásokkal ($C+I+G+EX-IM$).

4. Fejezet

Magánjavak és közjavak

A közgazdaságtanban a javak fogalmán minden olyan dolog értendő, amely közvetve, vagy közvetlenül emberi szükségletek kielégítésére alkalmas. Közvetlen a szükséglet-kielégítés, ha a jószág fogyasztásra kerül és közvetett, akkor, ha az más javak előállításához járul hozzá.

4.1. Fogalmi elhatárolás

A fogyasztás elvileg szétválasztható egyéni és közösségi fogyasztásra. A mai modern gazdaságokban egyre nagyobb szerepet kapnak azok a javak és szolgáltatások, amelyeket **egyszerre többen és együtt használnak**, és amelyeknek a létrehozása, valamint felhasználásnak módja döntően különbözik a magánjavakétól.

Az egyéni fogyasztás jellemzője, hogy piaci impulzusok (ár és jövedelem) alapján születik meg a szükségletkielégítő döntés. E tekintetben ki kell emelnünk, hogy az ár nem szabályozott és egyéni (más néven magántulajdonú) érdekek determinálják a fogyasztással kapcsolatos döntéseket.

A közösségi fogyasztás jellemzője, hogy **nem piaci alapon** (tehát nem ár és nem jövedelem figyelembevételével), hanem közösségi érdekek alapján születik meg a szükségletkielégítő döntés. E vonatkozásban pedig azt kell kiemelnünk, a közös fogyasztás jellegéről, hogy egy személy fogyasztása nem zárja (nem zárhatja) ki mások fogyasztását, azaz teljes egészében érvényesül, az ún. „nem kirekesztő” jelleg. Tipikus példája ennek a védelem (bel-, és közrend), amely adott területen mindenki számára védelmet jelent. A magánjavaknál ennek éppen ellenkezője mondható el.

(A közjavak modern elméletének megalapozója Paul A. Samuelson volt, aki 1954-es cikkében megalkotta a közjavak technikai definícióját, illetve formalizálta azt, majd származtatta a Pareto-optimális helyzethez szükséges határfeltételeket, az úgynevezett samuelsoni feltételeket. Samuelson fogalmi meghatározásában ekkor még nem közjószág (public good), hanem kollektív fogyasztási jószág szerepelt. A közjavak definíciója 1954 óta sokat fejlődött. Ma már a tankönyvekben sem csak

két élesen elkülönülő csoportba lehet besorolni a jószágokat, mint ahogy Samuelson tette, hanem a tiszta köz- és magánjavak mellett léteznek vegyes vagy nem tiszta közjavak is. A tiszta közjószág két fő tulajdonsággal bír. Egyrészt a fogyasztásának hasznából senkit nem lehet kizárni, vagyis a jószágot nem lehet adagolni, mert az vagy technikailag megoldhatatlan volna (például a honvédelem esetén), vagy a kizárás borzasztóan költséges, tehát gazdaságtalan lenne (mint például a kis, helyi közparkoknál). E tulajdonság miatt merül fel a potyautas probléma, mert az egyéneknek nem érdekük a saját, valós preferenciájuk feltárása és a költségek megfizetése. Emiatt az árrendszerrel nem lehet adagolni, és ezért a versenyzői piac nem tudja biztosítani a közjószág Pareto-hatékony kínálatát, hanem azt a közszektor biztosíthatja hatékonyan, s a finanszírozás adókból valósul meg. Másrészt lehetséges, hogy az adagolás nem is volna célszerű, mert bármely egyén fogyasztása nem csökkenti a többi egyén fogyasztási lehetőségeit, vagyis a közjószágból rendelkezésére álló mennyiséget. Így nincs rivalizálás a fogyasztók között a jószág fogyasztásáért, és ha egy újabb fogyasztó élvezzi a jószág hasznait, akkor annak a határkölsége nulla) [17].

A közjavak jellemzője még, hogy nincs közvetlen kapcsolat a fogyasztás és a jövedelem között, és a fogyasztás egy személynél többet érint. Ezen jellemzők miatt a közös fogyasztás területén erős az állami és/vagy közösségi kontroll.

Fentiek alapján megfogalmazhatjuk a végső **különbségtételt** a magán-, és közjavak között, miszerint: egy bizonyos dolog magánjószág, ha azt kompetitív piacok biztosítják, és közjószág, ha az politikai folyamat, vagyis közösségi választás útján biztosított. Az egy adott termék/szolgáltatás esetén felmerülő Mit, Hogyan és Kinek a számára kérdését két egymást kizáró módon lehet megoldani: piaci jószág esetében a piacok révén, kollektív javak esetében pedig közösségi választás révén.

A közös fogyasztás körébe tartoznak:

- a közösség, mint egész létezésével kapcsolatos fogyasztás (igazgatás, rendvédelem és jogbiztonság);
- az a fogyasztás, amelyet nem lehet vagy nem célszerű piaci úton kielégíteni (úthálózat, védőgátak, parkok stb.);

- az a fogyasztás, amelyet az állam valamilyen oknál fogva nem akar az egyén, illetve vállalkozás jövedelméhez kapcsolni (egészségügyi oktatás, alapkutatás).

Fenti tevékenységeket tehát az államnak kell ellátnia, ezáltal érvényesíti, az ún. **Lincoln kritériumot**, amely szerint „a kormány célja, hogy megtegye az emberekért azt, amit meg kell tennie, de csak azt tegye meg, amit egyéni erőfeszítésük révén ők egyáltalán nem, vagy nem olyan jól tehetnek meg”.

A közjavakkal kapcsolatos legfontosabb kérdés, hogy **ki finanszírozza** ezek előállításának és/vagy fenntartásának költségeit, miként biztosítható az ezek iránti kereslet és kínálat egyensúlya. A leggyakoribb finanszírozásnak három fő csoportját különböztethetjük meg, az alábbiak szerint:

- Az állam (annak mindenkori kormánya) koordinációjával és finanszírozásában a társadalom valamennyi polgára által használható közjavak jönnek létre.
- Nonprofit szervezetek által, azok finanszírozásában létrehozott közjavak, melyek fontos társadalmi, közösségi szükségleteket elégítenek ki oly módon, hogy az ehhez szükséges anyagi erőforrásokat egyéni és vállalkozási hozzájárulásokból, adományokból, illetve ezek hozadékaiból teremtik elő. Fontos jellemzőjük, hogy nem profitorientált szervezetek, alapvető céljuk karitatív, egészségügyi, oktatási, kulturális stb. feladatok megoldása.
- Kisközösségek együttes és önkéntes hozzájárulásaiból finanszírozott közjavak, melyet saját maguk szükségleteinek kielégítésére teremtenek.

A közjavak előállítása kapcsán merül fel az ún. „potyautas probléma”. Ez alatt azt értjük, hogy mivel senki sem zárható ki a közjavak fogyasztásából, és egyesek fogyasztása nem csökkentheti mások fogyasztási lehetőségeit, ezért az egyes fogyasztók lehetőség szerint **kivonják magukat** a közjószág költségeinek viselése alól, míg a közjószág hasznait élvezik.

Gyakran megtapasztalható, hogy nincs merev választóvonal a közösségi és egyéni fogyasztás között függetlenül attól, hogy létrehozását

alapvetően ki finanszírozta. A mindenkori gazdasági helyzettől, a kormányzat elképzelésétől függően „tisztá közösségi javak” átkerülhetnek egyéni javak közé (például autópálya értékesítése), illetve tipikusan magánjavak (például kenyér) különös gazdasági helyzetben (jegyrendszerben való értékesítéssel) megjelennek a közösségi jellemzők. A merev választóvonal hiánya megmutatkozik a kínálat sokszínűségében (állami-, és magánoktatás) és az eltérő szervezeti formákban is (non-profit szervezet, költségvetési intézmény).

Fontos annak megválaszolása, hogy miért nem alkalmazható sikeresen a piac a közös fogyasztás területén. Leginkább azért, mert a legtöbb polgár visszautasítaná a fizetést a közös javakért akkor, ha arra adott pillanatban nincs szüksége (például egészséges ember nem lenne hajlandó fizetni az egészségügyi szolgáltatásért), a közösség egészének viszont mindig szüksége van egészségügyre (oktatásra, védelemre stb.), ezért a közösségi finanszírozás elkerülhetetlen.

4.2. A közjavak fogyasztásának jellemzői

A közös fogyasztás „nem kirekesztő” jellegéből kifolyólag egyenlő igénybevételi lehetőséget kell biztosítani, azaz a potenciális fogyasztás mindenki számára lehetővé kell tenni. Ennek érvényesüléséhez azonban megfelelő nagyságú kapacitásokat kell biztosítani, ellenkező esetben ide is behatolnak a „burkolt” piaci viszonyok.

A közös fogyasztás keresletének legfőbb jellemzője, hogy igénybevételénél nincs fogyasztói mérlegelés, ellenkezőleg, törekvés van a legmagasabb színvonalú szolgáltatás igénybevételére. A fogyasztás és a jövedelem között nincs direkt kapcsolat, azaz az igénybevevő és a finanszírozó elválik egymástól. Ez leginkább az ún. kötelező fogyasztásnál (lásd alapfokú oktatás) nyilvánul meg. A fogyasztó nem saját jövedelmének függvényében dönt, azért nem hajlandó közvetlenül kinyilvánítani saját preferenciáját. Empirikus megfigyelések igazolják, hogy a jövedelem növekedésével a közös javak iránti igény is nő. Mivel a közös fogyasztás egy embernél többet érint, ezért a csoport viselkedésének elemzésével tudjuk a kereslet jellemzőit leginkább meghatározni.

A közös fogyasztás nem függ közvetlenül a jövedelemtől, de a nemzeti jövedelem nagysága, a termelési lehetőségek korlátozott volta miatt a közös fogyasztás keresletét mégis szabályozni kell. A szabályozás

történhet adminisztratív úton, és „kvázi” piaci módon, például térítési díj alkalmazásával. Az adminisztratív szabályozás – amely a kereslet szabályozásának fő eszköze – azt jelenti, hogy meghatározzák, hogy ki, mikor és milyen esetben veheti igénybe a szolgáltatást.

A térítési díj alkalmazása a keresletszabályozás periférikus eszköze, hiszen csak akkor alkalmazható, ha az nem veszélyezteti a közösségi célokat és érdekeket. A térítési díj (esetleg az ár) mint szabályozó eszköz nem alkalmazható, például a kötelező fogyasztásnál.

A gazdasági fejlődéssel, az életszínvonal növekedésével a közös fogyasztás iránti igény is növekszik, és egyben differenciálódik. Látni kell, hogy az alapellátáson felüli többletigényeket (például egyéni kórházi elhelyezés) már nem célszerű **ingyenesen** biztosítani. Ezért a kereslet differenciálódásával szükségszerűen kibővül az ár alkalmazhatóságának területe, esetenként megjelennek a magánellátási formák. Természetesen a piaci elemek alkalmazásának növekedése a közös fogyasztásban nem járhat együtt az alacsonyabb jövedelműek e körből történő kizárásával.

A közös fogyasztást ellátó szervezetek finanszírozását a költségvetés (vagy a non-profit, esetleg kisközösség) végzi, de ezeknek a szervezeteknek is önálló érdekük és saját döntési mechanizmusuk, van. Az önálló érdek a forrás megszerzésében és felhasználásában nyilvánul meg. A non-profit szervezetek és kisközösségek is gazdálkodnak, amelynek szabályait az állam eltérő részletességgel írja elő. Ezen szabályok kötöttebbek az állam intézményeinél, mint más közösségi fogyasztást kielégítő szervezeteknél.

A közös fogyasztás kínálatánál nagyon sok esetben megtalálhatóak az ún. monopolisztikus jellemzők, és ezek természetesen kihatnak a szolgáltatások színvonalára és azok ráfordításaira is. Mivel a közös fogyasztásnál elválik az igénybevevő és a finanszírozó, ezért a szolgáltatást nyújtót elsődlegesen a finanszírozó, és nem fogyasztó minősíti. A közös fogyasztást ellátó szervezetek rendelkezhetnek szabad kapacitásokkal is, amelyeket célszerű hasznosítaniuk. Ez a hasznosítás azonban csak vállalkozói alapon történhet, akkor, ha ennek megvannak a kereslet-kínálati oldalon kívül az ellenőrizhetőség feltételei is.

4.3. Externáliák

A piaci kudarc kollektív tevékenységet igénylő egyik legszélsőségebb példája a „külső gazdasági hatás”. Ez akkor érvényesül, amikor egy társadalmi-gazdasági tevékenység költségei vagy előnyei „túlcsordulnak” más emberekhez anélkül, hogy azok fizetnének a „túlcsordult” költségekért, illetve előnyökért. Ezeket az egyébként nem tervezett, nem szándékolt külső hatásokat externáliáknak nevezzük. Legeklatásabb példája az externáliáknak a környezetszennyezés.

Externáliák a fogyasztással és a termeléssel egyaránt együtt járnak. Ezek között megkülönböztetünk olyanokat, amelyek a tudatos, célra orientált tevékenységgel párhuzamosan kedvező, vagy ellenkezőleg kedvezőtlen (negatív) hatást gyakorolnak a társadalom más, az adott tevékenységhez közvetlenül nem kapcsolódó szereplőire. Fontos kiemelnünk, hogy az externáliák elsősorban nem **előidézőiknek**, hanem a társadalom tagjainak fontos. Ezek a külső hatások növelik a gazdaság egésze szempontjából rendelkezésre álló javakat, avagy csökkentik azokat. A tudatos, célra irányuló tevékenységgel kibocsátott termék/szolgáltatás egy egységének határ- (többlet-) haszna kisebb, vagy nagyobb lehet ugyanezen tevékenységnek az externália hatására megnövekedett, vagy csökkent társadalmi határ- (többlet-) hasznánál.

A piac működése közvetlenül és teljes terjedelmében nem tudja kezelni az externáliák társadalomra rótt költségeit, esetleges előnyeit.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy milyen körülményeket (jogi, gazdasági stb.) kellene teremtenie a gazdaságpolitikának ahhoz, hogy az externáliák ne okozzanak jóléti veszteségeket?

Elméleti közgazdászok szerint (például **R. Coase**) ha nem volnának tranzakciós költségek, és ha jól meghatározott és jogilag érvényesíthető tulajdonjogok lennének, akkor az externáliák nem okoznának jóléti veszteségeket, mert ekkor az externália érintettjei önkéntes csere útján internalizálnák a külső költségeket vagy hasznokat, mivel az ilyen cserefolyamatok lezajlása után a tulajdonjogok végső elosztása független volna a tulajdonjogok kezdeti elosztásától („a jól definiált magántulajdonjogok megoldják az externáliák problémáját”).

Napjainkban egyre szélesebb körű próbálkozások történnek (s nem eredménytelenül) a túlcsorduló külső gazdasági hatások költségeinek megfizettetésére. Erre példa a **Kiotói Egyezmény**, melyben

szabályozzák (kvótákba rendezik) az egyes nemzetgazdaságok által kibocsátható káros anyag mennyiségét.

Akik nem képesek a kvóta betartására, azok fizetni kénytelenek. Sőt ma már megindult a kvóták nemzetek közötti piacszerű adás-vétele is.

Nyilvánvaló törekvés van tehát a globalizált világban arra, hogy pl. a környezetszennyezés „hatékony” mértékét elérjük, vagyis amikor a társadalmi határelőnyök és határköltségek egyenlővé válnak, azaz azt a mértéket, ahol például a szennyezőanyag kibocsátás egységnyi csökkentésének költségeit éppen kiegyensúlyozzák a társadalmi előnyök.

5. Fejezet

Nemzetgazdasági kibocsátás

A nemzetgazdaság teljesítményének (kibocsátásának) mérése nélkülözhetetlen a közgazdasági elmélet és a gazdaságpolitika számára. Ezen mért adatok, illetve az azokból kirajzolódó tendenciák elemzése nélkül elképzelhetetlen a makroökonómia fejlődése, és az aktuális gazdaságpolitikai stratégiák kidolgozása.

5.1. Mutatószámok a nemzetgazdasági teljesítményre

Legáltalánosabban használt mutató a GDP (Gross Domestic Product) Bruttó Hazai Termék. Ez az adott nemzetgazdaság határain belül működő gazdasági szereplők kibocsátásait összegző mutató a vállalkozások gazdasági tevékenysége során elhasználódott (amortizálódott) gépek, eszközök és berendezések értékét és a létrehozott új értéket tartalmazza. Nem foglal magába tehát halmozódást, vagyis nem számítják bele a munkamegosztás rendszerében vertikálisan egymáshoz kapcsolódó egységekben ismételten felhasznált anyagok, energiahordozók, alkatrészek és félkész termékek értékeit. A GDP valójában tehát halmozódást kiszűrő **félnettó** mutató, amely így az adott nemzetgazdaság határain belül létrehozott ún. hozzáadott értéket mutatja.

A GDP-t három oldalról határozhatjuk meg:

- **termelési oldalról:**
  - (+) alapáron számított bruttó hozzáadott érték összege,
  - (+) termékadó,
  - (-) terméktámogatások,
  - (-) pénzközvetítés ágazatokra fel nem osztott szolgáltatás díja;

- **felhasználási oldalról:**
  - (+) háztartások végső fogyasztási kiadásai,
  - (+) kormányzat végső fogyasztási kiadásai,
  - (+) nonprofit intézmények végső fogyasztási kiadásai,
  - (+) bruttó állóeszköz-felhalmozás,
  - (+) készletváltozás,
  - (+) export,

(-) import;

- **jövedelemi oldalról:**

- (+) bérek és keresetek,
- (+) társadalombiztosítási hozzájárulás,
- (+) termelési és termékadó,
- (+) bruttó működési eredmény,
- (-) termelési-, és terméktámogatások,
- (-) pénzközvetítés ágazatokra fel nem osztott szolgáltatás díja.

Jellemzően a felhasználási oldalról számított GDP-t alkalmazzák.

Tekintsük most ennek számítását makroökonómiai megközelítésben, ami tartalmában a végső javakra irányuló kiadások összértékét mutatja a **négyszereplős** gazdasági modellben:

C= fogyasztás, I= beruházások, G= kormányzati vásárlások, NX= nettó export

Előzőek részletesen kifejtve:

- Fogyasztási kiadások (C) =
  1. tartós fogyasztási cikkek,
  2. nem tartós fogyasztási cikkek,
  3. szolgáltatások.

Beruházások (I) =

1. új tőkejavak vásárlása,
2. készletfelhalmozás.

Kormányzati vásárlások (G) = olyan kormányzati kiadások, melyhez közvetlen ellenszolgáltatás kapcsolódik.

Nettó export (NX) =

export (X): külföldiek hazai javakra irányuló kiadásai
import (IM): a hazaiak külföldi javakra irányuló kiadásai, (amit le kell vonni a számított GDP értékből, mivel a GDP csak a hazai termelésű javakat veszi számításba)

A nettó export = export – import.

$$Y = C + I + G + X - IM$$

- **Y = bruttó hazai termék (GDP),**
- **C = fogyasztás,**
- **I = bruttó beruházás,**
- **G = kormányzati vásárlások,**
- **X = export,**
- **IM = import.**

Másik gyakran alkalmazott mutató a GNP (Gross National Product) Bruttó Nemzeti Termék, amely az adott ország kibocsátásának teljes értékét képviseli.

Ezzel az eszközzel a nemzetgazdaság összteljesítményét mérik. Közgazdasági tartalmát tekintve magába foglalja az összes fogyasztási és beruházási javak, valamint a kormányzati vásárlások együttesét nemzeti pénzértéken kifejezve.

Harmadik mutatóként a GNI-t (Gross National Income) Bruttó Nemzeti Jövedelem értékét használják, amely a nemzetgazdaság jövedelmét kifejező félnettó mutató.

Kiszámítása úgy történik, hogy a már bemutatott GDP-ből le kell vonni a külföldre kiáramló eredeti jövedelmeket, és az onnan származókat pedig hozzá kell adni (például a hazánkban működő külföldi tulajdonú vállalkozásokból kivont – transzferált – jövedelmeket le kell vonni, míg a külföldön működő, de hazai tulajdonú vállalkozások hazautalt profitját hozzá kell adni a hazai GDP-hez).

Negyedikként használt mutató az NDP (Net Domestic Product) Nettó Nemzeti Jövedelem, melyet úgy számítunk, hogy a GDP-ből le kell vonni a vállalkozások amortizációs költségeit.

Az ötödikként használt NNI (Net National Income) Nettó Nemzeti Jövedelem mutató kiszámításakor a már bemutatott GNI-ből kell az amortizációt levonni. Ezen két mutató tehát már sem térbeli, sem pedig időbeli halmazást nem tartalmaz, s mint ilyenek teljes értékű **nettó mutatók**.

Kiemelten fontos mutató még a NNDI (Net National Disposable Income) Rendelkezésre Álló Nettó Nemzeti Jövedelem. E mutató számítása azt mutatja meg, hogy az adott nemzetgazdaságnak mekkora összjövedelem áll ténylegesen rendelkezésre a megfigyelt évben. Ez a jövedelem

összeg a külföldi források bevonásával (például hitelekkel) nagyobb lehet a nemzetgazdaság tényleges teljesítményénél, de egy idő múlva (a hitelek kamatfizetéseknek, valamint törlesztő részleteinek fizetésekor) kisebb lesz a nemzetgazdasági produktumnál.

Végül meg kell említeni a csak közelmúltban „használatba vett” NEW (Net Economic Welfare) Nettó Nemzeti Jólét mutatóját. E mutatót azért fejlesztették ki a közgazdászok, mert a bruttó nemzeti termék és a többi klasszikus mutató csak tökéletlen mércéje az igazi gazdasági jólétnek. E mutató kiszámításakor bizonyos tételeket (például a szabadidős tevékenységek becsült gazdasági értékét) hozzáadunk a GNP-hez, és ugyanakkor bizonyos tételeket (például a környezetszennyezés ki nem fizetett költségeit) levonjuk ugyaninnen. E mutató ilyen vonatkozásban mintegy „életminőség mutató”.

A gazdaságpolitika alakítói, a gazdaság állapotának elemzésére szakosodott szakértő intézmények, a nemzetközi gazdaságelemzők stb. számára nélkülözhetetlenek a nemzetgazdasági teljesítményadatok, leginkább azért, mert:

- ezektől függ az egy adott időszakban létrehozott, illetve az abból **elosztható és felhasználható** jövedelem abszolút összege;
- döntően ezek mértéke határozza meg a nemzetgazdaságban felhalmozható, s ebből **fejlesztésre** fordítható forrásokat;
- a nemzetgazdaság teljesítménye döntően befolyásolja a **külgazdasági kapcsolatok** értékét, dinamikáját és irányát;
- ezek a számokban kifejezett gazdasági tények jelentősen, és döntően **orientálják** a gazdaságpolitika alakítóit és a gazdaság szereplőit jövőbeni tevékenységükre vonatkozó döntéseik meghozatalában.

A nemzetgazdasági outputokban (kibocsátásokban) nyilvánul meg a gazdálkodás permanenciája, amelyben mind a termelés tényezői, mind az elhasznált fogyasztási javak folyamatosan újratermelődnek. Bármely nemzetgazdaság számára sem közömbös, hogy ez az újratermelési folyamat a felhasznált javak, szolgáltatások előzővel azonos szinten történő reprodukcióját, vagy a forrásoknak és a fogyasztásra rendelkezésre álló javaknak a korábbinál nagyobb, korszerűbb

mennyiségét (bővített újratermelés), avagy ezek szűkebb mértékét (szűkített újratermelés) eredményezi.

A nemzetgazdaság teljesítményének mérésekor az alábbi **szakmai standardokat** kell figyelembe venni:

Tekintve, hogy a kibocsátások termékekből és szolgáltatásokból tevődnek össze, ezért ezek összegzése csak pénzértéken történhet.

- A nemzetgazdaság által realizált összes kibocsátás nem lehet azonos (vagy csak véletlenszerűen) az összes jövedelemmel. Ennek magyarázata az, hogy az output kiszámításának csak azokat a termékeket/szolgáltatásokat veszik figyelembe, amelyek szükségessége abban nyilvánul meg, hogy realizálódnak, vagyis hogy csak a piac által igazolt, tehát értékesített javak kerülnek számbavételre. Ilyenkor azonban a megfigyelt időszakban létrehozott, de csak későbbi időszakban értékesülő output nem jelenik meg az összegzésben (mert „csak” készletre vételre került). Ha azonban valamennyi outputot számításba vesznek, akkor a készletre vettek is megjelennek az összkibocsátásban, tehát az elsőként említett metodikával az összes nemzetgazdasági jövedelmet kapjuk meg.
- Az előzőekben definiált nemzetgazdasági jövedelem valamilyen tényezőtulajdonosnál jövedelemként jelenik meg. Ezeket nevezzük eredeti jövedelmeknek, amelyeknek jelentős része az államháztartásnak befizetett adók, illetékek, járulékok stb. révén a költségvetés által újraelosztásra kerülnek.
- A kibocsátások nemzetgazdasági szintű teljesítménye kiadások összegzéseként is értelmezhető (vö: Bruttó Nemzeti Termék). Azt azonban látni kell, hogy ezen kiadások példaértéken kifejezett értéke mögött reáljavak és azok mennyiségei állnak.
- Fontos a mutatók számításánál a halmozódások kiszűrése (térbeli a halmozódás akkor, ha az egyik vállalkozás által kibocsátott félkész-, vagy befejezetlen terméket nála és az azokat felhasználó vállalkozás(-ok)nál is beszámítják az outputokba, időbeli a halmozódás akkor, ha a vállalkozások által beruházott gépeknek, gyártóeszközöknek és berendezéseknek az amortizációja is megjelenik a számbavételnél).

- A nemzetgazdasági teljesítmények kiszámításánál az ún. változatlan áras módszer indokolt (szemben az ún. mindenkori folyóáras módszerrel), mivel ez esetben az infláció nem torzítja a mutató értékét. Folyó áron történő értékelésnél, ha az infláció mértéke magasabb, mint a változatlan áron mért GDP csökkenés százaléka, akkor a mutató értéke növekedést mutatna, holott valójában a GDP csökkent.
- A módszertan alkalmazásánál (különös tekintettel a GDP felhasználási oldalról történő számításakor) tisztázni kell a végső fogyasztás, a tőkeképződés és a nettó export fogalomkörét. Azon javak és szolgáltatások tartoznak a végső fogyasztás fogalmába, amelyeket közvetlenül, vagy közvetve a háztartások használnak fel szükségleteinek kielégítésére. A végső fogyasztás kiadásait a háztartások, a kormányzat és a nonprofit intézmények fedezik/fizetik. A tőkeképződés az állótőke képződésből és a készletváltozásból tevődik össze, ahol az első a tőkejavak megszerzését (megvásárlását) jelenti a háztartások megtakarításainak átcsoportosításából, míg a második a termelt, de nem értékesült javak állományváltozását jeleníti meg.

Az export és az import értékének különbsége jelenti a nettó exportot.

5.2. A makroökonomia alapösszefüggései

Minden gazdaság leírható valamilyen modell segítségével. A fejlett országokban működő gazdasági rendszert piacgazdaságnak, vagy vegyes piacgazdaságnak nevezzük. A gazdasági kapcsolatok legfőbb szervezőereje a piac, az állam önálló gazdasági szereplőként részt vesz a nemzetgazdaság működésében.

Bizonyos tulajdonságok alapján egységbe vonható szereplők és intézmények szektort alkotnak. A gazdálkodási folyamatban azonos funkciókat betöltő gazdasági egységek összességét szektoroknak nevezzük. Ezeket a 3. fejezetben részletesen bemutattuk.

A gazdasági szektorok fogalmával a gazdasági szereplőket összevontan – aggregáltan – tudjuk kezelni. A szektorok magatartásának vizsgálatánál a köztük lévő kapcsolatokra helyezük a hangsúlyt, figyelmen kívül hagyva a szektoron belüli kapcsolatokat. Az alapösszefüggések szemléltetéséhez, megértésüket szemléltetendő, az egyes szektorok rövid definíciói az alábbiak /ebben a részben a 3. fejezetben bemutatott

vállalkozások és lakosság (más néven háztartás) egységeket összevonjuk, és a továbbiakban **magánszektor**ként említjük azokat/:

1. MAGÁNSZEKTOR

1.1. Háztartási szektor: Azon gazdasági szereplők összessége, amelynek fő célja a szükségletek minél teljesebb kielégítése, a fogyasztás. A szükséglet-kielégítés érdekében a háztartások jövedelmet szereznek, amit a termelési tényezők szolgáltatása fejében kapnak.

1.2. Vállalati szektor: Azon gazdasági szereplők összessége, amelyek értékesítés céljából árukat termelnek. Költségeiket pénzbevételekből fedezik, és tevékenységük célja a profitszerzés.

2. ÁLLAMI SZEKTOR

Nemzetgazdasági szintű feladatokat ellátó intézmények, nem a piacon elégítik ki szükségleteiket, kiadásukat adókból és egyéb állami bevételekből fedezik.

3. BANKRENDSZER

Feladata a gazdálkodáshoz szükséges stabil értékű pénz megfelelő mennyiségének biztosítása, valamint a pénzforgalom lebonyolítása.

4. KÜLFÖLD

Azon természetes és jogi személyek, akik nem állandó lakói az adott országnak, illetve nem integrálódtak a nemzetgazdaság belső gazdasági folyamataihoz

A szektorok kapcsolatainak színterei a piacok. A piacokat összevontan – aggregáltan – kezeljük, aszerint különítjük el, hogy mi az **adásvétel tárgya** és milyen módon történik az adásvétel.

A gazdasági körforgás öt *árutípus* – fogyasztási cikkek, tőkejavak, pénz, tőke, munkaerő – részvételével zajlik. Az adásvétel módja a fogyasztási cikkek és tőkejavak piacán azonos, a pénzpiac a bankrendszer és a többi szektor közötti kapcsolati formát jelenti.

A tőkepiacon azokhoz a pénz- illetve megtakarítási formákhoz jutnak hozzá, amelyeket más gazdasági szereplők átmenetileg nem kívánnak felhasználni.

A munkapiacon, vagy munkaerőpiacon a termelés személyi tényezőjének kereslete és kínálata találkozik.

Az egyes részpiacok szorosan összefüggnek egymással: a pénzmozgások tükörképei az árumozgásoknak, a termelési tényezők kereslete szorosan kapcsolódik az árupiac értékesítési lehetőségeihez. Kölcsönösen hatnak egymásra, meghatározzák egymás mozgását. A kölcsönhatások megértéséhez szükséges a részpiacok ismerete.

A piacok együttes hatására alakuló árupiaci keresletet aggregált keresletnek, a minden piac mozgását tükröző árupiaci kínálatot aggregált kínálatnak nevezzük.

A makrogazdaság teljesítménye /termelés, jövedelmek, kiadások/

Kibocsátás:

1 év alatt a gazdaságban létrehozott termékek és nyújtott szolgáltatások összessége.

Reálkibocsátás (q),

Nominális kibocsátás (q*p)

Közös mértékegység a PÉNZ (az általános elszámolási egység).

A termékek és szolgáltatások árainak mennyiségekkel súlyozott átlagát **árszínvonalnak** nevezzük. (P)

$P = \text{árösszeg}/Q$

$\sum Q_i P_i / Q_i$ (egy elvont jószágegységre jutó pénzmennyiség).

Ha a forgalomban levő pénzmennyiséget elosztjuk az árszínvonallal, megkapjuk a pénzmennyiség reálértékét, /adott pénzből mennyi jószágot vásárolhatunk/, reciproka pedig a pénz vásárlóereje: egységnyi pénzből mennyi elvont jószágegység vásárolható.

Az árszínvonal %-os változása az **árindex**.

KIBOCSÁTÁS

VÉGSŐ FELHASZNÁLÁS

= JÖVEDELEM =

= ÖSSZKÍNÁLAT

= ÖSSZKERESLET

A reálkibocsátást a megtermelt javak árösszegével mérjük, ha a termelést változatlan vásárlóerejű pénzben összesítjük.

$$P_{t,t-1} = \frac{\sum P_t^i Q_t^i}{\sum P_{t-1}^i Q_{t-1}^i}$$

Egy gazdaság teljesítménye azon mérhető, milyen mértékben képes tagjainak szükségletét kielégíteni. Ehhez a végső fogyasztást, végső felhasználást szolgáló terméktömeg ismeretére van szükség.

Adott gazdaságban 1 év alatt előállított, végső felhasználásra szolgáló termékek és szolgáltatások reálértékét nevezzük reálkibocsátásnak. Jele: Y (Bruttó Hazai Termék, GDP, melyről korábban már volt szó).

Végső felhasználás: háztartások fogyasztása, vállalatok pótlása és bővítése, állami vásárlások, export.

A kínálat nem azonos az értékesített termékmennyiséggel, ± készletváltozásokkal kell azt korrigálni.

Az összes jövedelem (kibocsátás) meghatározható a gazdasági szereplők által kapott jövedelmek összegeként is. (munkabér, kamat, járadék, profitok összege = a gazdaság összes jövedelme) Ez a jövedelem a forrása a szektorok kiadásainak. A gazdasági szereplők kiadásai, a jövedelem felhasználása végső soron megegyezik az árupiaci összkereslettel.

A belföldön megtermelt jövedelem egy része az exportból származik, az import ellenértéke pedig kiáramlik az adott nemzetgazdaságból.

A belföldiek által realizált jövedelem $Y = \text{belföldi felhasználás} + \text{export} - \text{import}$.

Ki rendelkezik a realizált összes jövedelemmel? Termelési tényezők és jövedelmek:

1. Munkából származó jövedelem:

a munkabér - W (wage)
W/P

**nominálbér,
reálbér.**

2. Tőkeállomány (K)

kamat.

(A tőkeállomány folyamatos megújítást igényel, a megtermelt terméktömeg egy részét tőkejavak formájában állítják elő.)

Beruházás: Tőkejavak előállítására és beszerzésére irányuló tevékenység.

A beruházási kereslet: a beruházási tevékenységhez szükséges tőkejavak iránti kereslet, jele: I (Investment).

Bruttó beruházás - Pótló beruházás I_p = Nettó beruházás = Bővítő beruházás I_b

Felhalmozás: beruházás + készlet.

A **bruttó jövedelmeknek** az amortizáción felüli részét: **Nettó jövedelemnek** nevezzük (NDP).

Tényezőjövedelmek: munkabér, kamat, járadék, profit.

Az állam a jövedelmi folyamatokban:

Adó (TAX), Jele: T (T_V , T_H)

Transzfer (negatív adó), jele: TR (TR_V , TR_H)

Rendelkezésre álló jövedelem, Jele: $Y_{DI} = Y + TR - T$

Állami vásárlás, Jele: G

A jövedelmek felhasználása:

- A vállalati szektor megtakarítása = pótlás,

- A háztartási szektor a rendelkezésre álló nettó jövedelmet használja fel: Fogyasztásra (C) és Megtakarításra (S_H).

A realizált hazai jövedelem: $Y = C + S + (T-TR)$, Vagyon: felhalmozott megtakarítás (A).

A gazdasági körforgás:

Háztartások $W \cdot N + TR_H = C + T_H + S_H$

Vállalatok $Y + TR_V = W \cdot N + T_V + S_V$

Állam $T_V + T_H = G + TR_V + TR_H + S_A$

Külföld $IM - X = S_K$

Az árupiacon az eladásból származó jövedelem megegyezik az árupiacon elköltött jövedelem nagyságával. $Y + IM = C + I + G + X$

A munkapiacról származó jövedelem megegyezik az odaáramló jövedelemmel. A háztartások munkabérből származó bevétele megegyezik a vállalatok ilyen kiadásával.

A tőkepiaci kínálat a szektorok megtakarításából tevődik össze, a kereslet a vállalatok beruházási igénye. $I = S_A + S_H + S_V + S_K$

$$C + S + T - TR = C + I + G + X - IM$$

Felhasználás = Kiadás

$$S_H + S_V = I + (G + TR - T) + (X - IM)$$

A magánszektor megtakarításai fedezik a magánszektor beruházásait, a költségvetési deficitet és a külkereskedelmi forgalom hiányát.

Ezen egyenlőségek szükségszerű azonosságok, melyek a piacon utólag mindig kialakulnak, de nem jelentenek egyensúlyt!

Az egyensúly kialakulhat automatikusan, vagy „külső erő” hatására. A makromodellek alapvetően abban különböznek egymástól, hogy milyen feltevésekkel élünk az egyensúly létrejöttét illetően.

5.3. Nemzeti vagyon

Az évenkénti nemzetgazdasági kibocsátás mértékének fontosságát már korábban bemutattuk, itt most utalunk arra, hogy ez az érték döntően befolyásolja a Nemzeti Vagyon Mutatója értékét is. Ez megmutatja, hogy egy adott időpontban milyen a nemzetgazdaság állapota és azt, hogy milyen források állnak egy ország rendelkezésére. Bármely ország **nemzeti vagyonának** részét képezik:

- rendelkezésre álló termelő-, és nem termelő állóalapot (épületek, gépek, berendezések, járművek, immateriális javak stb.);
- háztartások tartós fogyasztási cikkei (hűtőgép, televíziók, mosógépek stb.);
- már feltárt és használatba vett természeti erőforrások (olajkutak, szénbányák, kőfejtők stb.);
- külfölddel szembeni tartozások és követelések egyenlege (áruszállításból, szolgáltatásnyújtásból stb.);
- ország nemesfémkészlete, műkincsvagyona (a jegybank arany-, és ezüstkészlete, lajstromozott műkincsek értéke stb.).

(Fentiekől alapjaiban eltérő megközelítése is ismert a témának napjaink közgazdaságtudományi kutatásaiban. Ezek a kutatási irányok nem fogadják el azt a „hagyományos” álláspontot, miszerint a nemzetek vagyonát az előzőekben bemutatott, materializálódott javak jelentik. Ezen „új” paradigma szerint más válasz adnak arra a kérdésre, hogy: Mi képezi a nemzetek vagyonát? E kérdés megválaszolása hozzásegíthet ahhoz, hogy megérthessük, melyek a fenntartható fejlődés feltételei és lehetséges útjai szerte a világon. E tárgyban készült a Világbank megbízásából egy tanulmány, amely arra a következtetésre jutott, hogy az általa vizsgált 120 ország többségében a nemzeti vagyon fő elemei – a tárgyiasult tőke, a természeti, valamint **a humán és** (a törvényesség érvényesülésének mértéke alapján mért) **eszmei tőke** – közül az utóbbi kettő képezi a legnagyobb részarányt) [18].

6. Fejezet

Piaci formák

A piac a verseny színtere, legyen szó annak fizikai avagy virtuális voltáról.

A napjaink globálissá vált világában folyamatos és egyetemes a verseny. Ez azt jelenti, hogy egy adott iparág vállalkozásai közötti verseny lényegében zérusösszegű játszma: nem célja, legfeljebb – más feltételek fennállása esetén – következménye a teljes piac bővülése. Alapvetően azonban az a cél, hogy az adott vállalkozás a versenytársai rovására növelje, vagy legalább megőrizze piaci részesedését. Ennek legalapvetőbb eszköze a vállalkozás versenyképességének fenntartása, aminek feltétele a folyamatos megújulás: az egyes termékek életciklusa egyre rövidebb lesz, ezért mind rövidebb idő alatt kell kitermelni a következő körben sikeres új termék kifejlesztésére való forrást, s ezért mindinkább felértékelődik az innováció.

E fejezetben a legjellemzőbb **piaci formákat** tekintjük át.

Könyvünk első fejezetében definiáltuk a kompetitív piac fogalmát, s azt a „tökéletesen versenyző” piacként határoztuk meg.

A mai modern gazdaságban azonban a tökéletes verseny csak speciális eset, bár kétségtelenül a legfontosabb.

Bebizonyítottuk róla, hogy maximális hatékonyságot biztosít a legmagasabb mérvű szükséglet-kielégítésben az egyébként szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokból (vö.: az 1. fejezettel).

A gazdaság reálfolyamatait tekintve azonban nem nehéz észrevenni, hogy a piac se nem tökéletes, se nem tökéletlen, mivel a kompetitív elemeket versenyt gátló tényezők (például monopolisztikus törekvések) tarkítják. A verseny tökéletlenné válik akkor, amikor mindössze néhány vállalkozás képes egy bizonyos terméket a fennálló ár mellett kínálni, ellentétben a tökéletes versennyel, ahol az adott piac szereplői a fennálló piaci ár mellett mindazt a mennyiséget el tudják adni, amennyi a kínálatuk.

6.1. Monopóliumok kialakulásának okai

Tökéletlen versenyről akkor beszélünk, amikor egy adott iparág kibocsátását néhány vállalkozás kínálja. Ez részben a kibocsátás költségeinek alakulása, részben pedig a verseny (döntően bürokratikus) akadályai képezik.

Az első esetben arról van szó, hogy amikor jelentős mértéket ér el a nagyüzemi termelés gazdaságossága, az iparág nagyvállalkozásai fajlagosan alacsonyabb egységköltséggel képesek az adott terméket előállítani, ezért alulkínálhatják az iparág kisvállalkozásait, akik így fokozatosan kiszorulnak a piacról, és idővel – a volumengazdaságosság okán – csak néhány szereplő lesz a piac kínálati oldalán.

Ezt nevezi a közgazdaságtan a természetes monopólium esetének.

A második esetet az jellemzi, hogy bürokratikus korlátok (például jogi korlátozás, kormányzati szabályozás) teremti meg a terepet a monopóliumok létrejöttének. Ilyen esetben mesterséges monopóliumokról beszélünk.

A monopólium kialakulásának tehát több oka is lehet, jellemző az alábbi 5 tényező:

1. Az optimális üzemméret nagysága a piachoz. Ha az üzemméret viszonylag kicsi a piachoz képest, akkor az iparág közelít a tökéletes versenyhez. A gazdaságos üzemméret alapján kialakuló monopóliumot természetes monopóliumnak nevezzük. (A kormányzatok által pénzügyileg is támogatott óriási kutatási programok (űrhajózás, hadiipar stb.) monopolhelyzetbe hoznak nagyvállalatokat. Számos olyan fogyasztási cikk is van, amelyeknek a termelése úgy a leghatékonyabb, ha egyetlen vállalat van a piacon)
2. A beinduláshoz szükséges beruházások és pénzbefektetések nagysága. Néhány modern iparág nagyméretű komplex gyárakat, elszereléseket, nagyobb pénzbefektetést kíván. Minél nagyobb pénzbefektetés kell adott piacra való sikeres belépéshez, annál inkább korlátozott a belépők köre.
3. Szabadalmak, licencek, know-how-k. A technikai fejlődés legújabb eredményeit általában szabadalmak védik. A termék pontos leírását

és termelésének engedélyét valamint gyártási eljárását meg kell vásárolni. Monopolhelyzetbe jut egy cég, ha megszerez egy értékes szabadalma és a licencet nem adja tovább.

4. Ellenőrzési monopólium fontos nyersanyagforrások felett. Az iparágban hosszabb ideig működő cégek fokozatosan megszerezhetik az ellenőrzést a termelési folyamathoz szükséges nyersanyagok területén. Az ilyen engedélyek (koncessziók) megvásárlásával monopolhelyzetbe kerülhet a vállalat, ami egyoldalú előnyöket biztosít piaci partnereivel szemben.
5. Az állami piacsabályozás is korlátozhatja a piacra lépést. A vámok hatásosan védik a belső piacot, korlátozzák a külföldiek belépését, mert megdrágítják termékeiket. A behozatali tilalom még keményebb korlát. Egy vállalat monopolistává válhat azzal, hogy az államtól sikerül megszereznie egy adott szolgáltatás nyújtásának vagy termék termelésének kizárólagos jogát adott földrajzi régióban.

6.2. Monopol piac jellemzői

Tekintsük most át a természetes-, és mesterséges monopóliumok jellemzőit:

- Egy adott terméknek/szolgáltatásnak egy, esetleg néhány vállalkozás van a piac kínálati, esetenként keresleti oldalán.
- Az egy, vagy néhány vállalkozásnak lehetősége van az ár meghatározására, amely azonban mégsem korlátlan, mivel a túl magasan megállapított kínálati ár, vagy a túlzottan leszorított keresleti ár esetén a kereslet (utóbbi esetben a kínálat) olyan mértékben csökkenhet, ami az egyensúlyi ártól való eltéréstől eredő monopolista nyereségnél nagyobb veszteséggel járna.
- Rendkívül nehéz e piacra belépni, mivel a monopólium erőfölényének korlátozásához, a verseny kialakításához olyan nagy értékű tőkére lenne szükség, amelynek megtérülése kétséges.
- A monopol piacon jellemzően az információk is monopolizáltak, a versenyt fontolgatók nem képesek megalapozott és kielégítő fontosságú információkhoz jutni.

A monopóliumok viszonyai között a kormányok jellemzően két megoldás közül választhatnak annak érdekében, hogy ezeket a vállalkozásokat piacszerű magatartásra kényszerítsék. Az egyik a szabályozás, amellyel a monopóliumok üzletvitelét, az abból képződő nyereségük maximálását korlátozzák, a másik, hogy ún. trösztellenes törvényeket hoznak, mellyel eleve a monopóliumok kialakulását gátolják meg.

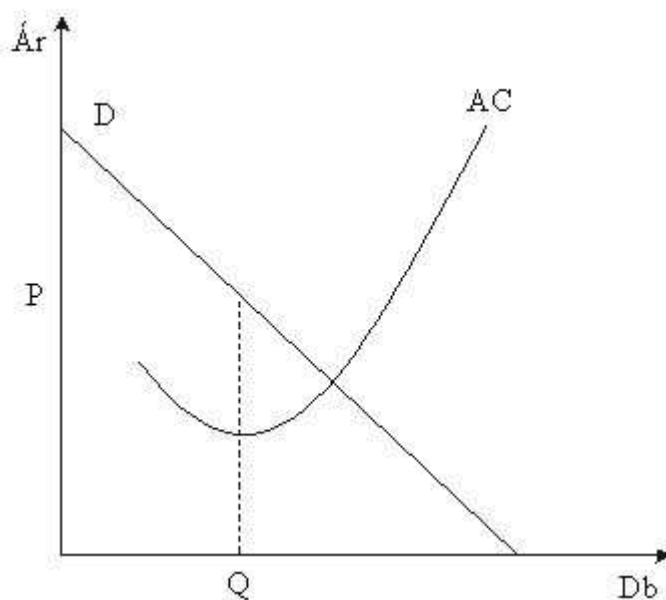
A tiszta monopólium esete

Monopolizált piac, vagy monopolpiac kifejezést használjuk, ha hiányoznak a tiszta verseny feltételei. Ilyenkor néhány nagyvállalat uralja a piacot. Különleges esete a tiszta monopólium, mikor egyetlen termelőre szűkül egy termék piaca.

A tiszta monopólium az a piaci forma, amikor egyetlen eladója van a termék/ek/-nek az adott piacon.

A vevői oldalon kialakult monopolhelyzetet monopolszóniának nevezzük.

9. ábra: Teljes kereslet kielégítése monopóliumnál

Monopóliumnál az átlagköltség-görbe, és a keresleti függvény metszi egymást, így téve alkalmassá a vállalatot a teljes kereslet kielégítésére.

A monopólium kialakulásának okai lehetnek: valamely gazdasági adottság (óriási méretű üzem, jó bányá birtoklása); jogi feltétel (állami engedély); műszaki okok (nem célszerű több vállalatot létesíteni stb.).

Belépés a monopolizált piacra

Egy piacra való bejutásnak a tökéletes verseny kivételével mindig vannak nehézségei, korlátjai. Ezek a legerősebben a monopolizált piacon jelentkeznek, és a következők lehetnek:

- Az optimális üzemméret aránya a piachoz. Az optimális üzemméret minél nagyobb, annál nehezebb a belépés, annál kevesebb vállalat képes kielégíteni a keresletet. A gazdaságos üzemméret alapján kialakult monopoliumot **természetes monopoliumnak** nevezzük.
- A beinduláshoz szükséges beruházások és pénzbefektetések nagysága. Minél nagyobb, annál inkább korlátozza a belépők körét.
- Szabadalmak, licencek, know-how-k. A technikai fejlődés legújabb eredményeit szabadalmak védik. Gyártási eljárást, termelési engedélyt meg kell vásárolni. Nélkülük nem lehet versenyképes költségekkel termelni.
- Ellenőrzési monopolium a fontos nyersanyagforrások felett. Arany- és rézbányászat állami monopolium volt sok országban, s az ilyen engedélyek megszerzése monopolhelyzetet képezhet.
- Az állam korlátozhatja a piacra lépést. Vámokkal, behozatali tilalmakkal védheti a belső termelőket. Egy termék termelésére kizárólagos jogot adhat egyes régiókban. Speciális engedélyeket adhat bizonyos terület ellátására (autópálya-építés, telefonszolgáltatás), de ilyenkor szabályozza a vállalat tevékenységének bizonyos elemeit (pl. ármaximalizálás).

A tiszta monopolium piaca

A tiszta monopolium egyedüli eladó egy termék piacán, ki tudja elégíteni az egész keresletet. Míg tökéletes verseny esetén az ár külső adottság volt, a **tiszta monopolium vállalata a piaci árat és a kínált mennyiséget is képes befolyásolni**. A piaci kereslet DD függvénye számára az adottság. A monopolium piaci alkalmazásának lényege, hogy egyszerre határozza meg a saját kínálatának mennyiségét és a piaci árat a piaci kereslet figyelembevételével.

A monopolium, mint a legtöbb piacgazdasági szereplő profitja maximalizálására törekszik. A piaci keresleti függvény kemény adottság számára, amelyhez alkalmazkodnia kell. Ha növeli az árat, kevesebbet tud eladni, ha növelni akarja az eladott mennyiséget, csökkenteni kell az árat.

A monopolium összbevétele (TR) nem nő együtt az eladás növekedésével, (mivel az csökkenő árakkal jár) hanem egyre lassabban nő, s nagy kínálat esetén csökkenhet is. Határbevétele (MR) nem fix és nem egyezik meg egyetlen piaci árral, mert egy újabb mennyiséget csak

egyre kisebb áron tud eladni. A monopólium határbevételi görbéje (MR) a keresleti görbe (DD) alatt húzódó, dupla akkora meredekségű lejtős vonal.

A monopóliumra is érvényes **a tökéletes verseny vállalatához hasonlóan az optimális profit fő szabálya**: a monopólium akkor ér el legtöbb profitot, ha olyan termelési mennyiséget választ, hogy **a határköltsége és határbevétele egyenlő legyen**. Maximális a profit, amikor $MC = MR$.

6.3. Oligopol piac

A kompetitív piac és a monopólium (mind két szélső eset) között találjuk az oligopóliumot, melyet a „kevesek versenyének” is nevezhetünk. Ez a piaci forma azért is érdemel kiemelés, mert itt történik a szükségletkielégítő árak/szolgáltatások cseréjének jelentős hányada.

Az oligopóliumra az alábbiak jellemzők:

- az adott ágazatoknak néhány nagyobb vállalkozás a dominánsa, de ármeghatározó szereppel ezek nem bírnak;
- a néhány domináns szereplő mellett sok kis vállalkozás is a piacon van, melyek nem összejátszásos alapon profitjuk maximalizálására törekcsenek, gyakorlatilag kompetitív viszonyok között versenyeznek;
- ez a piaci struktúra összességében nagyobb kínálatot és ezzel alacsonyabb egyensúlyi árat eredményez, mint a tiszta monopólium formája.

(Az oligopol piac vállalatainak kartellbe való tömörülése esetén a piaci összkínálat, a piaci ár megegyezik a tiszta monopólium esetével, hiszen ilyenkor egy összehangolt nagyvállalatként működnek.)

Mielőtt pálcát törnénk a három piaci alapforma közül a legkevésbé piacszerű monopólium fölött, meg kell említenünk, az ún. **schumpeteri hipotézist**: ez azt állítja, hogy mivel a monopóliumok alapvető bázisai az innovációnak, s így a gazdasági növekedésnek, ezért az ilyenek – gazdaságtörténetben többször megtapasztalt – szétDarabolása, vagy kialakulásuk megakadályozása rövidtávon lefelé nyomja ugyan az adott ágazat egyensúlyi árát. Hosszabb távon azonban, – mivel az innovációs

bázis szűkülése miatt a technológiai változás üteme lelassul – esetleg növelheti is ezt az árat [19].

7. Fejezet

A gazdasági növekedés és ciklusai

A gazdasági növekedés a legtöbb országban deklarált **gazdaságpolitikai** cél. Közgazdaságtani axióma, hogy a növekedésnek a termelési tényezők (vö.: az első fejezettel), a termelés és forgalom szakadatlan strukturális változása az előfeltétele (és egyben következménye). Ezért e három tényezőtől álló struktúra aktív befolyásolása minden nemzetgazdaság kormánya gazdaságpolitikájának része. (Az állam gazdaságpolitikájáról külön fejezetben lesz szó!)

7.1. A gazdasági növekedésről általában

A termelési tényezők, a termelés és a forgalom strukturális körforgása a gazdaság alapvető létezési és működési formája. Ebben a dinamikus körforgásban a gazdasági szektorok szereplői, mint kibocsátók és felhasználók vesznek részt. Ennek a körforgásnak az alapvető szubsztanciája az elhasznált erőforrások és fogyasztási javak újratermelése és előállítás, amely történhet egyszerű, szűkített és bővített módon. Egyszerű a reprodukció, ha a kibocsátás azonos, szűkített, ha alacsonyabb, és bővített, ha magasabb szintű, mint a megelőző időszakban volt. A dinamikus mozgásban lévő gazdaságot azonban többnyire a növekedés (bővített újratermelés) jellemzi. Növekedés fogalma alatt tehát a kibocsátás volumenének bővülését és a korábbinál magasabb színvonalát értjük.

A gazdasági növekedést az 5. fejezetben megismert nemzetgazdasági teljesítménymutatókkal mérjük, közülük is leginkább GDP-vel.

Fontos fogalmi elhatárolást jelent az, hogy a gazdaság növekedéséről nem akkor beszélünk, amikor a nemzetgazdasági kibocsátás volumene a megelőző időszakhoz képest több lett, ehhez az is hozzátartozik, hogy ennek alapja a kibocsátási kapacitás bővülése. Ennek magyarázata az, hogy a potenciális kibocsátáson egy adott nemzetgazdaság valamennyi rendelkezésre álló erőforrásának és output potenciáljának teljes kihasználása melletti teljesítményét értjük. A gazdálkodás humán tőkájének mértékét és színvonalát számszerűsíteni nem lehet (bár törekvés van rá), az azonban belátható, hogy amennyiben magasabb szintűvé válik a munkát végzők általános, szakmai és etikai

felkészültsége, valamint ha megvalósul a technikai/technológiai innováció, úgy a rendelkezésre álló erőforrásokból nagyobb volumenű potenciális GDP állítható elő. Ennek egzakt nagyságát kifejezni nem lehet, amiből folyik, hogy nemigen lehet azt felmérni, hogy egy nemzetgazdaság maximálisan kihasználja-e kapacitásait, vagy sem. Jellemzően azt a mértékű GDP-t tekintjük potenciálisnak, amely magas szintű foglalkoztatás mellett maximálisan kihasználja technikai/technológiai kapacitásait. Ehhez magyarázatul fűzzük azt, hogy a „magas szintű foglalkoztatás” alatt a „természetes munkanélküliségi ráta” feletti teljes foglalkoztatást értjük.

Összegezve, a gazdasági növekedés alatt azt a kibocsátást értjük, amely magasabb, mint az előző időszak potenciális GDP-je. Ebből következik, hogy ha a GDP oly módon mutat növekedést, hogy az előző időszakban voltak kihasználatlan kapacitások és a GDP csak akkora mértékben nőtt a mért időszakban, mint a becsült kihasználatlan kapacitások, nos, ebben az esetben nem beszélhetünk gazdasági növekedésről.

Fontos annak megválaszolása, hogyan mérjük a gazdasági növekedést? A gazdasági növekedéssel foglalkozó részletes kutatások, az ún. növekedés-számvitelre (growth accounting) támaszkodnak. Ez az eljárás azoknak a növekedési összetevőknek a számbavételére vonatkozik, melyek a növekedési trendeket eredményezik (a tőke, a munka és a technikai innováció).

Mi azonban ezek részletes bemutatásától eltekintünk, a következőekben arról a módszerről lesz szó, amelyet a legáltalánosabban használnak a gazdasági növekedés mérésére. Eddigi ismereteink alapján nyilvánvaló, hogy a mérést csak pénzértéken szabad elvégezni, s ehhez az alábbi szempontokat kell érvényesíteni:

- a mérést változatlan áron (tehát az infláció kiszűrésével) kell elvégezni, így a nominális növekedés helyett reálértéken mutatkozik meg az összkibocsátás változása;
- az egy főre jutó reál outputot kell figyelembe venni, mivel csak ez mutatja meg adekvátan a gazdasági növekedés színvonalának alakulását. Belátható, hogy amennyiben a reálnövekedés (adott esetben: csökkenés) értéke megegyezik a nemzetgazdaság lakosságának növekedésével (csökkenésével) úgy az állampolgárok jólétében változás nem történt;

- fontos annak megvizsgálása is, hogy a gazdasági növekedés hogyan oszlik meg a lakosság egyes csoportjai között (ún. rétegvizsgálatok elvégzése);
- az egy főre jutó reál output egyben a gazdasági hatékonyság növekedési ütemének változására, azaz a termelékenység alakulásának kifejezésére is alkalmas és használatos.

A gazdasági növekedés tényezőit **három összetevőre** bonthatjuk, ezek egyike a mennyiségileg meghatározható erőforrások, úgymint a természeti tényezők, (munkaerő, tőkejavak, másként: tőkefelhalmozás), a technikai (műszaki) haladás és a népességnövekedés.

A mennyiségileg meghatározható erőforrások (amint azt az 1. fejezetben láttuk) hatását a gazdasági növekedésre közvetlenül nem, de közvetetten (az egyes tényezőket változtatva, a többit változatlanul hagyva) számszerűsíteni lehet. Az azonban gazdaságtörténeti tény, hogy az idő előrehaladtával egyre inkább csökken a természeti tényezők fajsúlya a gazdasági növekedésben, míg a másik két tényezőé fokozatosan növekszik, vagyis a nemzetgazdasági kibocsátásban egyre nagyobb szerepet kapnak a tőkejavak, s még inkább a munkaerő.

A humán erőforrások jelentőségének emelkedését döntően az magyarázza, hogy a GDP nagyságában fokozatosan növekszik a nem anyagigényes szolgáltatások, mindenekeelőtt a pénzügyi-, biztosítási-, távközlési-, és médiaszolgáltatások súlya, ami a munkaerő felértékelődésében nyilvánul meg.

A fejlett piacgazdaságokban a foglalkoztatottak száma és az általuk ledolgozott munkaidő fokozatosan csökkenő tendenciát mutat. Ennek magyarázatát a munkavállalók által kivívott csökkenő munkaidőben és még inkább a magasan képzett, minőségileg magasabb színvonalú munka iránti kereslet rohamos növekedésében találjuk meg. Napjaink termékei, szolgáltatásai egyre bonyolultabbak, felkészültebb és magasan szakképzett munkaerőt kívánnak meg. Ez maga után vonja a szakképzés időtartamának, a képzési idő meghosszabbodásának szükségességét, ami a pályakezdők munkakezdését tolja egyre kintebb, amiből viszont a munkakínálat csökkenése következik.

Fenti gondolatmenetből adódik, hogy míg az egyes nemzetgazdasági kibocsátásban csökken a felhasznált munka mennyisége, addig a munkaerő termelékenysége (hatásfoka) mind nagyobb súllyal esik latba a

gazdasági növekedésben. Ebből viszont az következik, hogy a humán erőforrások fejlesztését szolgáló beruházásoknak (human investment) kapacitást, s ez által kibocsátást növelő hatásuk van hasonlóan (de arányaiban eltérően) mint az egyéb más erőforrásoknak.

Legalább ennyire fontos a tőkejavak szerepe a nemzetgazdasági kibocsátás növekedésében. A munkaerő hatékonyságát döntően határozza meg a tőkeállomány mennyisége és annak minősége. A legmagasabb színvonalon képzett munkaerő is csak alacsony hatékonysággal képes részt venni a GDP előállításában, ha a használatába adott fizikai tőkejavakat (gépek, termelő-berendezések, járművek, ingatlanok stb.) nem a megfelelő mennyiségben és színvonalon bocsátották rendelkezésére a termékek előállításában, vagy a szolgáltatások nyújtásában. A pénz, mint tőkejóság némileg más megítélés alá esik, erről később még lesz szó.

A fizikai tőkeállományt a beruházások révén lehet növelni, három különböző módon:

- pótló beruházással az elhasználódott, fizikailag elkopott eszközök megújítására;
- bővítő beruházással a többletteljesítményt lehetővé tevő, leginkább többletmunka felhasználását is igénylő investíció;
- hatékonyság növelő tőkeberuházással.

A fizikai tőkejavak beruházásának mindhárom fajtája elméletileg mind a mennyiségével, mind a hatékonyságával a nemzetgazdasági kibocsátást külön-külön is növelő tényező, azonban garanciát egyik sem jelent. Megfelelő szakértelem, megelőző optimum-számítások és modellkísérletek híján a beruházások sok esetben nem hozzák a várt teljesítménynövekedéseket.

A fizikai tőketényezőknek a kibocsátás növekedésére generált hatása több tényezőtől, így például a tőke/munka hányados alakulásától, vagyis attól, (is) függ, hogy miként változik meg az egy főre jutó tőke aránya a korábbi állapothoz képest. A kardinális kérdés mindig az, hogy miként alakul egymáshoz képest az egyes tényezők aránya, valamint hogy ezek a tényezők milyen összefüggésben vannak a gazdasági növekedés legfontosabb faktorával, a technikai (műszaki) haladással.

7.2. A fizikai tőketényezők kereslete

Ellentétben a fogyasztási javak keresletével, a fizikai tőketényezők kereslete nem a belőlük, magukból nyerhető hasznosságra irányul. Ezek iránt azért támasztódik kereslet, amit ezekkel a tényezőkkel előállítanak, nem pedig a bennük, magukban rejlő tulajdonságaikért. A tőketényezők keresleti görbéi az árukeresleti görbékből származnak, semmilyen azoktól eltérő specifikummal nem rendelkeznek, a már megismert keresleti-kínálati görbék tulajdonságaival leírhatók. (Ez alól kivételt a föld, mint fizikai tőketényező jelent. Egyediségét, specialitását az adja, hogy mennyisége változatlan, az nem növelhető, így kínálati görbéje tökéletesen **függőleges és rugalmatlan**. „Árát” azonban ebben a speciális helyzetben is a verseny határozza meg, s ezt az árat járadéknak nevezzük. Ezen belül is megkülönböztetünk abszolút-, és ún. különbözeti földjáradékot.)

Bármely vállalkozás fizikai tőketényező-kereslete annak profitmaximalizáló feltételeiből származik, tehát az úgy határozódik meg, hogy a határ- (többször-) termék bevételek egyenlők legyenek a tőketényező árakkal. (Másként kifejezve, egy adott vállalkozás csak annyit hajlandó fizetni egy újabb tőketényezőért, mint amennyi az alkalmazásával elérhető többlet árbevétel és annál semmivel sem többet.)

Egy adott tőketényező összpiaci keresletét úgy kapjuk meg, hogy horizontálisan összegezzük az összes vállalkozás keresletét. A szóban forgó tőketényező saját kínálati görbéje mellett ez határozza meg a kereslet-kínálat metszéspontját. Az adott tőketényező egyensúlyi piaci ára mellett a kereslet és a kínálat mennyisége pontosan egyenlő lesz, és csak emellett az ár mellett nem mutat változási tendenciát az ár. Bárhol az egyensúlyi ár fölött a kínálók igyekeznek alákínálni a piaci árnak, s így annak csökkenését idézik elő, és bárhol az egyensúlyi ár alatt a hiány az ár felhajtására készíti a keresletet-támasztókat, s így helyreáll az egyensúly.

7.3. Technikai haladás

Ez alatt azt a kibocsátás-növekedési hatást értjük, amely úgy jön létre, hogy a tényező-ráfordítások változatlanok, ami viszont csak úgy lehetséges, hogy maguk a tényezők hatékonysága növekszik.

A műszaki haladás érvényesülése két szempontból nyilvánulhat meg, illetve forrása szerint szintén kétféle lehet, ezek szerint:

- 1/a megtestesült műszaki haladás, amely a fizikai erőforrások korábbiakat meghaladó színvonalú és/vagy új technológiájú eljárások révén realizálódik;
- 1/b meg nem testesült műszaki haladás, amely döntően az adott tevékenység jobb szervezésében, és a korábbinál hatékonyabb folyamatirányításban testesül meg;
- 2/a autonóm a műszaki haladás, amennyiben a technikai színvonal növekedését a már elért eredményből, annak mintegy szerves folytatásaként generálódó tudományos-technológiai fejlődés határozza meg;
- 2/b indukált műszaki haladásról pedig ekkor beszélünk, amikor a fejlődést az adott kor szükségletei váltják ki.

7.4. Népeség-növekedés

A népeség számának növekedése három vonatkozásban játszik szerepet a gazdasági növekedésben:

1. A népeség-növekedés melletti stacionárius (időben állandósult) helyzetben az egy munkásra jutó kibocsátás és az egy munkásra jutó tőkeállomány változatlan. Mivel a foglalkoztatottak számának növekedési üteme n , az összes tőke és kibocsátás növekedési üteme szintén n . Vagyis a népeség-növekedés ugyan nem ad magyarázatot az életszínvonal tartós növekedésére – mivel az egy munkásra jutó kibocsátás stacionárius értéke konstans – de magyarázatot ad az összes kibocsátás növekedésére.
2. A népeség-növekedés új magyarázatot ad arra, hogy az egyik ország miért szegény, míg a másik gazdag. Ha a népeség-növekedés rátája n_1 -ről n_2 -re nő, az egy munkásra jutó tőkeállomány egyensúlyi értéke k_1^* -ről k_2^* -re csökken. Ez azt jelenti, hogy k^* csökken, ezért $y^*=f(k^*)$, az egy munkásra jutó kibocsátás (y^*) ugyancsak kisebb lesz. E modell szerint tehát a nagyobb népeség-növekedési ütemű országokban alacsonyabb az egy főre jutó GDP.

3. A népességnövekedés figyelembevétele megváltoztatja az aranyszabályra alkotott feltételt. (Az aranyszabály szerinti helyzetben a tőke határtermelékenysége csökkentve az amortizációval egyenlő a népességnövekedés ütemével.)

7.5. A gazdasági növekedés típusai

Alapvetően két típusát különböztetjük meg a gazdasági növekedésnek, ezek egyike az extenzív típusú, amikor is a nemzetgazdaság kibocsátása a növekvő erőforrás felhasználástól emelkedik, és intenzív akkor, amikor a felhasznált erőforrások növelése nélkül, avagy ezek növelésével ugyan, de azok növekedési üteménél gyorsabban emelkedik a nemzetgazdasági output. Az intenzív típusú gazdasági növekedésnek az alapja a technikai (műszaki) haladás, melyről korábban volt szó.

7.6. A gazdasági növekedés feltételei

A gazdasági növekedésnek **belső és külső feltételei** egyaránt vannak.

Egyik feltétele a beruházások szerkezetének összhangja, az hogy az egyes fejlesztő projektek illeszkedjenek a műszaki fejlesztések fő irányvonalához, legyen meg a kellő kompatibilitás a gazdaság szektorai között.

Következő feltételként kell említeni, hogy az oktatási rendszer feleljen meg a műszaki fejlődés irányainak és követelményeinek. Nem engedhető meg az „ütemkülönbség” az oktatás, a szakképzés és a gazdaság szerkezete, valamint annak fejlődési pályája között.

Nem közömbös feltétel az adott nemzetgazdaság földrajzi elhelyezkedése a világgazdaság meghatározó gócpontjaihoz képest. Az egyes termékek piacra jutásának költségei egyre magasabbak, így azok jelentősen megdrágítják eladási áraikat, s ezzel rontják piaci pozícióikat, valamint ezek a piacra jutási költségek forrásokat vonnak el más alapvető gazdasági tevékenységektől (például termék-, és technológiafejlesztéstől).

Napjainkban már egyre fontosabb és költségesebb a környezet állapotának rendben tartása, ennek ráfordításai ugyancsak forrásokat vonnak el a gazdasági növekedés erőforrásaiból. Emiatt minden

nemzetgazdaság számára létfontosságú az ún. externáliák kialakulásának megelőzése, jelenlétük hatásának költségminimalizálása.

Egyre kevésbé elhanyagolható szempont – még az ún. munkanélküliség természetes rátája mellett is – az adott ország demográfiai helyzete. Fontos, hogy a globalizálódó gazdaságban az ehhez illeszkedő számú és korösszetételű munkavállalók álljanak rendelkezésre a gazdasági növekedéshez.

Kiemelt jelentőséggel bír a téma szempontjából az adott nemzetgazdaság nemzetközi gazdasági kapcsolatainak alakulása, azok változásának iránya. A munkamegosztás és a kooperáció és ezzel a piaci kapcsolatok bővülése, az integrációs folyamatokhoz való kapcsolódás, a komparatív előnyök kihasználásának magasabb fokú jelentősége a gazdasági növekedésben.

Végül meg kell említeni az államok mindenkorai kormányainak gazdasági-, és gazdaságszervező tevékenységét. Két szélső esetként említendő, amikor a piaci folyamatok szabályozásának teljes hiánya jön létre, illetve amikor a bürokratikus koordináció túlméretezetté (esetenként monolitikussá) válik. Ilyen helyzetekben a gazdasági növekedés feltételei csaknem annullálódnak, kialakulnak a tartós recesszió feltételei, ami végül gazdasági egyensúlyzavarokba torkollik.

Összefoglalóan mit mondhatunk a gazdasági növekedés neoklasszikus modelljéről?

Eltérően a többi korábbi modelltől, itt a gazdaság időbeli változását, a makroszintű jövedelem alakulását is elemezni lehet. Meghatározhatók a legfontosabb növekedési tényezők, a tőkefelhalmozás, a népességnövekedés és a technikai haladás. A neoklasszikus közgazdasági modell szerint az első kettő csak „ideig-óráig” biztosít növekedést. Megállapítja továbbá, hogy a technikai haladás, új technológiák bevezetése a termelésbe az, ami a tartós, hosszú távú egy főre eső jövedelem növekedését biztosítja.

7.7. Konjunktúraciklusok

A folyamatos és kiszámítható gazdasági növekedés minden egyes nemzetgazdaság számára kiemelt jelentőségű, ezt felismerve a mai modern gazdaságirányítás egyik legfontosabb prioritása ennek megvalósítása. Más megközelítésben megválaszolendő az, mit kell tenni

annak érdekében, hogy a gazdaságot jellemző kilengéseket (fellendüléseket és visszaeséseket) minimalizáljuk, mik a feltételei az egyenletes kibocsátás-bővülésnek, milyen eszköztára van a gazdaságpolitikának a recesszió elkerülésére, illetve megszüntetésére. Ennek megválaszolása előtt azonban tekintsük át a konjunktúraciklus jellemzőit.

A konjunktúraciklus a gazdaság olyan lüktetése, amely minden egyes nemzetgazdaságban és azok minden szektorában fellelhető. Ezeket a ciklusokat a GDP, a munkanélküliség és az infláció szabálytalan mozgása jellemzi. Ennek a mozgásnak külső-, és belső tényezői egyaránt vannak, melyek kölcsönösen hatnak egymásra. Ezek lehetnek véletlenszerűek, és szabályosak, ez utóbbiak pedig gazdasági és nem gazdasági eredetűek. A véletlenszerű ingadozásoknak okai lehetnek természeti katasztrófák, szélsőséges időjárási viszonyok, járványok és lavinaszerű politikai fordulatok. Kiszámítható, előre kalkulálható tényezőnek számít a mezőgazdaság és a turizmus szezonális ingadozása.

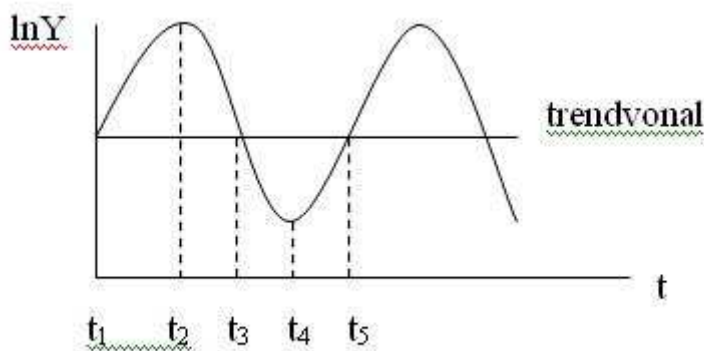
A legsúlyosabb feszültségeket és a legmélyebb hatásokat a kisebb-nagyobb rendszerességgel bekövetkező és alapjaiban gazdasági eredetű ciklusok okozzák. Az ún. konjunktúraciklusnak **négy szakasza van**, melyek a következők:

- **Visszaesés** (recesszió) szakasza, melyet leginkább a kibocsátás jelentős visszaesése, stagnálása jellemez. Ez alapvetően kereslethiányos időszak, amikor is a megtermelt javak túlkínálata jellemző, megbomlik a kereslet-kínálat egyensúlya. Ilyen időszakokban jellemzően megnő a munkanélküliség, megemelkedik a csőd-, felszámolási-, és végelszámolási események száma, visszaesnek a beruházások oly mértékben, hogy azok még az amortizálódás pótlását sem érik el.
- **Pangás** (depresszió) a ciklus következő szakasza, melyben a kibocsátás visszaesése, a vállalkozások ellehetetlenülése és a gazdasági investíciók elérik mélypontjukat, a korábban feleslegesnek bizonyuló kapacitások leépültek, megszűntek, a munkanélküliség eléri maximumát. (**A. Okun** ismerte fel azt a törvényszerűséget, miszerint a recesszió és depresszió szakaszában a bruttó nemzeti termék (GNP)-nek a potenciális GNP-hez viszonyított két százalékos csökkenésének munkanélküliségi ráta egy százalékos növekedése felel meg.)

- **Megélénkülés** szakasza következik, melyben megkezdődik a beruházások pótlást meghaladó növekedése, a kibocsátás bővülése és a munkanélküliség csökkenése. Ez a szakasz jellemzően addig tart, amíg a gazdaság teljesítménye (kibocsátása) és annak egyéb más mutatószámainak értéke eléri a recesszió előtti paramétereket.
- **Fellendülés** (expanzió) szakasza zár le egy ciklust, amelyben a nemzetgazdaság kibocsátása már meghaladja a recesszió előtti értékeket, sorra jönnek létre az új vállalkozások jelentősen csökkentve ezáltal a munkanélküliséget.

Az ún. szabályos konjunktúra ciklus és elemzése:

10. ábra: Szabályos konjunktúra ciklus szakaszai

A teljes ciklus t_1 – t_5 intervallumban zajlik le. A fellendülés a t_1 – t_2 periódusban történik, amikor a termelés növekedési üteme a trend fölött van. t_2 – t_3 intervallum a hanyatlás fázisa, a termelés növekedési üteme csökken, de még mindig a trendvonal fölött van. A depresszió szakasza t_3 – t_4 időszak, amikor a termelés tovább csökken, de már a trendvonal alatt. A megélénkülés során (t_4 – t_5) a termelés elkezdi növekedni, de még a trendvonal alatt.

Nem érdektelen megvizsgálni, milyen típusú ciklusok vannak a tekintetben, hogy mi volt a kiváltó oka, mitől eredeztetve indult el egy-egy depressziós gazdasági ciklus. Ez alapján hat különböző ciklust különíthetünk el. Ezeket fontossági sorrendbe nem lehet állítani, egyformán veszélyeztetik az egyenletes és kiszámítható gazdasági növekedést. A túltermelési ciklusok a legátfogóbbak s egyben a

legpusztítóbb hatásúak, s amint azt neve is jelzi, a kínálat jelentősen meghaladja a fizetőképes keresletet ilyen időszakokban.

A gazdaságpolitikai ciklusok azok, amikor a kormányok a gazdaság szerkezetét, működését és annak eredményét érintő elhibázott döntésekkel indítanak el válságos időszakot. Amikor a pénzkibocsátás jelentős mértékű, olyannyira, hogy a gazdaság pénzszükséglete által nem indokolható növekedése vezet az aggregált kereslet és kínálat egyensúlytalanságához, akkor monetáris ciklusról beszélünk. Beruházási ciklust indít el, amikor a beruházások jövedelmet és keresletet növelő hatása, majd egy időszak elteltével ennek a rendelkezésre álló kapacitásba, mint korlátba való ütközése és ugyanakkor az ezek eredményeként megjelenő nagyobb kibocsátás idézi elő az egyensúlytalanságot. Amennyiben a tartós fogyasztási cikkeknek tömegessé válik a kereslete/beszerzése, (hasonlóan a beruházások előbb említett módjához) a háztartások irányából és amennyiben azok nem saját megtakarításokból, hanem hitelekkel történnek, majd pedig ezek törlesztései és kamatfizetései miatt a háztartások kereslete jelentősen visszaesik, nos ilyen esetben ezen tartós fogyasztási cikkek túlzott kereslete indítja el a recessziós időszakot. Végül ciklikusság előidézői lehetnek politikai aktusok (például elnökválasztás, parlamenti választások stb.), amennyiben azok végeredménye általános gazdasági bizonytalanságot, esetleg pánikot keltenek a gazdaság szereplőiben.

Az eddigiekben leírtakból kitűnik, hogy a folyamatos, egyenletes és ezáltal kiszámítható gazdasági növekedésnek több feltétele van, valamint az, hogy egy ilyen tendenciát számtalan társadalmi-gazdasági tényező és folyamat veszélyeztethet.

Mit mondhatunk általánosságban arra vonatkozóan, hogy akkor mi is jellemzi, és milyen alapvető feltételei vannak az előzőekben definiált gazdasági növekedésnek, a nemzetgazdaság általános egyensúlyának? A részletekbe nem belemenne, azt mondhatjuk, hogy egy ilyen ideális állapot kialakulásához alapvetően a termelés és a felhasználás (ennek részeként a fogyasztás), a piaci összkereslet és kínálat, a külgazdasági fizetési mérleg, a fizetési mérleg részeként a külkereskedelmi mérleg, az államháztartási mérleg, a megtakarítások és beruházások, a munkakínálat és kereslet, és végül a pénzkereslet és kínálat egyensúlya együttesen teremti optimális állapotot a folyamatos és egyenletes, ezáltal kiszámítható gazdasági növekedéshez.

8. Fejezet

Piacgazdaságok központi társadalmi problémái

Korunk piacvezérelt gazdaságait számtalan társadalmi, gazdasági, szociális és egyéb probléma terheli. Ezek közül kettőt emelünk ki ebben a fejezetben, egyik a munkanélküliség, a másik az infláció. Ezen témák tárgyalásának megkezdése előtt azonban előbb meg kell ismerkednünk a munkapiac legfontosabb fogalmaival és összefüggéseivel.

8.1. A munkapiac

A háztartási szféra a munka kínálója, a vállalati szféra a munka felhasználója. A munkapiacon **a munka adásvétele** a két szféra között zajlik.

Munkakínálaton azt a munkamennyiséget értjük, amelyet a háztartások (potenciális munkavállalók) adott körülmények között ajánlanak.

Munkakereslet azt a mennyiséget, amit adott körülmények a vállalati szféra (munkáltatók) igényel.

Munkakínálat

A munkakínálat felső határa a lakosság száma. Ez persze csak elméletileg van így, a gyakorlatban sokan nem képesek munkavégzésre (fiatalok, öregek, betegek stb.). Tovább tagolva a lakosságot, eljutunk ahhoz, hogy csak a **munkaképes korú lakosságot** vesszük figyelembe. A munkaképes korú lakosság megoszlik:

- **aktív népességre:** amely mint munkavállaló a munkapiacon megjelenik és hajlandó munkát vállalni;
- **inaktív népességre,** amely nem szándékozik munkát vállalni, hanem például a háztartásokban dolgozik, illetve örökölt vagy szerzett jövedelemből él.

Az hogy ki minősül aktívnek és ki inaktívnek mindig csak egy adott időpontban lehet eldönteni, hiszen a két kategória között szabadon lehet átjárni. Kijelenthető, hogy az adott időpont munka-erőállománya az aktív népesség.

Az aktív népeiséget is tovább lehet bontani:

- **foglalkoztatottak**, olyan emberek, akik munkát keresnek és találnak is;
- **munkanélküliek**, akik hiába keresnek munkát, nem foglalkoztatják őket.

Nominálbér és reálbér

Ebben a részben megpróbáljuk kideríteni, hogy mennyi pénzért dolgoznak a munkavállalók és mit ér ez a pénz!

Nominálbérnek vagy **pénzbérnek** nevezzük azt a pénzösszeget, amelyet a munkavállaló az őt foglalkoztató gazdálkodó egységtől kap. A nominálbér jele: w .

A **reálbér** a nominálbér és az árszínvonal hányadosa, jele: w/P . A reálbér a meghatározó a bér szempontjából, hiszen azt a jószágkosarat jelenti, amit a nominálbérből meg lehet vásárolni.

A reálbér az a termékmennyiség, amelyet egy bizonyos munka elvégzéséért kapott pénzösszeggel vásárolhatnak.

A munkakínálati függvény

A munkavállalói döntés alapja a reálbér nagysága. Igen speciális esetben, és makroszinten feltételezhetjük, hogy a munkakínálat javul a növekvő reálbér hatására. (az egyének munkakínálati függvénye visszahajló).

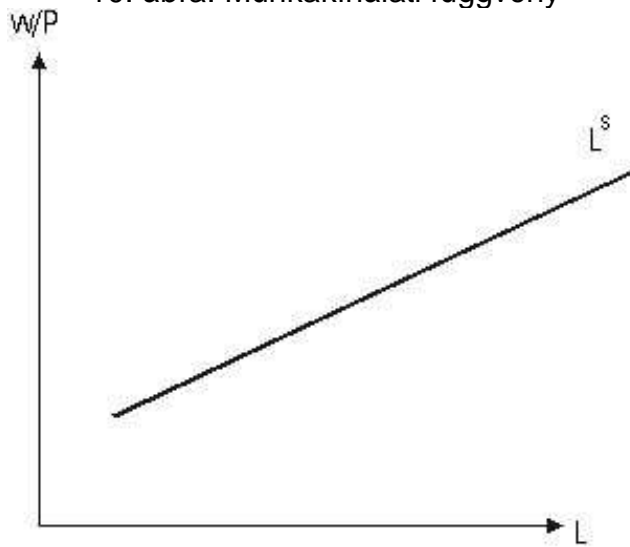
A munkakínálat felső határa a lakosság száma. Ez természetesen csak elméletileg van így, a gyakorlatban sokan nem képesek munkavégzésre (fiatalok, öregek, betegek, stb.). Tovább tagolva a lakosságot, eljutunk ahhoz, hogy csak a **munkaképes korú lakosságot** vesszük figyelembe.

A munkaképes korú lakosság megoszlik: **aktív népeiségre**: amely mint munkavállaló a munkapiacon *megjelenik és hajlandó munkát vállalni* és **inaktív népeiségre**, amely nem szándékozik munkát vállalni, hanem például a háztartásokban dolgozik, illetve örökölt vagy szerzett jövedelemből él

Az hogy ki minősül aktívnek és ki inaktívnek mindig csak egy adott időpontban lehet eldönteni, hiszen a két kategória között szabadon lehet átjárni. Kijelenthetjük, hogy az adott időpont munka-erőállománya az aktív népeiség.

Az aktív népeiséget is tovább tudjuk bontani: **foglalkoztatottak**, olyan emberek, akik munkát keresnek és találnak is és **munkanélküliek**, akik hiába keresnek munkát, nem foglalkoztatják őket.

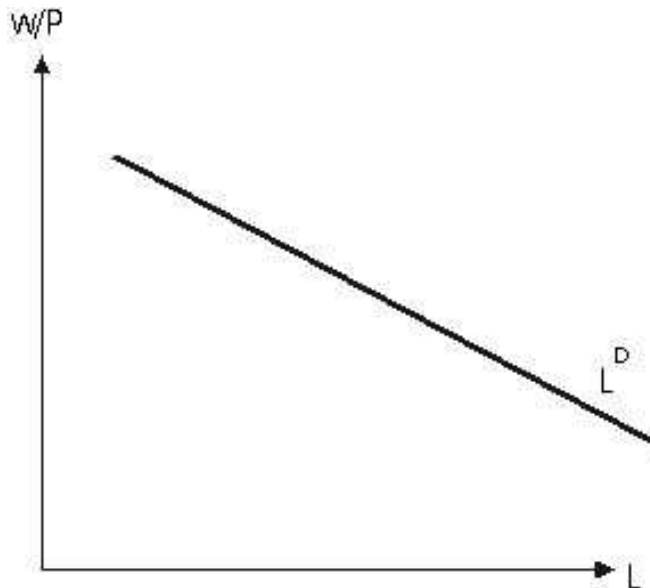
10. ábra: Munkakínálati függvény

Munkakereslet

A munkakereslet a vállalati (munkáltatói) szféra munkaerőigénye. A kifizetett nominálbér (és reálbér) a vállalatnak költség, így a reálbér emelkedése csökkenti a munkakeresletet.

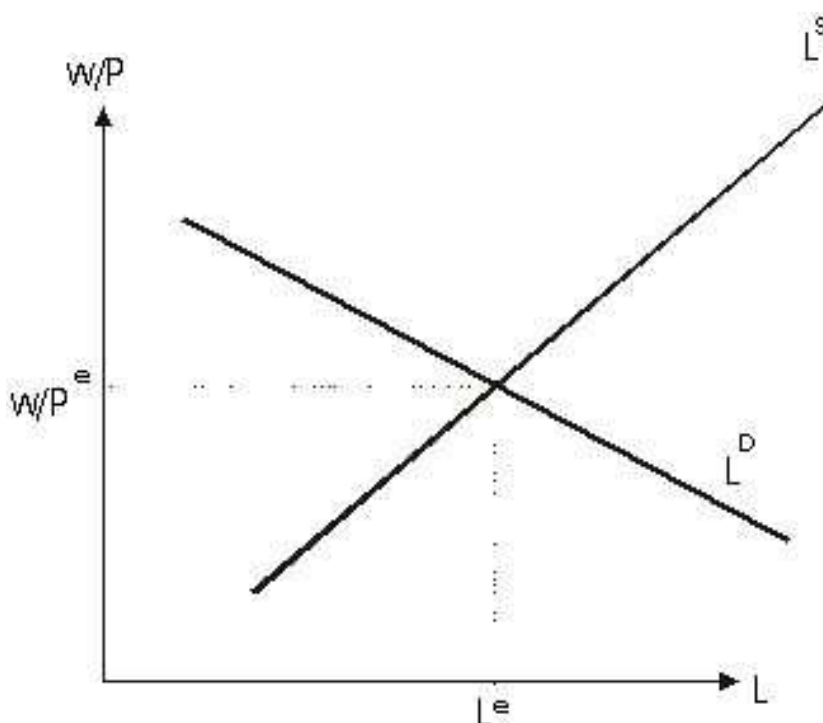
12. ábra: A munkakeresleti függvény

Munkapiaci egyensúly

A munkapiacon akkor áll valósul meg az egyensúly, ha a munkakereslet egyenlő a munkakínálattal. Ha egy koordináta-rendszerbe rajzoljuk a keresletet és kínálatot, akkor a jól ismert Marshall-keresztet kapjuk, amelynek a metszéspontja határozza meg az egyensúlyi helyzetet.

13. ábra: Munkapiaci egyensúly

Az ábráról látható, hogy a munkapiaci helyzet döntően a reálbér függvénye. Ha nem az egyensúlyi helyzet valósul meg, például a reálbér magasabb az egyensúlyinál akkor a munka kínálata nagyobb, mint a kereslet. Ilyenkor néhányan hiába keresnek munkát, nem találnak. Ez a helyzet a munkanélküliség (egyik oka tehát a magas bérek). A kínálat és a kereslet különbsége mutatja meg, hogy mekkora a munkanélküliség konkrét nagysága. Mi történik, ha a reálbér alacsonyabb az egyensúlyinál? Természetesen ez a ritka eset is előfordulhat. Ilyenkor túlfoglalkoztatottság érvényesül, vagyis a vállalati szféra a ténylegesen szükségesnél több munkát használ, munkával helyettesíti a technikát is, ha ez olcsóbb (természetesen hosszú távon).

8.2. Munkanélküliség

A munkanélküliség a **legalapvetőbb** társadalmi probléma a modern társadalmakban. Ennek fennállása esetén nagytömegű erőforrások vesznek el, vagy maradnak kihasználatlanok amellet, hogy a társadalom tagjai többségének csökkennek jövedelmei, összességében csökken a közjó.

A gazdasági növekedés egyik alapfeltételeként határoztuk meg a munkakereslet és kínálat egyensúlyát, ennek hiánya – elméletileg – kétfarmájú egyensúlytalanságot mutat.

Egyik formája a munkaerő hiánya, tehát amikor a munka iránti kereslet nagyobb a munka kínálatánál. Ennek leginkább strukturális formája ismert, jelesül amikor a legmodernebb technológiát bevezető ágazatok átmenetileg kellően szakképzett munkaerő hiányától szenvednek. Előfordul még a rossz és nehéz munkakörülményeket biztosító szektorokban is, hogy nem áll rendelkezésükre a szükséges számú munkaerő a gazdaságot jellemző munkanélküliség mellett sem.

Másik formája az egyensúlytalanságnak az, hogy a munkakínálata meghaladja annak keresletét, így megjelenik a munkanélküliség.

Mielőtt pontosan meghatároznánk a munkanélküliség mértékét, definiálni kell néhány alapfogalmat.

Munkaerő állománynak (aktív népességnek) nevezzük az alkalmazásban állók és az alkalmazásban nem állók, de munkát aktívan keresők együttes számát.

Inaktív népességet alkotnak azok, akik tanulnak, egészségi okokból kifolyólag tartósan munkaképtelenek, eltartottak és a tulajdonuk hozadékaiból élők.

A munkanélküliség számításnál értelemszerűen csak az aktív népesség kategóriája döntő, s azok számítanak munkanélkülinek, akik egyébként e kategóriába tartoznak, de nem állnak alkalmazásban. A számított munkanélküliségi ráta tehát az alkalmazásban nem állókat viszonyítja az aktív népességhez.

A hivatalos munkaügyi statisztikai adatokhoz képest a munkanélküliek valóságos számát szükségszerűen növeli, hogy a statisztika csak azokat tartja nyilván, akik munkanélküliként bejelentkeznek a munkaügyi

hivatalokban és így részükre munkanélküli segély (napjainkban: álláskeresői támogatás) jár. Ezzel szemben a segélyre már nem jogosultak, a munkából gyakorlatilag végleg kiesetteket (inaktívakat) már nem veszik figyelembe munkanélküliként.

Mi befolyásolja a munka keresletét-kínálatát? Itt most csak röviden: nemzetgazdasági szinten a felhasznált munkaerő hatékonyságától, vagyis annak ráfordításai és annak révén az általa előállított javak piaci kereslete alakulása által is meghatározott határ- (többlet-) árbevétel alakulásától függ az élőmunka iránti kereslet. (Egy vállalkozás számára ott van a pótlólagos élő munka alkalmazásának a határa, ahol az utolsó, pótlólagosan alkalmazott élőmunka költsége még kisebb, illetve legfeljebb egyenlő az alkalmazásával elért többletkibocsátásból származó határbevétellel.)

Munkakínálatot az aktív népesség elemi megélhetési költségei, fogyasztási szükségletei, munkaerejének felhasználásával elérhető jövedelme és az ehhez szükséges szakképzettség megszerzéséhez szükséges ráfordítások együttes eredője határozza meg.

8.3. A munkanélküliség gazdasági értelmezése

A munkanélküliségnek alapvetően két, egymástól gazdasági-társadalmi hatását tekintve eltérő formája ismert.

- Önkéntes munkanélküliségről akkor beszélünk, amikor a munkavállalók egyéni döntésük alapján válnak munkanélkülivé. Ez történhet akkor, ha a munkavállaló kedvezőbb munkalehetőséget biztosító munkahelyet keres, ezért feladja korábbi munkahelyét. Ezt akként is fogalmazhatjuk, hogy a piaci bérszínvonal elmarad attól az értéktől, amelynél a munkavállaló már hajlandó munkát vállalni. E fogalomkörbe tartozik az az eset is, amikor a munkavállaló magasabb szakképzettséget szerzett, s ezzel összhangban lévő új munkakörének megtalálásáig átmenetileg munkanélküli, valamint abban az esetben is elképzelhető az önkéntes munkanélküliség, ha a munkahelyi légkör, annak konfliktusai erre kényszerítik a munkavállalót. Végül e fogalomkörbe tartozik, amikor a felek a foglalkoztatás ideiglenes szüneteltetésében állapodnak meg (például szezonális foglalkoztatás).

- Kényszerű munkanélküliségről akkor van szó, ha a munkapiac hatékonysági szempontokat követő helyzete alapján a munkakínálat meghaladja a keresletet. A munkanélküliségnek ez okból való fennállásának két típusát különböztetjük meg, ezek egyike a kényszerű konjunkturális (a már megismert konjunktúraciklus leszálló ágainak munka túlkínálata) munkanélküliség, a másik pedig a kényszerű strukturális (a nemzetgazdaság ágazati és/vagy szakmai, esetleg regionális szerkezetének radikális változásai miatti munka túlkínálata) munkanélküliség.

A kényszerű munkanélküliség okai, determinálói végső soron a piaci automatizmusok egyensúlytalanságaiból következnek.

A munkanélküliség témájának végén meg kell említeni a „munkanélküliség természetes rátája” fogalomkörét. A természetes ráta az a szint, amely mellett a nemzetgazdaság különböző, elkülönülő munkapiacai az átlagot tekintve egyensúlyban vannak. Ez alatt az értendő, hogy egyes szektorokban túlkereslet (betöltetlen álláshelyek) míg más szektorokban túlkínálat (munkanélküliség) mutatkozik. Összességében a hatótényezők együttesen azt eredményezik, hogy a bérekre és az árakra ható nyomóerők a piac egészét tekintve egyensúlyban vannak. Ez a ráta nem feltétlenül azonos a munkanélküliség „optimális” rátájával, hanem az a legalacsonyabb arány, amelyet a nemzetgazdaság anélkül elviselni képes, hogy az meredeken emelkedő inflációs spirált gerjesztene. (Az infláció és a munkanélküliség szoros kapcsolatáról könyvünk egy későbbi fejezetében részletesebben lesz szó!)

8.4. Infláció

A piacgazdaságok másik központi problémáját a munkanélküliség mellett az infláció jelenti.

Az infláció a latin inflatio szóból származik és felfúvódást jelent, közgazdaságilag a témához azonban az angol inflation of the currency kifejezés magyar megfelelője, a **pénzmenyiség felfúvósodása** áll közelebb.

Infláción a pénz vásárlóerejének tartós csökkenését és az árszínvonal folyamatos növekedését értjük. (E meghatározás mellett számtalan más is elfogadott a mai terminológiában.) Infláció esetén a gazdaság szereplői

szükséglet-kielégítésük tárgyaihoz egyre több nominális pénzért jutnak hozzá. Legfontosabb annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mi indítja el az árak gyors ütemű emelkedését? Többféle válasz lehetséges, itt most az általunk elfogadottnak tekintettet ismertetjük.

E szerint ennek oka az, hogy ha a lakossági megtakarítás különböző formái a jövedelem formájú pénz megtakarítási funkciójából forgalmi funkcióba mennek át (vö.: a 2. fejezettel), azaz a lakossági megtakarítások folyamatos és nagymértékű csökkenése okozza a tényleges kereslet hirtelen bekövetkező és nagymértékű növekedését.

Megelőzhető, illetve megállítható-e az infláció? Fenti, inflációra tett megállapításunkból kikövetkeztethető annak megelőzésének módszere, mely szerint ezt a lakossági megtakarítások gyors ütemű csökkenésének megállításával lehet elérni.

8.5. Az infláció okai

Az infláció adott esetben ellenőrizhetetlenné is válhat, ennek néhány kiváltó okát az alábbiakban mutatjuk be, melyek külön-külön nem, de szinergiákban alkalmasak a pénz vásárlóerejének rohamos csökkenése kiváltására.

A közelmúltban bekövetkezett technikai-, és technológiai fejlődés következtében a gazdálkodás nagyszámú területén jelentősen csökkent a hagyományos értelemben vett állóeszközök iránti igény, tehát a nemzetgazdasági kibocsátáshoz szükséges ingatlanok, gépek és termelő-berendezések kereslete. A beruházásoknak a nemzetgazdasági kibocsátásban (annak növekedésében) betöltött szerepe csökkenő tendenciát mutat. Ez maga után vonja annak a pénzmennyiségnek a csökkenését, amely korábban az állami költségvetés költségei révén került a forgalomba, s ennek egy része egyre inkább árszínvonalat emelő, és ezzel inflációt gerjesztő fogyasztási célú kiadásokban jelenik meg.

Az infláció okai között kell kiemelni a globális, földrészeken átnyúló, jellemzően nyílt részvénytársasági formában működő multinacionális óriásvállalatok (monopóliumok vagy oligopóliumot vezető vállalkozások) árakra és bérekre, azok alakulására ható erőfölkényük megnyilvánulását, melyek önmagukban képesek inflációt generálni.

Nem elhanyagolható tényező az infláció kialakulásában vagy fennmaradásában a közelmúlt fél évszázadában teret nyert hitelre történő vásárlás, jellemzően a tartós fogyasztási cikkek vonatkozásában. A hitelek az adott piac keresleti oldalát növelik, s ez önmagában képes az árak tartós növekedését kiváltani (vö. 1. fejezet, utolsó részével).

További ok lehet az új találmányok, technikai-technológiai újdonságok sokasodása, amennyiben ezek piacra vivői – kihasználva a fogyasztóknak azt a viselkedését, hogy azok jelentős hányada csak és kizárólag az újdonságokat keresik – visszaélve helyzetükkel olyan fogyasztói árakat állapítanak meg, melyek számukra – a fogyasztói igények alapján – extraprofitot eredményez. (A termékek életszakaszairól, az egyes szakaszokban realizálható profit relatív nagyságáról jegyzetünk második részében külön fejezetben lesz szó.)

Egyre kevésbé elhanyagolható a nonprofit szervezetek keresletet, s ez által árakat felhajtó szerepe. Ezek működését jellemzően a költségvetésből kapott források finanszírozzák, amelyek az államháztartási mérleg felpuhulását eredményezik, melynek következménye a piac igényeinél nagyobb pénzmennyiség forgalomba kerülése, s ez által inflációt erősítő tényezőként jelennek meg.

Végül meg kell említeni a nemzetközi gazdasági-pénzügyi szervezetek szerepét az infláció vonatkozásában. Ezek az intézmények óriási tömegű tőkéket (esetenként ún. „forró”, spekulációs pénzeket) képesek mozgatni az áruk, a tőkék és a munkaerő szabad áramlásának környezetében, s adott esetben alkalmasak arra, hogy a nemzetgazdaság hibásnak bizonyuló gazdaságpolitikájának következtében tranzakcióikkal táplálják az inflációs nyomást. Ezt az összefüggést a következő példával világítjuk meg: a nemzetgazdaság jelentős államháztartási hiánnyal küszködik, a hiány finanszírozására hiteleket vesz fel (mind belföldi, mind pedig külföldi megtakarítóktól) amely után kamatot fizet. Azt pedig már jegyzetünk második fejezetében bebizonyítottuk, hogy ügyfélnek történő kamatfizetéskor minden esetben pénz teremődik, ami a pénzmennyiség szaporodását idézi elő, tehát inflatorikus hatása van. Ha nő a hiány, akkor még több hitelt kell az államnak felvenni, ez azonban még magasabb kamatokkal történhet, tehát az inflációs spirál tovább gyorsul.

Vajon minden esetben infláció-e a pénz vásárlóértékének csökkenése, illetve az árszínvonal emelkedése? Nem feltétlenül. Ha ugyanis az állam hatalmi eszközökkel szabályozza az árakat (például befagyasztja azokat) akkor a pénzügyi-gazdasági egyensúly megbomlása, a pénz

vásárlóértékének csökkenése, vagyis az infláció általános áruhiányban, az áruk mennyiségének, de még inkább minőségének csökkenésében fejeződik ki.

Másrészt viszont ha széles körben, az áruk nagy mennyiségében technikailag-technológiailag (ezáltal minőségileg) magasabb használati értékű áruk kerülnek forgalomba és a használati értéknövekedés arányban áll az árnövekedéssel (esetleg magasabb annál) akkor az árszínvonal emelkedése ellenére nincs szó inflációról.

A makroökonómiai terminológiában beszélhetünk keresleti inflációról, vagy kiindulhat a termelés (és költségei) oldaláról, amikor kínálati (költség-) inflációról beszélünk.

Keresleti infláció esetén az áremelkedés kiváltó oka a makrokereslet megnövekedése. Kínálati vagy költséginflációról beszélünk, ha a növekvő árszínvonal oka a makrokínálat elégtelensége.

A fogyasztói árindex (CPI = Consumer Price Index) az infláció általánosan elfogadott és egyben vitatott mércéje is. Az indexet ért támadások elsősorban a reprezentánsok körére és a súlyozás realitására vonatkoznak. Az infláció alakulásának mérésére használt „inflációs ráta” tehát egyben a fogyasztói árindex is.

8.6. Az infláció hatásai

Az inflációnak széleskörű **negatív társadalmi-gazdasági hatásai** vannak.

Legpusztítóbb hatása mindenekelőtt, hogy általános bizonytalanságot és bizalmatlanságot generál, megnehezíti (adott esetben például hiperinfláció esetén) ellehetetleníti a gazdaságban nélkülözhetetlen döntéseket, a hosszú távú üzleti terveket és a fogyasztói elképzelések kialakítását. E mellett alapot ad visszaéléseknek, a normál piaci kapcsolatok szétesésének. Az egyensúlyhiányra visszavezethető infláció újabb veszteségeket és egyensúlytalanságokat okoz, káros hatásainak minimalizálása erőforrásokat von el a nemzetgazdaság szereplőitől, melynek költségei szétterülnek (nem feltétlenül arányosan) közvetve és/vagy közvetlenül a lakosság egészén.

Előző mellett az infláció a fogyasztási javak árszínvonalának emelkedésével közvetlenül csökkenti a lakosság többségének

életszínvonalát, rákényszerítve őket a korábban kialakított fogyasztói kosaruk átrendezésére, esetleg szűkítésére. Ez azonban kihat a vállalkozások kibocsátási tevékenységére, oly módon, hogy termék/szolgáltatás szerkezetük változtatására kényszeríti azokat, amellett, hogy az infláció többnyire növeli ráfordításaikat, ez által csökkentve eredményüket. (Az az eset sem zárható ki, hogy valamely vállalkozás outputjainak árai gyorsabban növekszenek, mint az inflációval közel azonos mértékben növekvő erőforrások ráfordításai, s ezzel inflációs környezetben is növelni képes profitját.)

A már említett életszínvonal-, és eredménycsökkentő hatás mellett meg kell említeni, hogy az infláció rendszerint átrendezi a jövedelemtulajdonosok vagyoni helyzetét is. Jellemző, hogy a pénzügyi eszközökben lévő megtakarítások devalválódnak, míg a reáleszközökben (ingatlanok, ingó dolgok) levőek felértékelődnek.

Az adózási terhek is növekedni szoktak inflációs időszakokban. Ennek magyarázata, hogy ilyen környezetben (kisebb-nagyobb késéssel) a bérek és egyéb jövedelmek, valamint a vállalkozási bevételek is növekednek nominálisan, így ezek egyre magasabb adósávokba kerülnek, és ezért magasabbak lesznek az adóterhek, vagyis a reáljövedelmek csökkeni fognak.

Nem elhanyagolható negatív következmény, hogy az infláció nehezen áttekinthetővé, kiszámíthatatlanná és ez által korlátozottá teszi a hitelkapcsolatokat. A nem kiszámítható ütemű infláció mellett a korábban felvett hitel és az arra akkor meghatározott kamatláb leértékelődik, így a hitelfelvevők reálértéken kevesebbet fizetnek vissza. (Ez azonban többnyire rendhagyó eset, a hitelnyújtók az esetek többségében a kamatlábat úgy állapítják meg, hogy az változó, s rendszerint a várható inflációt meghaladó mértékű.) Nyilvánvaló, hogy a nominális kamatláb növekedése visszafogja a hitelkeresletet, ha pedig az infláció mértéke magas és üteme kiszámíthatatlan, akkor a hitelkínálat is korlátozódik.

Szélsőséges esetben (melyre azonban többször is volt példa a gazdaságtörténetben) például hiperinflációs időszakban a nemzeti pénz megszűnik funkcionálni, kiszorul a gazdaságból s helyét az árucserkapcsolatok, esetleg más nemzet valutája veszi át.

8.7. Az infláció formái

Mértékétől függően három típusát különböztetjük meg az inflációnak.

Anticipált (kúszó) inflációról akkor beszélünk, ha annak mértéke néhány százalékos, de mindenképpen 10 alatt van. Ennek lényege, hogy a ráta kiszámítható és tervezhető. A gazdaság szereplői ilyenkor bár számítanak az árak emelkedésére, de azokat be tudják kalkulálni üzleti terveikbe, megkötendő megállapodásaikba. Várakozásaik stabilak, mind reál-, mind a nominális kamatlábak prognosztizálhatóak, nagyságrendileg nem változnak. Ilyen környezetben az infláció fent említett negatív hatásai nem képesek teret nyerni.

Ha az infláció mértéke két-, vagy netán három számjegyű, akkor vágatós inflációról beszélünk. Ennek hatására jelentős torzulások, veszteségek és károk keletkeznek a gazdaság és társadalom szinte minden területén. Jellemző magatartás ilyenkor a társadalom tagjai részéről, hogy – pénzük vásárlóértékének rohamos csökkenése miatt – azonnal igyekeznek azt elkölteni, a normál kereslettel nagyságrendileg nagyobb generálva ezzel. Előre hozzák szükséglet- kielégítésüket oly módon, hogy kölcsön vett pénzből vásárolnak, ezzel s az előbb említettel együtt már jelentősen megnövelik a pénz forgási sebességét, ami így egyre több csereügylet lebonyolításának válik eszközévé. Az egyébként is megbomlott pénzügyi egyensúly még tovább romlik, s ez által gerjeszti az inflációt. Ugrásszerűen megnő a kereslet a tárgyasult vagyoneszközök iránt. A gazdaság szereplői egyre kevésbé képesek racionális, közép-, és hosszú távú döntéseket hozni.

Legdrámaibb hatásokat az ún. hiperinfláció okoz. Ilyenkor az árszínvonal emelkedése négy, vagy annál több számjegyű, az árak naponként, vagy akár óránként emelkednek. A pénz forgási sebessége óriásira gyorsul, a gazdaság szereplői azonnal elköltik pénzbeli jövedelmüket. Az áruk, munkák, és szolgáltatások cseréjében a nemzeti fizetőeszköz egyre inkább alkalmatlanná válik a közvetítésre, a csere egyre inkább közvetlenné válik és/vagy külföldi valuták veszik át annak szerepét. A kialakult jövedelem-, és vagyonarányok felborulnak, a gazdasági és üzleti döntések ellehetetlenülnek, a gazdaságban kiszámíthatatlanság és káosz állapota alakul ki.

8.8. A munkanélküliség és infláció közötti összefüggés

Korunk gazdasági viszonyai között a munkanélküliség és az infláció alakulása között – rövid, néhány éves periódusban – **közvetlen összefüggés**, kölcsönhatás áll fenn. E két egyensúlytalanság közötti kapcsolatot **A. W. Phillips** vizsgálta és empirikus összefüggést talált közöttük. Vizsgálatába bevonta a munkaerő árának alakulását, mint további befolyásoló tényezőt. Infláció elméletét részben egyfajta inflációs aritmetikára alapozta, melynek feltételrendszere és végkövetkeztetése a következő:

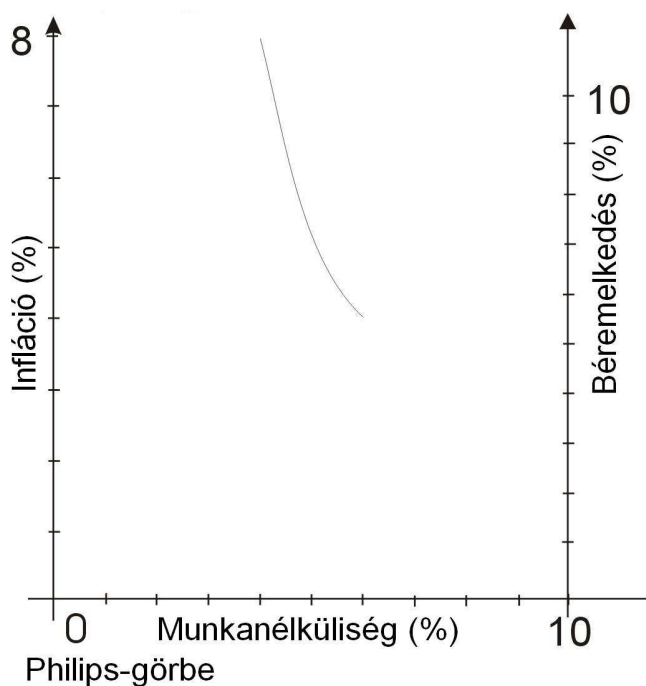
- a munka termelékenysége (azaz az egy munkavállalóra jutó termékkibocsátás) évente egyenletesen két százalékkal nő;
- a vállalkozások áraikat az átlagos munkaköltségek alapján határozzák meg oly módon, hogy termékáraik 1,2-1,4 szerezést teszik ki az említett átlagos munkaköltségeknek;
- ha a munkaerő ára nyolc százalékkal, a termelékenység pedig két százalékkal nő, akkor az átlagos munkaköltség és az ár egyaránt hat százalékkal emelkedik;
- összegezve: az infláció és a munkanélküliség fordított arányban áll egymással.

(Az 1970-es évek világgazdasági fejleményei alapján kérdőjelezték meg az infláció és munkanélküliség között tartós választási lehetőséget kínáló Phillips-görbe érvényességét.

A modern Phillips-görbe jellemzői: a bérek növekedése és a munkanélküliségi ráta közötti kapcsolatot, az árak növekedése és a GDP-nek a potenciálistól való százalékos eltérése közötti kapcsolattal helyettesíti. Azokban az időszakokban, amikor a bérek gyorsan nőnek, az árak is gyorsan emelkednek. Másfelől pedig az Okun törvény alapján a piaci nyomás és a munkanélküliségi ráta között is szoros kapcsolat van, mivel: 1. tartalmazza az inflációs várakozásokat és 2. magába foglalja a kínálati sokkok elemét.

A modern Phillips-görbe alapján az árak változására három ok következtében nehezedhet nyomás. Egyfelől amiatt, hogy a gazdasági szereplők eleve valamekkora inflációra számítanak. Másfelől amiatt, hogy a munkapiac nincs egyensúlyban, vagyis a GDP szintje eltér a potenciálistól. Végül a gazdaságot ért kínálati sokkok is az árak emelkedését okozhatják).

14. ábra: Philips-görbe

Fent ábrázolt aritmetikai összefüggést az „infláció választási kényszer elméletének” nevezi a közgazdasági irodalom. E szerint egy adott nemzetgazdaság alacsonyabb rátájú munkanélküliséget „vásárolhat” magának, amennyiben hajlandó megfizetni az árát ennek egy magasabb inflációs ráta formájában.

Hangsúlyozzuk megint, hogy az inflációnak ez a „tehetetlenségi rátája” egy rövid távú egyensúlyt képvisel, és mindaddig fenntartható, amíg az adott nemzetgazdaságot valamilyen sokkhatás nem éri.

Hogyan mozgatják a Phillips-görbét a sokkhatások?

A Phillips-görbe eltolódása egymás utáni lépésekre bontható, amelyek megfelelnek egy fellendülési ciklus szakaszainak. *Az egymást követő szakaszok a következők:*

1. Az első időszakban a munkanélküliség megegyezik a legkisebb fenntartható rátával. Nincsenek meglepetések a keresleti vagy kínálati oldalon.

2. Gazdasági expanzió idején a kibocsátás gyors növekedése csökkenti a munkanélküliségi rátát. Ahogy a munkanélküliség csökken, a vállalatok aktívabban toboroznak munkásokat, a korábbiaknál nagyobb béremelést adnak. Ahogy a kibocsátás meghaladja a potenciális szintet, a kapacitások kihasználtsága nő, az árás tágul. A bérek és az árak növekedése felgyorsul.
3. Észlve az infláció gyorsulását, a vállalatok és az alkalmazottak kezdenek magasabb inflációra számítani. A magasabb várt inflációs ráta beépül a bér- és árdöntésekbe, ezzel megszilárdul a magasabb várható inflációs ráta. Az inflációs várakozások fokozódása úgy jelenik meg a Phillips-görbe rendszerében, hogy eltolódik felfelé a rövid távú Phillips-görbe. Az új rövid távú Phillips-görbe az eredeti Phillips-görbe fölött helyezkedik el.
4. A gazdaság lassulásával, a gazdasági tevékenység lefékeződésével a kibocsátás visszatér a potenciális szintre, a munkanélküliség pedig a legkisebb fenntartható rátájára.

9. Fejezet

Gazdaságpolitika

A gazdaságpolitika – eltérő intenzitással – azóta jelenik meg a különböző társadalom-elméletekben, amióta az árutermelés meghatározóvá vált.

Gazdaságpolitika alatt az állam (annak mindenkori kormánya) nézeteit, elhatározásait, rendszeres döntéseit és cselekedeteit értjük, amelyet az a politikai és társadalmi **céljainak** megvalósítása érdekében a gazdaság befolyásolására alkalmaz [20].

A legalapvetőbb gazdaságpolitikai döntésnek minősül a **gazdasági rendszer választása**, ami politikai döntés. Ezzel azonban jegyzetünkben nem foglalkozunk, a gazdaságpolitika területeit, feladatait és választási lehetőségeit a demokratikus piactgazdaság keretein belül vizsgáljuk. E társadalmi-gazdasági formációban ugyan a piacnak van meghatározó szerepe, a társadalom rendelkezésére álló erőforrások legnagyobb hányadának elosztása és újraelosztása a piac révén történik, de az államnak és az államot képviselő mindenkori kormányzatnak is döntő a szerepe a nemzetgazdaság különböző területein, különös tekintettel arra, hogy ma már az államháztartás a legnagyobb jövedelemtulajdonos.

Már volt említve, hogy **a piac egyedül nem képes biztosítani** a nemzetgazdaság folyamatos működését, a szociális- és társadalmi feszültségek enyhítését, valamint az esélyegyenlőtlenségek tompítását. Ezek megvalósítása indokolja leginkább az állam gazdasági szerepvállalásait, melyek az alábbi öt területre terjednek ki:

- az állam kialakítja, és a folyamatosan változó körülményekhez igazítja a gazdálkodás jogi kereteit és gondoskodik azok betartásáról és betartatásáról (például jogalkotás);
- közvetlenül részt vesz a gazdaság azon tevékenységeiben, amelyek működtetése a magánszféra számára nem gazdaságos, vagy megindításukhoz és fenntartásukhoz rendkívül nagy investícióra lenne szükség, valamint ahol ezek megtérülése bizonytalan, vagy igen hosszú (például kórházépítés);
- feladat-, és finanszírozás megosztásban vesz részt olyan tevékenységekben, melyek csak részben, vagy egyáltalán nem

tehetők ki pusztán a piaci viszonyoknak (például közoktatás, egészségügyi alapellátás);

- garanciákat vállal olyan területeken, ahol a magántőke vállalkozásai beruháznak, de az esetleges veszteségekre az állam kompenzációt vállal (például autópálya építés);
- koordinál a nemzetgazdaság egész területén az egyenletes és kiszámítható gazdasági növekedés megvalósulása érdekében (például recesszió idején monetáris, de még inkább fiskális eszközökkel igyekszik a keresletet növelni, míg a gazdaság túlfűtöttsége szakaszában ugyanezen eszközökkel csökkenteni azt).

9.1. A gazdaságpolitika funkciói

Az állam gazdaságpolitikai intézkedéseivel a gazdasági problémák megoldását és ezzel a gazdasági jólét növelését kívánja elérni. Ennek megvalósítása érdekében érvényre kell juttatnia a **hatékonytságot** (ekkor a nem hatékony területekről célirányos állami beavatkozással a rentábilisak felé tereli az erőforrásokat), az **igazságosságot** (amikor is jellemzően a jövedelmek elvonásával és azok újraelosztásával csökkenti a verseny veszteségeinek méltánytalanságait és esélyhátrányait) és a **stabilitást** (ekkor a jogi feltételek alakításával és az intézményrendszerének beavatkozásaival teremt terepet a folyamatos és fenntartható növekedéshez).

Fenti célok elérése érdekében öt alapvető funkciót kell ellátnia.

A **tulajdonosi funkció** alatt azt értjük, hogy az államnak, mint a tulajdonában lévő természeti tényezők (bányák, édesvízkészletek stb.), tőkejavak (ingatlanok műkincsek stb.) és vállalkozások (részvénytársaságok, KFT-k stb.) birtokosának el kell látnia ezek működtetését, adott esetben privatizációját.

A működtetés keretein belül gondoskodik ezek megóvásáról, az üzemvitel jogi-, személyi-, és tárgyi feltételeiről, az ellenőrzésről és beszámoltatásról.

Az **elosztó-, és újraelosztó funkció** azt jelenti, hogy a nemzet mindenkori kormánya a gazdaság szereplői által realizált jövedelmek egy részének elvonásával, azok átcsoportosításával (újraelosztásával) tesz szert a társadalmi közös fogyasztás (csak a legfontosabbakat

megemlítve: igazgatás, rendvédelem, jogbiztonság, úthálózat, védőgátak, parkok, egészségügyi ellátás, oktatás, alapkutató, nyugellátások stb.) megteremtéséhez és működtetéséhez nélkülözhetetlen pénzügyi forrásokra. (A jövedelem-elvonás legfontosabb csatornáival jegyzetünk második részének 5. fejezetében foglalkozunk részletesen.) A jövedelemelvonás legfontosabb eszköze az adó (a vámok, illetékek és egyéb díjak mellett), melynek jellemzője, hogy a közhatalom egyoldalú akaratával keletkezik, közvetlen ellenszolgáltatás nem jár érte és nem teljesítése esetén kikényszeríthető.

Az állam **allokációs funkciója** alatt azt értjük, hogy a kormányzati, helyi közigazgatási és önkormányzati szervezetek jogi-, és közigazgatási eszközök felhasználásával igyekeznek elősegíteni a közvetlenül és közvetetten rendelkezésre álló erőforrások áramlását a kevésbé hatékony területekről a hatékonyabbak felé, illetve a nemzetgazdaság adott állapota szempontjából kiemelten fontos, de rövidtávon nem feltétlenül kifizetődőnek tűnő szektorok irányába. Amint az az előzőekből kitűnik, e funkció gyakorlásánál alapvetően a tőketényezők átcsoportosításáról van szó.

A versenyfunkció fenntartása azt jelenti, hogy a kormány olyan jogi kereteket határoz meg, amelyekkel vállalkozásokat versenykörülmények közé kényszeríti. A verseny megmértetést jelent, s ezért amely vállalkozás azt megteheti, elkerüli a versenyt, azonban verseny nélkül nincs kielégítő társadalmi-gazdasági fejlődés. Ez a **verseny paradoxona** abban az értelemben, hogy a piacgazdaságoknak tudatosan formálniuk kell gazdaságpolitikájukat annak érdekében, hogy érvényt szerezzenek a lehető legszélesebb körű versenynek olyan körülmények között, amikor a piac szereplői a köztük lévő verseny felszámolásában, csökkentésében vagy kikerülésében érdekeltek.

Végül a **stabilizációs funkciót** említjük, amely alatt azt értjük, hogy mivel a piac önmagában nem képes a folyamatos és fenntartható gazdasági növekedéshez szükséges egyensúly biztosítására, ezért az adott állapottól függően az állam feladata az egyensúlyromlás kialakulásának megakadályozása, s amennyiben az mégis létrejött, úgy annak megszüntetése, esetenként pedig a túlhevült konjunktúra hűtése [21].

Megítélésünk szerint az öt funkció közül ez utóbbi a legfontosabb, (figyelemmel arra, hogy mintegy az alapját adja a másik négy funkciónak) ezért ezzel részletesebben foglalkozunk.

A stabilizációs gazdaságpolitikának hagyományosan négy célját különböztetjük meg:

- stabil gazdasági növekedés,
- alacsony infláció,
- alacsony munkanélküliség,
- stabil fizetési mérleg.

A gazdaságpolitika célja nem feltétlenül fenti célváltozók valamely abszolút szintjének elérése, sokkal inkább azok ingadozásainak, ciklusaik kilengésének mérséklése. Ily módon a négy célváltozó mintegy szabály együttest alkot, ezek változtatása nem egyszeri beavatkozást, hanem „folytonos készenléte” jelent, így a gazdaságra nem egyszeri, hanem folyamatos hatást gyakorol.

A gazdaságpolitika fő kritériumai a kiszámíthatóság és a hitelesség, de nem az abszolút számokhoz való ragaszkodás, sokkal inkább a célokhoz és az eszköz-együtteshez való hűség az, ami ezt megvalósítja.

9.2. A monetáris és a fiskális politika a gazdasági stabilitásért

A kormányzat gazdaságpolitikai célkitűzéseinek megvalósításához két, egymástól jól megkülönböztethető, egymással szoros kölcsönhatásban lévő, egyébként önmagukban is komplex eszközrendszer áll rendelkezésre, melyek használata nélkülözhetetlen a kiszámítható gazdasági növekedés és a gazdaság stabilitásának eléréséért.

Ennek az eszközrendszernek egyikét monetáris, míg másikat fiskális politikának nevezik.

A monetáris politika egy gazdaságpolitikai tevékenység, melynek során az állam a gazdaságban lévő pénzmennyiség mértékét befolyásolja. Magyarországon a központi bank (jegybank) a monetáris politikáért felelős állami intézmény. A monetáris politika kivitelezésének legfontosabb eszköze az irányadó kamatláb szintjének meghatározása. Fiskális politika, a költségvetési politika. Részt képezi az adóztatás, a közkiadások és az államadósság tervezése és kezelése, tehát az ország költségvetésének elkészítése. Alapvető célja, hogy a gazdasági élet ciklikusságának (fellendülés, recesszió) hatásait bizonyos keretek közé

szorítsa. E két alapvető gazdaságpolitikai területről részletesebben az alábbiakban lesz szó.

9.3. Monetáris politika

A monetáris politika a gazdaságpolitika azon ága, amely a **pénz gazdaságra gyakorolt hatásait** kísérli meg kihasználni. A monetáris politika magába foglalja a pénz-, és hitelállomány nagyságának, valamint a pénz belső-, és külső árának, azaz a kamatlábnak és az árfolyamnak a szabályozását.

A monetáris politika végső céljai megegyeznek a stabilizációs gazdaságpolitika céljaival, nevezetesen az infláció mérséklésével, a fizetési mérleg zavarainak kiküszöbölésével és a túlfűtött gazdaság visszafogásával.

A monetáris politikának legkitüntetettebb szerepe az infláció megakadályozása, melyet a pénzmennyiség szabályozásával tud befolyásolni. Alábbiakban azt a gazdaságszervezési modellt mutatjuk be, amely az árak növekedését állítja meg, tehát elejét veszi az infláció kialakulásának oly módon, hogy a most még inflációmentes nemzetgazdaságban monetáris eszközökkel (bármelyikkel vagy mindkettővel a később ismertetendő módszerek közül) csökkenti a gazdaságba kerülő pénz mennyiségét. Ennek hatásmechanizmusa a következő:

1. Csökken a kereslet: a pénzmennyiség csökkenését a gazdaság szereplőinek többsége, mint hitellehetőségeinek beszűkülését fogja érzékelni – a szűkülő hitellehetőségek döntően a vállalkozások körében lehet drámai – s ez keresletük csökkenéséhez vezet.
2. Növekedni kezdenek a kamatlábak: a pénzpiacon csökken a „mai” pénzek kínálata, aminek következtében megnő a mai pénzek ára, azaz a kamatláb (vö.: első fejezet: kereslet-kínálat).
3. Csökkennek a jövedelmek: a kereslet csökkenését előbb-utóbb minden gazdasági szereplő jövedelme csökkenéseként fogja érzékelni.

4. Csökkennek a pénzkészletek: a csökkenő jövedelmek és a növekvő kamatlábak hatására a pénztulajdonosok meglévő pénzkészleteiket csökkenteni kezdik.
5. Mérséklődni kezdenek az árak: a kereslet visszaesésére az árak is reagálnak, a vállalkozások érzékelik a kereslet csökkenését, amire áraik csökkentésével válaszolnak.
6. Nőni kezdenek a reáljövedelmek: a csökkenő nomináljövedelmek negatív hatását ellensúlyozza az árak csökkenése, aminek hatására a reáljövedelmek csökkenése megáll, majd növekedni kezdenek.
7. Végül a kamatok növekedése megáll: a növekvő reáljövedelmek és a növekvő reálkereslet ismét megnöveli a „mai” pénz iránti keresletet, így a pénzpiacon megszűnik a „mai” pénzek túlkínálata, megáll a kamatok növekedése, sőt az árscsökkenés hatására a reálkamatok kissé csökkennek.

Az előzőekben leírt folyamatban az árak növekedését (az infláció kialakulását) állította meg a pénz azáltal, hogy hiányzott! A valóságban gyakoribb, hogy nem az árak növekedését, hanem annak növekedési ütemét kell csökkentenie a monetáris politikának, amihez viszont nem is kell a pénzmennyiséget csökkenteni, elegendő a pénzkínálat növekedési ütemét mérsékelni. Ekkor elegendő, ha a pénzkínálat növekedési üteme elmarad a nominális GDP növekedési ütemétől, aminek hatására a nominális kereslet növekedési üteme is visszaesik, és ez – a gazdasági szereplők várakozásain keresztül – az infláció mérséklődését idézi elő.

A monetáris politika irányítása döntően a jegybank kezében van, aki a pénzmennyiség szabályozását két úton kísérheti meg, mégpedig szabályozza a jegybanki pénz mennyiségét és/vagy szabályozza a kereskedelmi bankok pénzteremtési képességét (vö.: 2. fejezet, a pénzmultiplikátor nagysága).

9.4. Fiskális politika

A gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósulásának másik eszköze a fiskális (más néven költségvetési) politika, mely tartalmában az államháztartási bevételek, kiadások és a deficit/szufficit tudatos alakítását jelenti a gazdasági stabilitás elérése érdekében. A fiskális politika elsősorban a GDP ciklikus ingadozásainak mérséklésére

alkalmas. Leginkább azért, mert az állam kiadásai és bevételei alakításával képes ezekre a ciklusokra hatni, jellemző módon a recesszió idején avatkozik be, amely időszakot a túlkínálat-kereslet hiány jellemez. Ilyenkor a gazdaság szereplői nem szívesen kezdenek kockázatos, csak hosszútávon jövedelmezővé váló, de kezdetben nagy költségekkel járó beruházásokba. A bankok is tartózkodnak ilyenek finanszírozásától. Ezen gazdasági szereplőktől eltérően az állam recesszió idején is növelheti kiadásait (vásárlásait). Azért képes erre, mivel kiadásait nem befolyásolják jövedelmezőségi szempontok, és nem korlátozza sem jövedelmi, sem vagyonkorlát, hanem képes a bevételeit a kiadásaihoz igazítani (ellenben a többi jövedelemtulajdonossal).

Alábbiakban azt a gazdaságszervezési modellt mutatjuk be, amely az állami kiadások növelésének gazdaságélénkítő hatását írja le. Ennek hatásmechanizmusa a következő:

1. Az állami beruházás keresletet jelent, a nemzetgazdaság összereslete megnövekszik, ráadásul ennek továbbgyűrűző hatásai is megjelennek.
2. Megnövekednek a kapacitások kihasználtsága.
3. Ez viszont pótlólagos munkaerő-keresletet generál, nőnek a foglalkoztatás mutatói.
4. A korábban is foglalkoztatottak jövedelmei nőnek, az új foglalkoztatottak jövedelmei is megjelennek a keresleti oldalon, összességében a fogyasztás emelkedik.
5. A fogyasztás emelkedése kiváltja más ágazatok termékei/szolgáltatásai iránti kereslet növekedését is.
6. Az 5. pontban megjelölt keresletnövekedés a vállalkozások jövedelmeit is emeli, így forrásaik képződnek új beruházásaikhoz.
7. A beruházási javak iránti kereslet növekedése tovább erősíti a recesszió leküzdését vagy a konjunktúra növekedését.

A közgazdaságtan multiplikátor hatásnak nevezi azt a hatást, mikor a kezdeti impulzus (példánkban az állami többletkiadás, beruházás) önmaga mértékét megsokszorozó végső eredményt vált ki. Összegezve:

a keresletteremtő kormányzati kiadások, az állami beruházások tehát önmagukat megsokszorozva hatnak pozitívan a GDP-re.

Fontos kiemelnünk, hogy – a dolog természetéből kifolyólag – a mechanizmus azonban fordítva is működik. Amennyiben a kormányzat célja valamilyen okból a kereslet visszafogása, akkor egységnyi kormányzati kiadás csökkenés önmagát megsokszorozva csökkenti a GDP-t.

Összegezve tehát, mivel a kormányzat bizonyos határok között képes a közkiadások és az adók mértékének változtatására, képes a gazdasági növekedésre/visszaesésre hatni.

A fiskális politika előzőekben vázolt módszere (több más mellett) ún. diszkrecionális eszköz, ami azt jelenti, hogy alkalmazása politikai döntéssel jár, mellyel az állam rövidtávon közvetlen gazdasági hatást tud gyakorolni. Az ilyen eszközök mellett léteznek, ún. automatikus stabilizátorok is, melyek olyan eszközök, hogy politikai döntés nélkül reagálnak a gazdaság körülményeiben végbement változásokra. Ennek részletes bemutatásától eltekintünk, példaként a progresszív személyi jövedelemadót említjük, amely a jövedelmek, illetve a munkanélküliség rátájának alakulásától függően, külön intézkedés nélkül automatikusan növeli vagy csökkenti az állami bevételt illetve kiadást.

9.5. A gazdaságpolitika hatásossága

A monetáris és fiskális politika a gazdaságpolitikának nem két független ága, mivel ugyanazokon a gazdasági tényezőkön keresztül fejtik ki hatásukat, tehát nem lehet, hogy az egyikkel egyik, míg másikkal másik gazdasági célváltozót (például inflációt, munkanélküliséget) kívánják befolyásolni, mert akkor előbb-utóbb egymást akadályozzák érvényesülésükben. A kétféle eszközrendszert csak összehangoltan lehet működtetni, tehát például az egyensúlyi monetáris politikának feltétele a kiegyensúlyozott állami költségvetés.

A gazdaságpolitika fő problémáit döntően az okozza, hogy az egyes célok között konfliktusok vannak, egyszerre nem lehet valamennyi megvalósítására törekedni, a célokat és eszközöket csak egymással összhangban lehet kijelölni és a megvalósításukhoz szükséges eszközöket és azok hatásait is összerendezni, és elemezni kell.

9.6. Privatizáció

A privatizáció – szűkebb definícióját tekintve – az állami tulajdon **magánosítását** jelenti.

Magántulajdon nélkül nincs valódi piacgazdaság, hiszen az biztosítja a vállalkozói kedvet, a megtakarítás hatékony, gazdaságilag ésszerű felhasználását, a gazdaságilag racionális értékrendet, megerősítvén egyben az egyének, a családok, a megtakarítók gazdasági szabadságát és autonómiáját.

A fejlett piacgazdaságokban az állampolgárok számára a munkából származó jövedelem mellett a magántulajdon jelenti az anyagi biztonság alapját, amely egyúttal a gazdaság nemzetközi integrálódásának döntő feltétele is.

A piacgazdasági viszonyok terjedése és ez által térnyerése, a piaci szereplők számának jelentős növekedésével, a monopolhelyzetek leépülésével, a versenyhelyzet általánossá válásával jár.

Az áru-, tőke és munkaerő-piaci verseny kiszélesedése az állami újraelosztás csökkenése, az új gazdálkodási és finanszírozási módok terjedése még olyan területeket is megnyit a verseny előtt, mint az oktatás és az egészségügy.

A privatizáció elősegíti, mintegy eszközt és célt ad a tőkék nemzetközi áramlásához. Ezek a tőkebefektetések nagymértékben elősegítik az egyes nemzetgazdaságok megújulását, a termelési tényezők modernizációját, a műszaki-, technológiai fejlődést, valamint a korszerű menedzsment térhódítását.

A privatizáció során megvalósuló tőkebeáramlás, ennek fent említett pozitív hatásai jelentenek nem elhanyagolható jelentőségű garanciát a tőkebefogadó nemzetgazdaságok számára gazdaságuk világszintű alkalmazkodó képességének, versenyképességének nagymértékű javulására, továbbá a fejlett piacgazdaságokkal való integráció erősödésére [23].

A privatizációs folyamat bármely nemzetgazdaságban együtt jár az államnak, mint tulajdonosnak a gazdasági életből való visszavonulásával, az állami tulajdonlás csökkenésével. Jogi értelemben az állami tulajdon megszüntetését jelenti nem állami tulajdonos(-ok) javára, tartalmában

tehát tulajdoncserét takar. (Habár a privatizáció fogalmának egy tágabb értelmezése szerint ez nem más, mint egy több éven, esetleg évtizedeken áthúzódó államtalanítási folyamat összefoglaló elnevezése.)

Az intézményes magánosításon kívül a gazdaság a maga öntörvényű folyamatai útján is szolgálja a tágabb értelemben vett magánosítást. Ennek során a gazdaságtalanul, rosszul működő állami tulajdonban lévő vállalkozások felszámolásra kerülnek és a privatizáció a tulajdonváltás egy sajátos formáján, a felszámolás útján megy végbe az állami tulajdon megszűnése. Ekkor a magántulajdon kialakulása annak valamennyi kezdeti kedvezőtlen hatásával együtt (pl. munkanélküliség növekedése, a felszámolás alá került vállalkozások vagyona túlkínálatot teremt a befektetőknek) kerül magántulajdonba. Ebből következően jelentős vagyonleértékelődés mellett alakulnak ki ezen vagyoneszközök piaci egyensúlyi árai stb.) [24].

A nagytömegű magánosítás a rendszerváltozáson átesett kelet-közép európai nemzetgazdaságokban jelent nehéz gazdaságpolitikai kihívásokat, hiszen e nélkül elképzelhetetlen a modern piacgazdaság kiépülése.

Napjainkra ez a tulajdonosi transzformáció lecsengőben van a jelzett térségben, s várhatóan néhány éven belül ez a folyamat lezajlik.

A magánosítás, mint gazdaságpolitikai releváció mintegy hullámszerűen felmerül az évszázados hagyományokkal rendelkező piac vezérelte nemzetgazdaságokban is természetesen a kelet-közép európai megfontolásoktól eltérő indíttatásokból. Ezen fejlett piacgazdaságokban a privatizáció alapelveként, annak elvárásául a kormányzás hatékonyságának növelése, valamint az állam önkorlátozása fogalmazódik meg és a tulajdonosi transzformáció döntően önkormányzati, illetve a humán szférában jelentkezik.

Az ilyen megfontolásoktól vezérelt tulajdonváltás ezen több évszázados múltú piacgazdaságokban nagyságrendjükben, vagyontömegük arányát az adott ország gazdasági potenciáljához mérve elenyésző, és az is releváns tényező, hogy ott – a fejlett tőkepiacnak köszönhetően – megfelelő fizetőképes kereslet áll szemben a magánosításra felkínált állami tulajdonnal úgy, hogy a privatizáció technikája is alapvetően eltér a volt keleti blokk országainak gyakorlatától. A már említett fizetőképes kereslet miatt ezek a tulajdoni transzformációk jellemzően a tőzsdén keresztül zajlanak. A tőzsdei bevezetés azt jelenti, hogy az állam, mint

tulajdonos az adott, privatizációra kijelölt vállalkozást részvénytársasággá alakítja, majd részvényeit – zárt, de többnyire nyílt körben – eladásra kínálja fel. A részvények ellenértéke az állami költségvetés bevételi oldalán jelenik meg, jogi értelemben ekkor szűnik meg az állami vagyon, s ezzel egy időben az új tulajdonosok megkezdhetik magántulajdonosi jogaik gyakorlását, ami többnyire – de nem feltétlenül – a társaság részvényeinek tőzsdére történő bevezetésével indul [25].

9.7. Államadósság

Korunkban a fejlett /és kevésbé fejlett/ piacgazdaságok egyik legégetőbb társadalmi-gazdasági problémáját az állam eladósodása jelenti, ezért tartottuk relevánsnak ennek a témakörnek a rövid bemutatását [22] alapján.

A bruttó konszolidált államadósság megfelel a múltban felhalmozott államháztartási hiány kumulált összegének. Amennyiben az államháztartás kiadásai egy adott évben meghaladják a bevételeit, akkor az így keletkezett hiány finanszírozására az állam adósságpapírokat (jellemzően diszkontkincstárjegyeket és államkötvényeket) bocsáthat ki vagy hitelt vehet fel. A hiány finanszírozására kibocsátott adósságelemeknek az évek során felhalmozódott állománya az államadósság. Az államnak meglévő adóssága után kamatfizetési kötelezettsége áll fenn. Egy eladósodott országban az állam kamatfizetések nélkül számított úgynevezett elsődleges egyenlege hiába kerül egyensúlyba, önmagában a kamatfizetések miatt hiány alakul ki. Az adósságállomány és az adósságszolgálat (kamatfizetés) növekedésének pozitív visszacsatoláson keresztül megvalósuló, egymást erősítő folyamata a költségvetés részéről az elsődleges egyenleg szintjén többlet elérését teszi szükségessé annak érdekében, hogy az adósságállomány ne növekedjen. Ez a megállapítás természetesen a nominális értékekre vonatkozik, azonban jól érzékelteti az eladósodási folyamat matematika szabályait követő természetét.

Előzőkkel szemben az adósság azonban tekinthető úgy is, mint az állam jövőbeli kötelezettségeinek jelenre diszkontált értéke. Ez a megközelítés azért fontos, mert megmutatja, hogy a gazdaságpolitikának a jövőben mekkora lesz a mozgástere. Sokszor vannak az államnak olyan kötelezettségvállalásai, amelyek nem jelennek meg a hivatalos hiányszámokban, ugyanakkor a jövőben biztosan megjelenő kötelezettséget jelentenek (ilyen például a közvetetten állami irányítású

közszolgáltató vállalatok felhalmozott veszteségeinek jövőben esedékessé váló átvállalása). A makroökonómiai modellek általában egy jól definiált, egyértelmű fogalomnak tekintik az állam adósságát. A gyakorlatban azonban az adósságnak többféle köre létezik, ezért a szakirodalom az empirikus elemzésekben a fogalom összetettsége miatt többféle mutatót is használ. Ezek a következők:

1. A legnagyobb hányadot az állami költségvetés (központi költségvetés, társadalombiztosítási és elkülönített alapok), illetve az önkormányzatok adóssága képezi. A bruttó államadósságon belül a döntő rész a központi költségvetés adósságához kötődik. Az önkormányzatok tartozása általában marginálisnak tekinthető a teljes államadósságon belül. A társadalombiztosítási alapok nem jelennek meg önállóan az adósságpiacon, a hiányuk finanszírozásához szükséges forrásokat a központi költségvetés biztosítja, azok igényei szerinti összegben.
2. Közgazdasági és statisztikai szempontból az államadósság részét képezi bizonyos állami tulajdonú kvázi fiskális tevékenységet folytató vállalatok felhalmozott adóssága is. Ezen vállalatok kiemelését az indokolja, hogy ennek a tágabb körnek a tartozás-állománya is beletartozik a maastrichti kritériumban használt adósságkategóriába.
3. A kvázi fiskális tevékenységet végző, tartósan veszteséges állami tulajdonú vállalatoknak van egy másik köre is, amit az európai statisztikai előírások már nem tekintenek az államháztartás részének, ugyanakkor közgazdasági szempontból sok tényező az államhoz való sorolásukat indokolja. Ebbe a kategóriába tartozó adósságelemek különleges kapcsolatban állnak az első két kör adósságával, hiszen egy ideig az államháztartási körön kívül halmozódnak, majd – az eddigi tapasztalatok alapján – a költségvetés általában egy összegben vállalja át annak visszafizetését. Ezen adósságoknak a nemzeti költségvetések által történő átvállalása egyben azt is jelenti, hogy működésük intézményileg állami irányítás és felügyelet mellett zajlik.
4. Az adósságstatisztikában szintén nem jelennek meg a magánszektor bevonásával, úgynevezett PPP-konstrukció keretében megvalósuló, államilag irányított és állami célokot szolgáló beruházások sem. A piacgazdaságokban PPP-ben megvalósuló beruházások túlnyomó többsége piaci bevételekből

nem képes kitermelni a kezdeti beruházás finanszírozásának megtérülését, ezért az államnak a jövőben valamilyen előre rögzített fizetési kötelezettsége van a beruházóval szemben. Ez az összeg a jövőbeli költségvetésben ugyanolyan determinált kiadási tétel, mint az adósság után fizetendő kamat, tehát technikailag éppúgy csökkenti a fiskális politika mozgásterét.

5. Az állam implicit jövőbeli kötelezettségének a legnehezebben számszerűsíthető részét az állami nyugdíjrendszer jelenti. A felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben az állam garanciát vállal arra, hogy a járulékot fizető állampolgárainak a jövőben nyugdíjat fog fizetni. Az állam ilyen jellegű nettó kiadásainak a jelenértéke szintén az állam széles értelemben vett jövőbeli kötelezettségének tekinthető.

Államadósság és hiány összefüggése. Az adósságráta megemelkedése nem feltétlenül jelez strukturális problémákat. Az államadósság és költségvetési hiány mindenkor optimális értékét meghatározni igencsak nehézkes, ezek eltérő mértékűek lehetnek konjunkturális időkben és egy stagnáló, esetleg csökkenő gazdasági kibocsátás idején. Egy gyorsabb gazdasági növekedés érdekében az állami beruházások nagyobb hozamai később magasabb adóbevételeket eredményez(het)nek, így az államadósság átmeneti megugrását akár néhány százalékpontos hozam is képes kompenzálni. Az ilyen célú kiadások – akkor is, ha hitelből finanszírozzák azokat – különösen vonzóknak látszanak egy társadalmi szintű költség-haszon elemzés tükrében. A megfontolásokon túl a közgazdasági szakma abban is egyetért, hogy a deficit éppen megfelelő mértéke részben a gazdaság aktuális állapotának függvénye. Egy gyengélkedő gazdaság nagyobb hiányt vonhat maga után, ami emellett a gazdasági visszaesés mértékétől is függ.

Az államháztartás hiányának finanszírozása a klasszikus képlet szerint alapvetően kétféle formában, kötvény- és pénzfinszírozással biztosítható. Magyarországon a pénzteremtéssel történő finanszírozás nem járható út, azért mert a jegybank a jegybanktörvény alapján nem nyújthat hitelt az államnak. Ha a pénzteremtéssel történő finanszírozás lehetősége bármilyen okból kifolyólag nem lehetséges, akkor az államadósság adott időszakban bekövetkező nominális növekedése alapesetben megegyezik az államháztartás hiányával. A tanulmányban a GDP-arányos államadósság alakulása kerül elemzésre, hiszen ez az a mutató, amely a gazdaság teljesítményéhez viszonyítva mutatja meg az

adósságteher nagyságát, és amelynek növekedése ezért a jövő terhére folytatott költekezésnek tekinthető.

A GDP-arányos adósság változását az adósság kiinduló szintje, az államháztartás hiánya mellett a gazdasági növekedés és az árszínvonal emelkedése is befolyásolja azáltal, hogy mértéke determinálja a reálkamat nagyságát. Ahhoz, hogy a GDP-arányos adósság ne változzon, az szükséges, hogy az adósságot növelő deficitnek az adóssághoz viszonyított aránya éppen megegyezzen a GDP nominális növekedésével. Az előbb említett összefüggés a GDP-arányos teljes hiány és az államadósság közötti kapcsolatot írja le. Ennek egyik következménye az, hogy adott növekedés és árszínvonal-emelkedés mellett minden hiányszinthez tartozik egy hosszú távú, stabil eladósodási szint, amihez az állam adóssága – függetlenül a kiindulási szinttől – konvergál. Ez az összefüggés – bár a gazdaságpolitika számára is egy hasznos hüvelykujjszabályt jelent – az adósság dinamikájának elemzése szempontjából erős implicit feltételezést tartalmaz.

A költségvetési hiány két részből áll: az elsődleges egyenlegből és a kamatkidadásokból. A mindenkori gazdaságpolitikának az elsődleges egyenleg alakítására van legmarkánsabb ráhatása. A kamatkidadások nagyságát a kamatszint mellett az adósság nagysága határozza meg. A GDP-arányos hiány szinten maradásának feltételezése azt jelenti, hogy a kamatkidadások változásának a nagyságát a gazdaságpolitika az elsődleges egyenleg alakításában minden évben ellensúlyozni tudja. A valóságban az adósságcsapda szituációk kialakulását éppen az okozza, hogy a kezdeti adósságszinttel nem konzisztens (azt meghaladó) hiány mellett az adósság folyamatosan nő, és annak terheit a gazdaságpolitika nem tudja ellensúlyozni. Ezt a folyamatot felerősítheti, hogyha a növekvő adóssággal együtt az elvárt kamatszint is emelkedik. Mindez azzal a következménnyel jár, hogy a GDP-arányos hiány is gyarapodik, ezért a GDP-arányos államadósság ahelyett, hogy valamilyen szinthez konvergálna, explozívvá válik. Az adósságdinamikai modellek ezért mindig külön hangsúlyt helyeznek a már meglévő és a kialakuló adósság kamatterheire.

Államadósság-kimenetek számításának makroökonómiai kerete és módszertana

A következő elemzési módszertan egy olyan modelltől indul ki, amelyik alkalmas a legfontosabb adósságdinamikai összefüggések bemutatására. Ezt követően a kezdeti feltételek fokozatos, megalapozott módosításával bővül a modell annak érdekében, hogy minél jobban

használható legyen a magyar államadósság-helyzet jövőbeni alakulásának értelmezésére. A modell az adósságráta változásának szétbontásán alapszik, és a három magyarázó változó összefüggésének segítségével mutatja be az államadósság változására ható tényezők hatását, dinamikáját. Ahhoz, hogy az államadósság jövőbeni várható kimeneti értékeit prognosztizálni lehessen, szükség volt egy olyan makroökonómiai keretre, melyre támaszkodni lehet az előrejelzések során, illetve amellyel scenárió-elemzéseket lehet készíteni. A makroökonómiai előrejelző modell kiválasztásánál és alkalmazásánál két fő szempont érvényesülését tartjuk relevánsnak: az alkalmazható modell jól illeszkedjen a bemeneti (input) adatokra, ezáltal megfelelő előrejelzési képességgel rendelkezzen, valamint az elméleti összefüggések is visszaköszönjenek felépítésében.

Az előzőekben megfogalmazott kritériumoknak eleget tesz, ezért a szimuláció ökonometriai fundamentumát a következő egyenlet biztosítja:

$$b_t = [(1 + r) b_{t-1} - p b_t] / (1 + g_t)$$

Ebben az egyenletben b és $p b$ sorrendben a GDP-arányos államadósságot, illetve a költségvetés elsődleges egyenlegét jelöli, r a reálkamatot, g pedig a gazdasági növekedést.

Fenti modell alkalmas arra, hogy bármely nemzetgazdaság államadósságának /különböző bemeneti változók alapján/ várható alakulását modellezni lehessen.

MÁSODIK RÉSZ

VÁLLALKOZÁSI ISMERETEK

1. Fejezet

Vállalkozások tevékenysége és gazdálkodása

A vállalkozások definíciójáról, kialakulásukról, közös jellemzőikről és a benne résztvevők érdekeltségéről jegyzetünk első részének 3. fejezetében (Gazdasági szektorok) már szóltunk.

Jelen fejezetben folytatjuk a vállalkozások bemutatását, ennek keretén belül kiemelt figyelmet fordítunk ezek alapvető (termelő-, és/vagy szolgáltató) tevékenységére, gazdasági szerepükre, szervezeti céljaikra.

A vállalkozások tevékenysége, működésük eredménye végső soron a piac kínálati oldalát jeleníti meg. A vállalkozások többségének kínálata fogyasztási javakat, kisebb részüknek pedig beruházási javakat jelent, illetve egyre növekvő méretekből valamilyen szolgáltatás nyújtására irányul [26].

(**Termelés** alatt azt a folyamatot értjük, amikor a vállalkozás a rendelkezésére álló erőforrások egy részét felhasználja arra, hogy más erőforrásokon tartós változásokat végrehajtva új jószágot hozzon létre, míg a **szolgáltatás** az a folyamat, ahol az erőforrások közvetlenül a fogyasztói igények kiszolgálására irányulnak.)

Méretüktől függetlenül a vállalkozások bonyolult szervezetek, ezért annak érdekében, hogy kínálatukkal kapcsolatban általános érvényű következtetéseket tudjunk levonni, bizonyos egyszerűsítésekkel kell élnünk. Az ún. „egyszerűsített vállalkozási modell”-ben feltételezzük, hogy a vállalkozás:

- tökéletesen versenyző (kompetitív) piacon, tehát mintegy idealizált gazdasági környezetben tevékenykedik (vö: első rész, 1. fejezet);
- egyetlen terméket gyárt (szolgáltatást nyújt), és azt állandó minőségben teszi;
- csak annyi erőforrást szerez be, amennyi a számára optimális kibocsátáshoz szükséges, az így beszerzetteket maximálisan kihasználja, vagyis az elérhető legnagyobb hatékonysággal (gazdaságilag racionálisan) működik.

1.1. Vállalkozások kibocsátása

A vállalkozások outputjának (kibocsátásának) előállítása az erőforrások különböző kombinációjával realizálható. A lehetséges kombinációk közül az optimálisnak vélt kiválasztásánál a vállalkozásnak mérlegelnie kell egyrészt azt, hogy melyik erőforrás kombináció (technológiai eljárás) az, amely technikailag a leghatékonyabb, és amely a kibocsátás mennyiségét illetően is a legeredményesebb, valamint azt is mérlegre kell tenni, hogy vajon a technikailag leghatékonyabbnak bizonyuló kombináció egyben a legelőnyösebb is a vállalkozás számára.

Ekkor kerül elemzésre a gazdasági hatékonyság kérdése, melynek során a vállalkozás azt vizsgálja, hogy mekkorák az önmagában – technikailag – leghatékonyabbnak minősülő technológia alkalmazása során felhasználható erőforrások költségei.

(**Költség** alatt minden esetben a mindennemű ráfordítás (erőforrás-felhasználás) pénzértéken kifejezett összegét értjük.)

Ebben a vonatkozásban már egyáltalán nem biztos, hogy a technológiailag optimális kombináció egyben a gazdaságilag legracionálisabb is.

A két mérlegelendő szempont közül a vállalkozások számára a gazdasági hatékonyság követelményének megfelelő a nagyobb jelentőségű, mivel számukra mindig az az előnyösebb, ha az elérni kívánt kibocsátást, illetve ennek az adott piaci egyensúlyi ára alapján várható bevételét minimális költséggel tudja elérni, ez felel meg ugyanis a vállalkozások profitmaximalizálási elvének. Ennek érvényre juttatása akár a technikai hatékonyság permanens fejlesztésének követelményét átmenetileg háttérbe is szoríthatja. A piaci verseny miatt azonban a vállalkozások tartósan nem mellőzhetik a gyártmány-, és gyártástechnológiai fejlesztéseket. Az adott iparág egyes vállalkozásainak a technikailag leghatékonyabb erőforrás kombinációt választó döntései a versenytársakat arra kényszeríthetik, hogy – ha a versenyben lemaradni nem akarnak – akkor adott esetben – rövidtávon – a gazdaságilag kevésbé előnyös, de technikailag az ismert leghatékonyabb erőforrás kombinációt válasszák.

Az optimális erőforrás kombináció kiválasztásánál figyelemmel kell lenni az első rész 1. fejezetében a „csökkenő hozadék törvény”-énél leírtakra. Ennek megismétlésétől eltekintünk, itt csak azt említjük meg, hogy

bármely erőforrás növelésének határa ott van, ahol ennek egy újabb egységének felhasználása már újabb hozadékkal nem jár, ahol tehát a határbevétel értéke zérus.

Későbbi vizsgálódásainkban kitüntetett szerepet tulajdonítunk a gazdasági-, és technikai-technológiai hatékonyságot is kifejező termelékenység mutatójának. Ennek több fajtája van, de ezek mindegyike valamilyen módon az erőforrás-felhasználás és ennek eredménye közötti összefüggést szemlélteti. Megmutatja, hogy egységnyi felhasznált erőforrásra mekkora kibocsátás esett, vagy megfordítva, mekkora erőforrás-felhasználás jutott az output egységére.

Mivel a kibocsátást és az ehhez felhasznált erőforrásokat jellemzően a költségek és az árbevétel arányaként célszerű összemérni, így ezért lesz alkalmas a termelékenységi mutató a gazdasági hatékonyság kifejezésére. Ebből is kitűnik, hogy az erőforrás kombináció és az alkalmazott technológia gazdasági eredményességének (gazdasági hatékonyságának) tehát elsősorban nem a kibocsátás mennyisége, hanem ennek költségei és bevételei, vagyis a realizált tiszta jövedelem a legfontosabb mértéke.

1.2. A vállalkozások gazdálkodása

A vállalkozások gazdálkodása azt jelenti, hogy azok az egyébként szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat beszerzik, kezelik (átalakítják) és ezzel termékeket-szolgáltatásokat bocsátanak ki szükséglet-kielégítésre.

A vállalkozások, mint az árutermelő gazdaság alapegységei a piacon keresztül kerülnek kapcsolatba egymással, illetve a gazdaság valamennyi szereplőjével. Piaci kapcsolataik alapvetően kétirányúak. Eladók (kínálati oldal szereplői) amikor tevékenységük eredményét viszik a piacra, és vevők (a keresleti oldal szereplői) akkor, amikor a működésükhöz szükséges erőforrásokat (természeti tényezőket, munkaerőt és tőkejavakat) kívánnak beszerezni. A vállalkozásoknak e kettős piaci szerepe közötti időintervallumban realizálódik, az ún. értéklánc folyamata, vagyis az a tevékenység-láncolata, amely azt jelenti, hogy működése során az egyes folyamatok megvalósulásával értéktöbblet keletkezik, végül így előállítva a terméket/szolgáltatást, ami a fogyasztó számára **értéket** képvisel.

Azt, hogy a vállalkozás értéklánc folyamata hogyan realizálódik, alapvetően függ annak a piacnak a formájától és az ott folyó verseny jellegétől, amelyen a vállalkozás megjelenik. Ebben a megközelítésben tulajdonképpen jegyzetünk első részének 6. fejezetében bemutatott piaci formák (kompetitív, monopol és oligopol piac) azok, melyeken megjelenik valamennyi vállalkozás eladóként és vevőként. Tekintve, hogy az előbb említett három alapvető piaci formát különböztettünk meg kiszámítható, hogy elméletileg összesen kilenc vevői-eladói kombináció lehetséges (kompetitív-kompetitív, kompetitív-monopol, kompetitív-oligopol, monopol-kompetitív, monopol-monopol, monopol-oligopol, oligopol-kompetitív, oligopol-monopol és végül oligopol-oligopol).

Az említett vevői-eladói kombinációk nem kizárólagosak, a valóságban ezek egy időben és egymás mellett léteznek. (Könnyen belátható, hogy például egy eladói oldalon monopol vállalkozás az értéklánc folyamatának realizálásához szükséges erőforrásainak egy részét másik monopóliumtól és/vagy másik hányadát az oligopol piacról és/vagy fennmaradó igényét, pedig a kompetitív piacról szerzi be és így tovább.)

A piaci formák bemutatásánál már elemeztük a vállalkozás eladói (kínálati) magatartását és annak következményeit, a továbbiakban azt mutatjuk be, hogy mi jellemzi keresletüket, tehát azt az állapotot, amikor vevőként a keresleti oldalon tevékenykednek.

1.3. A vállalkozások kereslete a piacon

Míg tehát a piaci formától függően az értékesítési lehetőségeket illetően valamennyi vállalkozásra alapvetően ugyanazok a sajátosságok hatnak többé-kevésbé függetlenül attól, hogy a fogyasztói piacon, vagy a tőkejavak piacán vannak jelen eladóként, addig több szempontból jelentősen mások lesznek a körülményeik, amikor **vevőként** lépnek a termelési tényezők (munkaerő és tőkejavak) piacaira. Az eltérés elsősorban nem abból adódik, hogy ezeknek más a szerepük, nem azt a célt szolgálják, és ezért más okból kerülnek a piacra mint a fogyasztási javak. Értelemszerűen ez is igaz, de mint arról korábban már volt szó, hogy amikor a vállalkozás termékével/szolgáltatásával a kínálati oldalon jelenik meg a piacon, akkor az értékesítési feltételeket illetően nincs annak megkülönböztető jelentősége, hogy erre a fogyasztói, avagy a tőkejavak piacán kerül sor. Az alapvető sajátosságok arra vezethetők vissza, hogy vevőként a termelési tényezők piacain nem a hagyományos értelemben vett fogyasztóként, hanem mindig vállalkozásként teremtenek

keresletet. Ebből követően az itt és így jelentkező vételi szándékok (ezek nagysága, összetétele és a döntéseket meghatározó tényezők) értelemszerűen mások, mint a fogyasztási javaknál.

Legalább ennyire lényeges sajátossága a termelési tényezők piacának, hogy az nem homogén, jellemzően **három szegmensét** meg kell különböztetnünk. Ezek a föld-, a munka-, és a tőkepiac. Ezek mindegyikének működésében jelentős egyediséget figyelhetünk meg, mind a cserefolyamatokat, a vásárlási-beszerzési feltételeket, mind pedig a jövedelmek keletkezését és jellegét illetően. Ezek a piacok egyben a különböző tulajdonosok közötti jövedelemelosztásnak is a szinterei. (A munkavállalók a munkapiacon bérhez, a földtulajdonosok földjáraadékhhoz, a tőketulajdonosok kamathoz, osztalékhoz és profithoz jutnak.) Ezek a jövedelmek elsősorban nem, vagy nem csak nagyságrendjükben, hanem mindenekelőtt keletkezésük módjában különböznek el egymástól.

Azt tehát, hogy a vállalkozások miként viselkednek általában vásárlóként a különböző tényezők piacain, befolyásolják a fent említett sajátosságok is. Ezekre az eltérésekre részben az is hatást gyakorol, hogy az egyes tényezők milyen mennyiségben és milyen forrásból találhatók az adott piacon. Az alapvető különbségek azonban a tényezők értékesítésének módjában, az érték szereszhető jövedelmek formájában találhatók.

A termelés tényezői közül a munka és természeti feltételek (például föld) nem a gazdálkodás folyamatában keletkeznek, de felhasználásuk módját és mértékét döntően a gazdaság határozza meg. A munkakínálatot a népesség száma határozza meg, ami egy adott nagyság, de az már a gazdaság mindenkori állapotától függ, hogy milyen a foglalkoztatottság mértéke, a munkaképes népesség milyen hányadát veszik ténylegesen igénybe a munkáltatók továbbá, hogy milyen ennek a munkakínálatnak a szerkezete, szakmai színvonala. Ezzel analóg a rendelkezésre álló föld mennyisége is, ennek nagysága a fejlett gazdasággal rendelkező országokban nem növelhető. (Ezt az igencsak speciális állapotot tükrözi a föld kínálati görbéje, ami – a dolog logikájából következően – egy függőleges egyenes.) Jegyzetünk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy részletesen foglalkozzunk a föld árának kereslet-kínálat által meghatározódó mértékével, így csak annyit jegyzünk meg, hogy a művelésbe még bevont legrosszabb minőségű földért fizetett földjáraadékot abszolút földjáraadéknak, míg az ezt meghaladót különbözeti földjáraadéknak nevezzük.

A termelési tényezők piacait jellemző értékesítési feltételek érvényesek a munkapiacra is. A munkapiacra a vállalkozások a munkavállalóktól munkaerőt (fizikait és/vagy szellemi) vásárolnak, mégpedig olyan mennyiségben, hogy az utolsóként megvásárolt és felhasznált többlet-/határ-/ munka révén realizálódó többlet- /határ-/ termék is kifizetődő legyen számukra, azaz a többlet- /határ-/ költség legalább egyenlő legyen a többlet- /határ-/ bevétellel.

Nyilvánvaló, hogy a vállalkozások termelési tényezők iránti keresletét a potenciálisan elérhető profit határozza meg. Ezt a tételt a munkapiacra adaptálva azt mondhatjuk, hogy amikor egy vállalkozás munkaerőt vásárol, akkor azt addig és olyan mennyiségben teszi, ameddig az utolsónak vásárolt többletmunka költsége nem haladja meg az ennek felhasználásával elérhető többlet árbevételt, vagyis a határbevétel nagyságát. Az ezt követő minden további munkaerő vásárlás és felhasználás már veszteséges lenne és így csökkentené a vállalkozás összprofitját.

(A munkapiac is rendelkezik egy specialitással, melyet a munkakínálat visszahajló görbéje ábrázol. Ez egy empirikus függvény, és azt írja le, hogy egy bizonyos munkajövedelem szint felett a munkavállalók már nem hajlandóak több munkát vállalni, másként fogalmazva: munkakínálatukat nem növelik még a több bér ellenére sem, hanem e helyett előnyben részesítik a több szabadidőt.)

A természeti tényezők, és a munka piacaitól eltérő helyzet jellemzi a tőkepiacot. E vonatkozásban mindenekelőtt a tőkepiacot két részpiacra kell osztani. Ezek egyike a reáltőkék piaca, másika pedig a pénzügyi piac.

A reáltőkék piacain a vállalkozások az általuk kibocsátott anyagokkal, eszközökkel, gépekkel, épületekkel stb., vagyis a termelés tárgyi feltételeivel jelennek meg eladóként. A mai modern piacgazdaságokban ebbe a körbe tartoznak azok a tárgyi alakot nem öltő tényezők is (immateriális jószágok), amelyekre a vállalkozásoknak értéklánc folyamatuk véghezvitele érdekében szükségük van.

A reáltőkék piaci körében kitüntetett szereppel bírnak a nyersanyagok és energiahordozók tömeges adás-vételének központi helyei, az árutőzsdék. Az árutőzsdéi ügyletekben az ezek tárgyát képező áruk fizikailag nincsenek jelen, csak virtuálisan (ún. kötésegyeségekben), értékesítésük pontosan rögzített minőségi jegyek alapján történik. Az

árutőzsdén kialakuló azonnali és határidős árak az egyéb piacok áraira is jelentős hatást gyakorolnak.

Pénzügyi piacról ott és akkor beszélünk, ahol, és amikor az adás-vétel tárgyát a **pénz**, vagy ezt kifejező értékpapír képezi. A pénzügyi piacot egy összefoglaló elnevezésnek tekintjük, fogalma alatt három, a gyakorlatban egymástól szinte teljesen elválaszthatatlan piacot értünk, melyek a következők:

- devizapiac, ahol nem pénzügyi közvetítés folyik, hanem az egyes nemzetgazdaságok pénzeinek cseréje történik (például dollár-euró, euró-forint konverziók stb.);
- pénzpiac, ahol azon pénzügyi eszközöket és ügyleteket cserélik, amelyeknek a lejáratig hátralévő futamideje nem haladja meg az egy évet (például kereskedelmi-, és kincstári váltók, bankbetétek és hitelek stb.);
- tőkepiac, ami a hosszú távú beruházások színtere, és ahol a lejáratok az egy évet meghaladják, illetve a lejárat nélküli értékpapírok cseréje zajlik (például kötvények, részvények stb.).

1.4. A vállalkozások keresletének határa

Az előző pont alatt mutattuk be, hogy mire irányul a vállalkozások kereslete. Ebben a részben arra a kérdésre kísérünk meg választ adni, hogy mekkora keresletre számíthatnak a termelési tényezők piacain értékesítési szándékkal fellépők. Az eddig tanultak alapján a válasz az, hogy ezt a termelési tényezők többlet- /határ-/ költsége határozza meg. Egyszerűbben fogalmazva az, hogy az **utolsónak** vásárolt (vagy bérelt) termelési tényező felhasználása milyen nagyságú többlet- /határ-/ bevételt eredményezhet.

Ennek hatásmechanizmusát a munkaerő vállalkozás általi vásárlásánál levezettük, s ezzel teljesen analóg módon történik bármely más termelési tényező beszerzésének a vállalkozó profitjára gyakorolt hatásának vizsgálata.

Bármely tőkepiaci instrumentum beszerzésénél is ugyanazt az elemzést kell végigvinni, mint azt a munkaerő vásárlásnál tettük. Nézzük ezt meg egy hitelfelvétel (mint tőkepiaci termék vásárlása) esetében. Hitelfelvétel

esetén a meghatározó tényező az utolsó egységért fizetendő kamat, amelynek nagysága pedig a mindenkori piaci kamatláb függvénye.

A kamatláb, pontosabban az ezen alapuló kamat nagysága a tőke egységára. Addig érdemes tehát a vállalkozásnak hitelt felvenni ameddig a vele elérhető egységnyi bevétel nagyobb, vagy legalább is nem kisebb, mint az egységnyi tőkevásárlás után fizetendő kamat. A befektetésnek (vásárlásnak) ott van a határa, ahol a pótlólagos tevékenységhez szükséges utolsó tőketényező kamata azonos a vele elérhető többlet-/határ-/ bevétellel.

A fejezetben eddig leírtak alapján, melyből megismertük a termelési tényezők piacainak sajátosságait, pontosítani tudjuk a vállalkozásoknak, mint vevőknek az alapvető, a profit maximumát biztosító érdekét. Ezek szerint nyilvánvaló, hogy a különböző tényezők megvásárlásának korlátját a keresleti oldalon lévők rendelkezésére álló saját, valamint az általuk igénybe vehető idegen források együttese jelenti. Az is belátható, hogy a természeti tényezők, a munka és a tőkejavak piacain minden vállalkozás ezek olyan kombinációját igyekszik beszerezni, amelyik várhatóan a legnagyobb kibocsátást eredményezi. Mindebből pedig az következik, hogy az a megvásárolható termelési tényezők mennyiségének és kombinációjuknak az optimuma, amelyik a rendelkezésre álló saját és idegen pénzforrások alapján a legnagyobb outputot eredményezi.

Az előzőekben leírtak alapján már ábrázolható a vállalkozások rövidtávú profitmaximalizáló egyensúlyi helyzete a többlet- /határ-/ görbék segítségével.

Ha nő a termelés mennyisége: nő a bevétel, nőnek a költségek. Meddig érdemes **növelni** a kibocsátást?

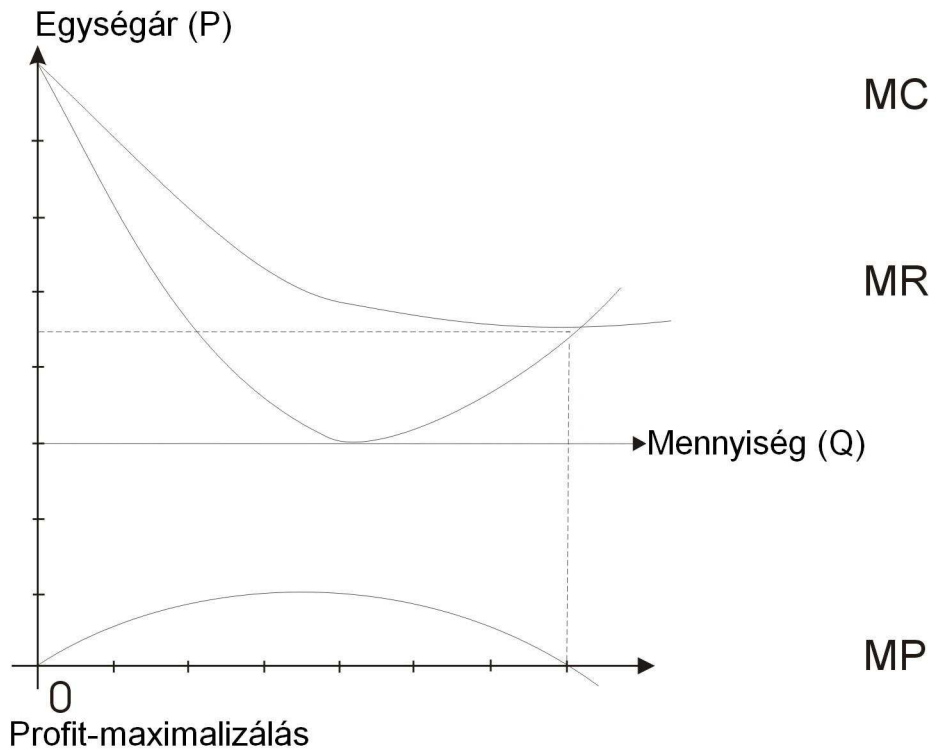
Amíg a termelés növelésével jobban nő a bevétel, mint a költségek, azaz $MR > MC$.

Profitmaximum elsődleges feltétele: határbevétel = határköltség, tehát $MR = MC$

Versenyzői piacon a teljes feltétel az: **$MR = P = MC$, azaz Határbevétel=Piaci ár = Határköltség egyezőségénél következik be!**

/Vegyük észre: mivel az ár egységnyi, ezért a határbevétel (MR) függvény egyenese éppen a piaci ár egyenesén fekszik, vagyis $MR = P$.

15. ábra: Profit-maximalizálás

MP (marginal profit) = termelési tényezők többlet-(határ-) haszna,
MC (marginal cost) = termelési tényezők többlet- (határ-) költsége,
MR (marginal revenue) = termelési tényezők többlet- (határ-) bevétele,
E pont = maximális profit melletti egyensúlyi helyzet.

Összegzés: a vállalkozás maximális profitja ott van, ahol a többlet-(határ-) bevétele éppen egyenlővé válik a termelési tényezők többlet-(határ-) költségével, tehát a határhaszon nulla!

Az előző állításból következik, hogy amint a többlet- (határ-) költség meghaladja a többlet- (határ-) bevételt, abban a pillanatban negatív lesz a többlet- (határ-) haszon, a vállalkozásnak nem érdemes a kibocsátást tovább növelni.

2. Fejezet

A vállalkozások szerepe, kiemelt céljaik és környezetük

Az 1980-as években alakult ki a **felelős vállalkozás** koncepciója, melynek az a törekvése, hogy a vállalkozást már céljai megfogalmazásakor ösztönözze társadalmi felelősségének figyelembe vételére. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozásoknak a profitmaximalizáláson túl morális, társadalmi, szociális és környezetvédelmi megfontolásaiknak és feladataiknak is teret kell nyernie működésükben.

Ez a koncepció tehát túlmutat a tulajdonosok vagyonának minden eszközzel történő növelésén, és figyelmet fordít arra is, hogy tevékenysége során kikkel áll kapcsolatban a vállalkozás, és azokra milyen hatást gyakorol. A koncepció alaptétele szerint egy vállalkozás még a siker-, és eredményorientált verseny piacon is a morális versenyszabályok betartásával tisztességes keretek között tarthatja a versenyt. Másik fontos alaptétele, hogy a vállalkozásoknak csakúgy, mint az egyéneknek, az egyének csoportjainak felelősséget kell vállalniuk tevékenységükért és fizikai-, társadalmi környezetükért. Ez – többek közt – azt jelenti, hogy döntéseikbe és tevékenységükbe egyaránt be kell építeni az externáliákat, azok hatásait, valamint a tulajdonosok érdekein túl figyelemmel kell lenniük a beszállítók, versenytársak, hitelezők, helyi közösségek, média, üzleti egyesülések, kamarák, kormányok és a társadalom minden más tagjának **érdekeire**.

Fentiekén túlmenően azonban a vállalkozásoknak mégiscsak a gazdasági szerepe a legfontosabb.

2.1. A vállalkozások gazdasági szerepe

A vállalkozások **gazdasági szerepét** jegyzetünkben a róluk eddig leírtak alapján az alábbiakban összegezhetjük:

- a fizetőképes kereslet kielégítése termelés vagy szolgáltatás révén;
- munkahelyteremtés a vállalkozónak és más munkavállalóknak;
- új érték létrehozása, amely alapja a társadalmi-, és egyéni jövedelemnek;

- adó-, és járulékfizetéssel hozzájárulni a társadalmi közös fogyasztás pénzügyi alapjainak megteremtéséhez;
- esetenként vagy tartósan segíteni a szociális-, kulturális-, és környezetvédelmi feladatok megoldását.

2.2. A vállalkozások kiemelt szervezeti céljai

Az egyes vállalkozásokon belüli funkciók egymástól jól megkülönböztethető érdekei mellett az érdekeltségi rendszerekben is jelentős eltérések lehetnek. Ez még annak ellenére is igaz, hogy – miként azt az első rész 3. fejezetében írtuk – minden vállalkozás vezérelve a nyereség elérése. Ennek a profitérdekeltségnek még az sem mond ellent, hogy a vállalkozások konkrét üzleti célkitűzései – másként fogalmazva: kiemelt szervezeti céljai – jelentősen eltérhetnek. Ezek a kitüntetett szervezeti célok leginkább a vállalkozás ágazati versenyben elfoglalt pozíciója által determináltak és rendkívül sokrétűek lehetnek. Ezek mindegyikét bemutatni igencsak nehéz lenne, így csak néhányat – az általunk fontosabbnak tartottakat – soroljuk fel:

- Likviditás fenntartása (fizetési nehézségekkel küszködő vállalkozás számára ilyen helyzetben másodlagos jelentőséggel bírhat a tevékenysége jövedelmezőségének növelése, s helyette előtérbe kerül a fizetési nehézségeket megoldó bevételhez jutás).
- Piaci részesedés növelése (minden vállalkozás létérdeke a növekedés megvalósítása, ezen cél elérése szintén – legalább is átmenetileg – háttérbe szorítja a nyereségmaximalizálás követelményét).
- Bizonytalan piaci helyzet javítása (adott időszakban lehet egy vállalkozás likvid, jövedelmezősége megfelelő, de mert piaci értékesítése hullámzó, ezáltal nehezen tervezhető, s ezért a piaci helyzet stabilizálása, tervezhetővé tétele kerül a célhierarchia élére).
- Vállalkozás imagóinak növelése (stabil gazdálkodás, folyamatos likviditás, magas jövedelmezőség stb. esetén jellemző, hogy előtérbe kerül a vállalkozás külső képének folyamatos javítása, társadalmi küldetésének hangsúlyozása).

- Innováció (megújulás, megújítás) fenntartása (a vállalkozás hosszú távú fennmaradásának, a piaci részesedés növelésének, a jövőbeli nyereség növekedésének alapfeltétele az innováció szakaszos, de még inkább folyamatos megvalósítása, amely a technológiai, gyártási, szervezési, irányítási és a piaci kapcsolatok átalakítása révén valósul meg).

2.3. Vállalkozás környezete

A modern piacgazdaság – és minden más rendszerbeli – vállalkozás meghatározott közegben működik, melyet összefoglalóan környezetnek nevezünk. Ennek vizsgálatára és elemzésére azért van szükség, mert részben ez jelenti a vállalkozás működési feltételeit, részben pedig e közegben valósítja meg a vállalkozás társadalmi, de még inkább értékteremtési célkitűzéseit.

A gazdasági, társadalmi, kulturális és természeti környezetben a gazdaságinak van kiemelkedő szerepe, de a többiek szerepe sem elhanyagolható.

A gazdasági környezet alatt az állam (annak mindenkori kormányai) által a vállalkozásokra gyakorolt közvetlen és közvetett befolyásolását értjük. Közvetlen befolyásolásnak tekinthető az, amikor az állam direkt és normatív módon határoz meg az érintett vállalkozás (-ok) számára valamely gazdálkodási paramétert, például hatósági árat állapít meg. Az ilyen közvetlen eszközök tárháza szűk körű, ezeknél lényegesen nagyobb teret fognak át a közvetett szabályozók, melyek keretén belül az állam szabályozza a vállalkozási szféra működési feltételeit. Ennek keretein belül például az adó-jogszabályokat, társasági formák jogszabályi feltételeit, export-importot, piackorlátozó vagy piactámogató szabályozást, a termékfelelősséget, minőségtanúsítást, a fogyasztói érdekvédelmet stb. és a gazdasági szereplők kapcsolatait (például versenyszabályozás, környezetvédelem, közigazgatás kapcsolata a vállalkozásokkal stb.).

Ebben a megközelítésben megkülönböztetjük a vállalkozás mikro- és makro környezetét.

A mikrokörnyezet a vállalkozások közvetlen környezete, amely direkt módon befolyásolja a vállalkozás képességét a piaci igények kiszolgálásában.

Elemi:

- *szállítók*
  - a vállalatot és versenytársait a működéshez szükséges anyagokkal és szolgáltatásokkal látják el;

- *piaci közvetítők*
  - a vállalkozást termékei eladásában, terítésében, a fogyasztókhoz való eljuttatásban segítik;
  - formái:
    - kereskedelmi közvetítők: segítenek a vállalkozásnak a fogyasztók megtalálásában (ügynöki hálózat, viszonteladók),
    - szállítmányozók: az árut eredeti helyükről a célállomásra juttatják
    - pénzügyi szolgáltatók: a vállalkozókat pénzügyileg segítik;

- *vevők*
  - a terméket fogyasztási/szükségletkielégítési céllal vásárolják;
  - formái:
    - fogyasztópiacok: egyének és háztartások, akik személyes szükségletükre vásárolnak,
    - ipari piacok: szervezetek, akik új termékek előállítására céljából vásárolnak,
    - viszonteladók piaca: a vásárolt termékeket bizonyos haszonnal adják tovább,
    - nemzetközi piacok: külföldi vásárlók;

- *versenytársak*
  - a piacon azonos vagy hasonló tevékenységet folytató vállalkozások,
  - formái:
    - hasonló terméket, hasonló áron, ugyanazoknak a vásárlóknak értékesít,
    - hasonló terméket gyárt,
    - ugyanazt a terméket vagy szolgáltatást nyújtó vállalkozás,
    - minden vállalkozás, amely ugyanannak a fogyasztónak a pénzéért versenyez;

- *közvélemény*
  - a vállalkozásnak el kell fogadtatni magát a szélesebb nyilvánossággal, amely befolyásolja az üzletmenetét;
  - formái:
    - általános közvélemény,
    - helyi közvélemény,
    - belső közvélemény (tulajdonosok, vezetők, dolgozók).

A társadalmi-kulturális környezet (mint külső tényezők) összetevői szintén hatást gyakorolnak a vállalkozások működésére. Ezek közül döntően a lakosság iskolai végzettsége, innovatív magatartásjegyei, vállalkozási ismereteik szintje, mobilitása és ismeretei konvertálhatósága azok, melyek leginkább képesek befolyásolni a nemzetgazdaság vállalkozásainak eredményességét.

Nem jelentéktelen az sem, hogy a lakosság kulturális megítélésében a vállalkozásokat inkább elfogadó, tagadó, avagy közömbös magatartással illetik. E környezeti szegmensnek fontos összetevője még a társadalmi önszerveződések (alapítványok, egyesületek stb.) léte, szervezettsége, érdekmegfogalmazási és érdekvérvényesítési képessége, azok mindenkori állapota.

A tudományos-technikai környezet: technológiai fejlődés, innováció helyzete és fejlődése döntően befolyásolja a vállalkozások működését, társadalmi küldetésük beteljesülését.

A természeti környezet (mint az erőforrások egyik legfontosabbja) alapvető bázisát képezi a vállalkozások szükségletkielégítő tevékenységének. A vállalkozás a természeti erőforrásokra, illetve azok már átalakított outputjaira alapozza tevékenységét, valamint természeti adottságok között gazdálkodik.

Valamely földrajzi terület egyben vállalkozás lokális piaca is lehet, munkahely teremtő tevékenysége, innovációs gyakorlata és a természeti környezetének megóvásáért érzett társadalmi felelőssége (vagy annak hiánya) döntően határozza meg természeti környezetének állapotát.

3. Fejezet

A vállalkozás alapításának szubjektív elemei, a működés adottságai

A vállalkozások a piacgazdaságok nélkülözhetetlen alapegységei, melyek – méretüktől függetlenül – szubjektív emberi folyamat eredményei abban a tekintetben, hogy a vállalkozást elindító döntés az egyénben akkor születik meg, amikor az úgy értékeli, hogy a vállalkozás számára egyszerre kívánatos és lehetséges. A szubjektum akkor dönt vállalkozás kezdése mellett, akkor biztosítja a szükséges időt és erőfeszítést, akkor vállalja a pénzügyi, egzisztenciális és szociális kockázatot, ha – várhatóan – hozzájut mindezek ellenében a pénzjövedelemben realizálódó anyagi érdekelttséghez és a szubjektív megelégedettséghez.

Annak felismerése, hogy egy vállalkozás az egyén számára kívánatos, az ő kulturális, gazdasági és szociális környezetének adott pillanatban jellemző állapotától függ.

Szintén számos tényező (például az egyén elméleti és gyakorlati ismeretei, a gazdaságpolitika vállalkozásokat támogató gyakorlata stb.) befolyásolja azt, hogy lehetséges, s ha igen milyen haszonáldozati költségek elszívása mellett a vállalkozás elindítása.

A vállalkozás alapításának – függetlenül attól, hogy abban hányan vesznek részt – vannak alapvető meghatározó tényezői, mozzanatai. Ezek közül mi négyet emelünk ki, melyek nélkül vállalkozást alapítani, azt eredményesen működtetni nem lehet. Ezek – nem feltétlenül fontossági sorrendben – a következők:

- erőforrás-felhasználási (kombinálási) képesség,
- bizonytalanságokból eredő kockázatvállaló készség,
- kezdéshez szükséges indulótőke rendelkezésre állása,
- pénzjövedelem növelésére irányuló törekvés.

A fent említett egyéni adottságok és motiváló tényezők azonban nem elégségesek vállalkozás alapításához, ahhoz szükség van még arra,

hogy a társadalmi-politikai-gazdasági környezet tegye lehetővé és biztosítsa:

- a vállalkozásba befektetett tőke védelmét és gyarapodását,
- az önálló döntések meghozatalának lehetőségét,
- az ösztönzést-elfogadást a vállalkozások alapítására és működésére, társadalmi küldetésük kiteljesítésére.

3.1. Vállalkozói készségek és képességek

Az egyéni személyiség jegyek és a személyiség szerkezetének részletes tanulmányozása után arra a következtetésre lehet jutni, hogy gyakorlatilag nincs olyan kombinációja a tulajdonságoknak, amely megtestesítené az ideális vállalkozót. Ezt ugyan sokan kutatták, de az eddigiek alapján megállapítható, hogy ideális vállalkozó típus nem létezik. Azt viszont fel lehet térképezni, hogy milyen tényezők hatására alakulnak ki a különböző, jó vállalkozói személyiségek.

Vállalkozást egyének, egyének csoportjai hoznak létre és működtetnek s ahhoz, hogy ezt eredményesen tegyék a következő tulajdonságokkal, és képességekkel kell – célszerű – rendelkezni: gyakorlatiasság, önállóság, nyitottság, állhatatosság, kreativitás, önbizalom és kommunikációs készség.

A gyakorlatiasság azt jelenti, hogy az egyén képes egyszerűsíteni, a bonyolult feladatot alapösszetevőire bontani és végül általánosítani, mely folyamat végén érzékeli a megoldásra váró problémát, megoldásának lényegi elemeit és folyamatszerű megoldásának lépéseit.

Önállóság alatt azt értjük, hogy az egyén objektíven képes a körülötte zajló folyamatokat és eseményeket értékelni és azokat önállóan – szükség esetén mások véleményének mérlegelésével is – befolyásolni.

A nyitottság azt jelenti, hogy a vállalkozás alanya figyelmesen és érdeklődve fordul a legszélesebb értelemben vett gazdasági-gazdálkodási események és folyamatok irányába, igyekszik azokat megérteni, s azokból a számára értékes, üzletileg hasznos következtetéseket levonni.

Állhatatosságról akkor beszélünk, amikor a vállalkozó minden esetleges negatív körülmény ellenére véghez viszi (megkísérli véghez vinni) célkitűzéseit, mert személyisége rendelkezik az ehhez szükséges szervezőkészséggel, szorgalommal és kitartással.

A kreativitás alatt azt értjük, hogy a vállalkozás alanya képes az újszerű problémák és lehetőségek meglátására és azok eredeti módon történő megoldására és kiaknázására.

Önbizalom azt jelenti, hogy az egyén bízik saját képességeiben, melynek alapja önbecsülése (tudatában van saját emberi értékeinek), tanulmányain alapuló szaktudása és etikai értékrendje.

Végül a vállalkozó kellő kommunikációs készségéről akkor beszélünk, ha annak legfontosabb eszköze (a beszéd) során tartalmilag közvetíteni tudja mondanivalóját, gondolatvezetése világos, az adott témára koncentráló, közérthető és célirányosan érdekes.

3.2. A vállalkozás szervezeti adottságai

Fent említett személyes adottságok és szerzett képességek valamint az optimális környezet együttesen sem feltétlenül garantálják a vállalkozás üzleti sikereit, ahhoz további szempontoknak kell érvényesülni.

Ezek közül elsőként a **vállalkozás stratégiáját** (az a mód, ahogyan a szervezet hosszú távú céljait különböző akciók, és programok segítségével megvalósítja) illetve annak szemléletét említjük. E tekintetben fontos az, hogy nem elég a vállalkozás gyors reakcióképessége (hamar reagál az új körülményekre), hanem magának kell a változásokat előidéznie. Ehhez azonban meg kell teremteni a vállalkozásnál azt a szervezeti kultúrát, amely képes felszínre hozni a versenyképesség javításának új utjait, s ez által a szervezetet az adott iparág élenjárójává teheti.

A szervezeti stratégia kimunkálását a hatékony **vezetési struktúra** kiépítésének kell követnie. Ezeknek összhangban kell lenniük, mert csak így valósíthatóak meg a vállalkozás hosszú távú célkitűzései. (A vezetési struktúra nagyvállalkozások esetében többszintes, kis-, és középvállalkozások esetén két-, háromszintes, míg mikro-, és egyéni vállalkozásoknál ún. informális hálózatokkal teli, lapos szervezeti struktúrájú.)

Harmadik szempontként a **cselekvés kényszerét** kell számításba venni. Ez azt jelenti, hogy a döntéseket a megfelelő időpontban kell meghozni, döntések meghozatalához a szükséges információkat be kell szerezni, azokat értékelni, valamint elegendő időt kell hagyni a döntés végrehajtására.

Negyedik szempontként a rendelkezésre álló **erőforrások optimális kombinációját** kell meghatározni. Ennek megvalósításával az első fejezetben részletesen foglalkoztunk. Ott a termelési tényezők iránti keresletet statikus modellben vizsgáltuk, az abban leírtakhoz itt most azt tesszük hozzá, hogy a korlátozott erőforrások, az avulás kockázata, a rugalmasság iránti igény, valamint az üzleti kockázatok kényszerítő ereje következtében a vállalkozások ezen erőforrások iránti igénye időben nem egyenletes, hanem időszakos. Tehát nem kizárólag a mennyiségi megfelelés, hanem azok kellő **időben történő** rendelkezésre állása is fontos.

A vállalkozás **piacorientáltsága** is nélkülözhetetlen a sikeres működés elérésben, ami magába foglalja a piaci ismeretek megszerzését a jelenlegi és jövőbeni vásárlói szükségletekről, ezen ismeretek tudatosítását a vállalkozás minden szervezeti egységében, valamint egy szervezeti szintű válasz generálását ezekre a szükségletekre.

Az **innovativitás** az a további tényező, amely a sikeresség egyik záloga lehet. Ez alatt azt az újító és/vagy fejlesztő tevékenységet értjük, amely a gazdaságban a technológiai, gyártmány-, és gyártásszervezési, irányítási és piaci eljárások, és kapcsolatok magasabb szintre történő átalakítását jelenti.

A fenti hat tényező **nem garanciát, de feltételt jelent** a vállalkozások gazdaságilag hatékony működésének és társadalmi elfogadottságuk erősödésének.

4. Fejezet

A vállalkozás egyéni és társas formái

Egyéni vállalkozás fogalma alatt az egyetlen természetes személy tulajdonában és kezelésében (szervezésében, irányításában és ellenőrzésében) lévő hivatalosan engedélyezett üzleti-, gazdasági tevékenységet, illetve az ilyen tevékenységet végző céget, míg a társas vállalkozás fogalma alatt pedig a több személy szerződésén alapuló gazdasági célú vállalkozást értjük.

4.1. Az egyéni vállalkozás feltételei

Egyéni vállalkozást minden cselekvőképes belföldi és ott állandó lakhellyel rendelkező, az egyéni vállalkozás jogából ki nem zárt természetes személy alanyi jogon alapíthat.

Az egyéni vállalkozásnak ezen személy által saját nevében és kockázatára, rendszeres és haszonszerzés céljából folytatott gazdasági tevékenysége minősül. Ezt folytatni vállalkozói igazolvány birtokában lehet több telephelyen, többféle tevékenységben és létszámkorlátozás nélkül. Amennyiben a tevékenység képesítéshez kötött, úgy a vállalkozásban legalább egy olyan személynek kell közreműködnie, aki az előírt képesítéssel rendelkezik.

Kötelezettségeiért teljes vagyonával, tehát korlátlanul felel az egyéni vállalkozó, továbbá köteles **személyesen közreműködni** a tevékenység folytatásában.

Az egyéni vállalkozásra vonatkozó törvény bizonyos esetekben kizárja a részvételből az egyént, vagyis nem lehet egyéni vállalkozó az a személy, aki(-t) például egyéb szándékos bűncselekmény miatt egy évet meghaladó és végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, gazdasági, vagyonelleni, vagy a közélet tisztaságát sértő bűncselekmény miatt jogerősen végrehajtható szabadságvesztésre ítélték. Abban az esetben sem, ha valamely foglalkozástól eltiltották (az ítéletben megjelölt tevékenységben), egyéb jogszabályban meghatározott, a folytatni kívánt tevékenységre előírt foglalkoztatási tilalom alá esik, gazdasági társaságnak korlátlanul felelős tagja, korábban kiadott vállalkozói igazolványát visszavonták (a visszavonás okának megszüntéig).

Foglalkoztatási szempontból – mint munkáltató – az egyéni vállalkozó alkalmazottat, segítő családtagot, bedolgozót és szakmunkástanulót korlátlanul foglalkoztathat.

Amennyiben az egyéni vállalkozást egyéni cégeként jegyzi be a cégbíróság (mert azt így kérelmezték), úgy az nem jogi személy lesz. Az egyéni vállalkozás a vállalkozói igazolvány visszaadásával, vagy a vállalkozó akaratától függetlenül történő visszavonásával szűnik meg.

4.2. Egyéni cég

Az egyéni cég az egyéni vállalkozói nyilvántartásban szereplő természetes személy által alapított, jogi személyiséggel nem rendelkező jogalany, amely a cégnyilvántartásba történő bejegyzéssel jön létre.

Az egyéni cég jogképes, cégneve alatt jogokat szerezhethet és kötelezettségeket vállalhat, így különösen tulajdont szerezhethet, szerződést köthet, pert indíthat és perelhető.

Az egyéni cég a 2009. évi CXV. törvény hatálya alá tartozik, amelynek rendelkezéseit az e törvényben meghatározott eltérésekkel kell alkalmazni.

Az egyéni cégnek – az e törvényben meghatározott kivétellel – kizárólag egy tagja (alapítója) lehet. Egy természetes személy kizárólag egy egyéni cég tagja (alapítója) lehet. Egyéni cég és tagja nem lehet gazdasági társaságban korlátlanul felelős tag.

Ahol az egyéni cégre alkalmazandó jogszabály legfőbb szervet említ, azon az egyéni cég tagját kell érteni.

Az egyéni cégre és tagjára az egyéni vállalkozóról és az egyéni cégről szóló törvényben nem szabályozott kérdésekben a Polgári Törvénykönyv vonatkozó rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.

Nem alapíthat egyéni céget, továbbá nem lehet egyéni cég vezető tisztségviselője, aki nem lehet egyéni vállalkozó, továbbá az a személy, akinek – mint a jogutód nélkül megszűnt gazdálkodó szervezet vezető tisztségviselőjének kizárólagos vagy többségi befolyást biztosító részesedéssel rendelkező tulajdonosának – felelősségét a jogutód nélküli megszűntetést eredményező eljárás során ki nem elégített követelésekért a bíróság a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló törvény vagy a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló törvény alapján indított eljárásban jogerősen megállapította, és a jogerős bírósági határozat szerinti helytállási kötelezettség alapján a fizetési kötelezettségeit nem teljesítette.

4.3. A gazdasági társaságok

Gazdasági társaságok csak a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben meghatározott szervezeti formákban (közkereseti társaság, betéti társaság, korlátolt felelősségű társaság, részvénytársaság) létesíthetők. Ilyen társaságot üzletszerű közös gazdasági tevékenység folytatására belföldi és külföldi természetes és jogi személyek alapíthatnak, ilyenként működő társaságba tagként beléphetnek. (A „jogi személy” kifejezés csak egy jogi absztrakció: az lehet ilyen, amit a jogalkalmazás annak nevez.)

A gazdasági társaságok jogalanyok, ami az jelenti, hogy saját nevükben jogokat és kötelezettségeket szerezhetnek, így például tulajdont vásárolhatnak, szerződést köthetnek, pert kezdeményezhetnek és perelhetők stb.

Gazdasági társaságot társasági szerződéssel, alapító okirattal vagy alapszabállyal lehet alapítani. Ezt közokiratba vagy ügyvéd (más esetben jogtanácsos) által ellenjegyzett okiratba kell foglalni.

A társaság vagyona pénzbeli és nem pénzbeli hozzájárulásokból, ún. apportból áll. (Apport olyan tárgyi, illetve nem tárgyi eszköz, amely értékkel bír és végrehajtható.) Az apportot szolgáltató társasági tag öt évig felelős azért, hogy apportja szolgáltatása idején az a társasági szerződésben megjelölt értéknek megfelelt. A társaság megalakulását harminc napon belül kell bejelenteni a cégbíróságnak, amely a társasági szerződés tagok általi aláírásának napjára visszamenőleges hatályú bejegyzéssel jön létre.

A bejegyzést követően a társaság felett a jogi személyt nyilvántartó bíróság látja el a törvényességi felügyeletet, s a rá vonatkozó tények és adatok nyilvánosak lesznek.

A gazdasági társaság a cégjegyzékből történő törléssel szűnik meg.

A már említett négy gazdasági társasági formát a legalapvetőbb kilenc szempont alapján (célja, tagjai, vagyoni hozzájárulások, felelősség, szervei, szavazatok, üzletvezetés, kilépés módja és a képviselő) egyenként mutatjuk be.

1. Közkereseti társaság

- Célja: üzletszerű közös gazdasági tevékenység.
- Tag: legalább kettő.
- Vagyon hozzájárulás: készpénz vagy apport (esetleg személyes közreműködés), összeghatár nincs meghatározva.
- Felelősség: egyetemleges, korlátlan, mögöttes.
- Szervei: taggyűlés (a).
- Szavazat: személyenként, általában egy tag – egy szavazat.
- Üzletvezetés: bármelyik tag.
- Kilépés módja (b): tagok közös megegyezésével, lehet: kizárás, azonnali hatályú felmondás, rendes felmondás.
- Képviselő: mindegyik tag.

2. Betéti társaság

- Célja: üzletszerű közös gazdasági tevékenység.
- Tag: legkevesebb egy beltág, legkevesebb egy kültág.
- Vagyon hozzájárulás: készpénz vagy apport (esetleg személyes közreműködés), összeg nincs meghatározva.
- Felelősség: mögöttes, a beltágé korlátlan, a kültágé vagyoni betétje mértékéig korlátozott.
- Szervei: taggyűlés (a).
- Szavazat: személyenként, egy tag egy szavazat.
- Üzletvezetés: kizárólag beltág, a kültág erre nem jogosult.

- Kilépés: tagok közös megegyezésével lehet: kizárás, azonnali hatályú felmondás, rendes felmondás.
- Képviselő: beltagok közös döntése alapján egyikőjük, kültag erre nem jogosult.

3. Korlátolt felelősségű társaság

- Cél: tőke- és személyegyesítés.
- Tag: egy vagy több, de a törzsbetét tagonként nem lehet százezer forintnál kevesebb, és ennek tízezerrel oszthatónak kell lenni.
- Vagyon hozzájárulás: törzstőke legkevesebb hárommillió forint, 30 százalék, de minimum egy millió forint készpénz.
- Felelősség: korlátolt, a törzsbetét szolgáltatására korlátozódik.
- Szervei: taggyűlés, ügyvezető, felügyelő bizottság, könyvvizsgáló (c).
- Szavazat: társasági szerződésben rögzítve, általában a törzsbetétekkel arányos.
- Üzletvezetés: ügyvezető.
- Kilépés: üzletrész átruházás, bizonyos esetekben kizárás.
- Képviselő: ügyvezető (-k), akik külön-külön, vagy együtt gyakorolják a képviselőt.

4. Egyszemélyes korlátolt felelősségű társaság

- A Kft szabályai érvényesek, kivételek:
- Alapdokumentuma: alapító okirat.
- Taggyűlése nincs, jogait egyetlen személy gyakorolja.
- Az alapításkori vagyon minimumértékét a bejegyzéskor teljesíteni kell.

- Csak akkor kell a határozatok könyvét vezetni, ha az ügyvezető nem azonos a tulajdonos személyével.
- A könyvvizsgáló alkalmazása kötelező.
- Kizárt, hogy saját üzletrészét felvásárolja.

5. Részvénytársaság

- Cél: tőkeegyesítés.
- Tag: egy vagy több.
- Vagyon hozzájárulás: alaptőke legkevesebb húszmillió forint, 30 százalék, de legkevesebb tízmillió forint készpénz.
- Felelősség: korlátolt, a részvény kibocsátási értékének szolgáltatására korlátozódik.
- Szervei: közgyűlés, igazgatóság, felügyelő bizottság, könyvvizsgáló.
- Szavazat: általában a részvények névértékével arányos, kivételek vannak, pl.: az ún. elsőbbségi részvényeknél.
- Üzletvezetés: igazgatóság.
- Kilépés: részvényátruházás.
- Képviselő: igazgatóság, zártkörű részvénytársaságnál pedig vezérigazgató.
- Felügyelő Bizottság
  - (a) kötelező a Felügyelő Bizottság, ha a társaságnak 200-nál több alkalmazottja van.
  - (b) 50 millió forintnál nagyobb tőzrstőke esetén kötelező a Felügyelő Bizottság.
  - (c) 50 millió forint feletti tőzrstőkújű és az egyszemélyes korlátolt felelősségű társaságnál kötelező a könyvvizsgáló.

A modern piacgazdaságokban törvényi szinten szabályozzák a gazdasági társaságok alapítását, szervezetét és szerveik működését, a társaságok tagjainak jogait, kötelezettségeit és felelősségét, valamint a társaságok megszűnését. E törvényi szintű szabályozással kívánják elérni, hogy:

- javuljon a nemzetgazdaság jövedelemtermelő képessége;
- fejlődjön a piaci jellegű termelési-értékesítési együttműködés;
- növekedjen a külföldi működő tőke beáramlása;
- javuljon a magán-, és állami tulajdon működésének hatékonysága;
- váljon lehetővé – a vállalkozások és az állampolgárok közötti együttműködés akadályainak megszüntetésével – az egyéni megtakarítások nemzetgazdasági szintű hasznosítása;
- nyíljanak nagyobb és biztonságosabb lehetőségek az állampolgárok társadalmi érdekekkel összhangban álló vállalkozásai számára;
- a gazdasági társaságok működése ne korlátozza a versenyt, ne teremtsen monopóliumokat, ne sértse a hitelezők érdekeit és a közérdeket.

5. Fejezet

A vállalkozások közterhei, munkavállalói adók és járulékok

Az adó közgazdasági fogalma különböző gazdasági szereplőknek az állam részére, annak közhatalmán alapuló, közvetlen ellenszolgáltatás nélküli, visszatérő és ismétlődő fizetési kötelezettségét jelenti. Az adóknak alapvetően két funkciója van. Egyfelől forrást biztosítanak a különböző állami funkciók ellátásához, a különböző szintű kormányzatok (központi és helyi) fő bevételi forrásai. E mellett gazdaságpolitikai eszközök is, mivel szabályozó, allokaló és ösztönző funkciókat is ellátnak.

Az adók a vállalkozások és a fogyasztók számára költséget jelentenek, így nem közömbös számukra, hogy a különböző kormányzatok saját területük gazdasági vonzerejét adómentességekkel és adókedvezményekkel milyen mértékben tudják vonzóvá tenni.

Az adózás betölthet szociálpolitikai funkciókat is. Az alapvető fogyasztási cikkekre kivetett alacsony forgalmi adó kulcsok, a luxusjavak speciális adóztatása, a személyi jövedelemadó szemléletes példái e funkciónak.

Az adókat a szerint is csoportosítani lehet, hogy milyen kormányzati szint veti ki azokat. Így a központi adók a központi költségvetés bevételei, a helyi adók pedig az önkormányzatok bevételei.

Adórendszer alatt az alkalmazott adónemeket, az adóztatás jogának megosztását, az adók beszedésének módját, technikáit és az adóigazgatási intézményrendszer összességét értjük.

Sajátos adóként működnek a vámok, melyek a belföldi és külföldi piacok kereskedelmi kapcsolatainak szabályozásában, a nemzeti szuverenitás érvényesítésében fontos fiskális eszközként vannak jelen.

A vámpolitika a különböző típusú vámok (adók) eltérő gazdasági hatások érdekében történő koordinált alkalmazása, melynek funkciói a következők:

- költségvetési bevételt biztosító funkció, mivel a vámok ennek jelentős forrásokat biztosítanak;
- piacvédelmi funkció, mivel a vámok jelentősen képesek befolyásolni (növelni) az importtermékek árait;
- kereskedelem-politikai funkció, mert kivetésükkel gazdasági nyomásgyakorlást, s ez által kedvező alkupozíciót lehet elérni.

Az adók és vámok mellett az állami és társadalmi feladatokhoz való arányos hozzájárulás címén, valamint az önkormányzatok saját bevételi forrásainak gyarapítása érdekében illetéket ró a vállalkozásokra és magánszemélyekre. Ezekkel a fizetési kötelezettségekkel jellemzően az öröklést, az ajándékozást, a visszerthes vagyonátruházást, az államigazgatási és bírósági eljárást terhelik meg.

Az adókkal, vámokkal és illetékekkel kapcsolatos vállalkozói és állampolgári **kötelezettség** kiterjed azok bejelentésére, megállapítására, bevallására, befizetésére, a bizonylatok kiállítására és megőrzésére, a nyilvántartások vezetésére, adatszolgáltatásra, a közteher levonására és beszedésére.

Mielőtt részletesen rátérünk a vállalkozások közterheinek, valamint munkavállalói adók és járulékok bemutatására, néhány alapvető fogalmat kell tisztázni.

- Adóalany: az a természetes vagy jogi személy, vagy jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet, akire a kötelezettség vonatkozik, akitől a kormányzat beszedi az adót. (Az adó alanya és fizetője nem minden esetben esik egybe. A személyi jövedelemadó alanya például a magánszemély, fizetője pedig – a munkáltatóval való megegyezés alapján – a munkáltató.)
- Adóviselő: az a személy (magán vagy jogi) akit az adó ténylegesen terhel. (Az általános forgalmi adó esetében az adóalany és egyben az adófizető is az értékesítést végző személy. Az adókötelezettség rá vonatkozik, de az adót áthárítja a fogyasztóra, így lesz a végső felhasználó az adó viselője.)
- Adóalap: az a nemzeti pénzürtéken kifejezett összeg, amire az adó mértékét alkalmazni kell. (Bizonyos esetekben más mértékegységben is megadható.)

- Adómérték: tételesen vagy százalékosan megállapított mérték, melyet az adóalapra vetítve adódik az adó összege. (A százalékosan megadott adómérték lehet lineáris vagy progresszív.)
- Adómentesség: esetében az adózónak nem kell adót fizetnie.
- Adókedvezmény: a számított adóból visszatartható rész.
- Járulékok: ennek összefoglaló elnevezése alatt a nyugdíjjárulékot, magánnyugdíj-pénztári tagdíjat, egészségbiztosítási járulékot, táppénz-hozzájárulást és baleseti járulékot kell érteni.
- Egyszeres könyvvitel: a gazdasági esemény időpontjának azt a napot tekinti, amikor az ahhoz kapcsolódó pénzmozgás is megtörtént.
- Kettős könyvvitel: a gazdasági esemény vagyona gyakorolt hatását és a vagyonváltozás forrását is rögzíti amellet, hogy könyvvitel technikailag is kettős, mert minden gazdasági esemény két könyvviteli számlát is érint.

5.1. A vállalkozások közterhei

Könyvünkben a nagyszámú közterhekből a legjelentősebbeket fogjuk bemutatni, és elhagyjuk azokat, melyekből az állami- és önkormányzati adóhatóságoknak jelentéktelen összegű adóbevétele származik.

Az adóviselés alapján használjuk az egyenes-, és közvetett adó kifejezést. Egyenes (közvetlen) adó esetében az adó alanya és az adóterhet viselő személye azonos, míg közvetett az adó akkor, ha az adót megfizető és az adóterhet viselő alany elkülönül, mint például az általános forgalmi adó esetében.

1. Általános forgalmi adó (ÁFA)

Habár a vállalkozásokat terhelő adó ismertetését az ÁFA-val kezdjük, (rögtön leszögezzük, hogy ez csak részben terheli őket, például a vállalkozás reprezentációs célú beszerzéseinek ÁFA-ja nem igényelhető vissza, vagy a távközlési szolgáltatások szolgáltató által felszámított ÁFA-ja csak részben igényelhető vissza az állami

költségvetésből) ezt az indokolja, hogy ez a legjelentősebb adónem, és mert kezelésük rájuk hárul.

ÁFA-t kell fizetni az adóalany által belföldön teljesített termékértékesítés és szolgáltatásnyújtás, valamint a termékimport után.

Az ÁFA jellemzői:

- forgalmi (mivel forgalmazáshoz, vagyis vásárláshoz és eladáshoz kapcsolódik),
- általános (minden gazdasági szereplőre kiterjed, aki terméket vagy szolgáltatást értékesít),
- nettó típusú (nem halmazódik, mivel az értékesítés után felszámított ÁFA-t csökkenteni kell az értékesítéshez szükségszerűen történt beszerzések után korábban kifizetett ÁFA-k összegével, s az így számított pozitív különbözetet kell a költségvetésnek befizetni),
- hozzáadott érték típusú (mert az értékesítési láncban az előbb említett levonásos technika miatt minden egyes láncszemben – beszerzés, átalakító termelés, értékesítés – csak az értéknövekedés után, annak arányában keletkezik adófizetési kötelezettség),
- közvetett (mivel az adó viselője - a végső fogyasztó - és alanya - az értékesítő – személye szétválik),
- fogyasztói (mert a végső fogyasztót terheli, nála jelenik meg költségként, és mert a végső fogyasztást megelőző forgalmazásban csak átmeneti tétel).
- Mértéke: 0-5-18 és 27 százalék, illetve lehet alanyi-, és tárgyi mentes.

2. Társasági-, és osztalékadó

A jövedelem-, és vagyonszerzésre irányuló tevékenységből elért jövedelemmel rendelkező adóalanyt társasági-, és osztalékadó fizetési kötelezettség terheli. A megkülönböztetés alapja az, hogy a társasági adó alanya a vállalkozás, tehát ezt az adót neki kell megfizetnie, míg

az osztalékadó alanya a vállalkozástól osztalékjövedelemben részesülő személy (jogi, és magán). A társasági adó tehát a társas vállalkozások eredményét terheli, azt csökkenti.

Az adókötelezettség a vállalkozási tevékenység megkezdésének napján (azon a napon, amelyiken a vállalkozás az első kötelezettségvállalását tette) kezdődik és a vállalkozási tevékenység befejezésének napjáig tart. E két nap között azonban az egyes gazdálkodási évek lezártaival egy időben (jellemzően az év utolsó napjával) el kell számolni az adóval, ahol az adó alapja a kettős könyvvitelt vezető adóalanynál a számviteli törvény előírásai alapján megállapított adózás előtti eredmény (módosítva az azt csökkentő és növelő tételekkel), egyszeres könyvvitelt vezető adóalanyoknál, pedig a pénzforgalmi nyilvántartás alapján kimutatott eredmény (módosítva a csökkentő és a növelő tételekkel).

Külön előírás vonatkozik a társasági adó megfizetésénél a külföldi vállalkozásokra, a kizárólag készfizető kezességet nyújtó részvénytársaságokra, valamint a közhasznú társaságokra.

Társasági adó mértéke: 500 Mft pozitív adóalapig 10, e felett 19 százalék.

3. Helyi adók

Külön törvény ad lehetőséget az önkormányzatoknak arra, hogy bevételeiket helyi adók kivetése és beszedése révén gyarapítsák, ezzel is hozzájárulva az önálló gazdálkodás biztosításához. A törvény meghatározza a lehetséges adóalanyokat és adófajtákat, ugyanakkor mértéküket maximálja. Az önkormányzatok rendeletet alkotnak az adókötelezettségről, abban állapítják meg az illetékességi területükön érvényesíthető adómértékeket és tételeket.

Jellemző helyi adók:

- Iparüzési adó (alapja az értékesített termék/szolgáltatás nettó árbevétele, csökkentve a megengedett tételekkel). Mértéke: az adóalap maximum 2 százaléka.
- Kommunális adó (magánszemélyeknél alapja az adóalanyok tulajdonában lévő ingatlan), mértéke jelenleg maximum 17.000.- Ft/év.

- Idegenforgalmi adó (magánszemélynél alapja az eltöltött vendégéjszaka, mértéke maximum 300.- Ft/fő, vállalkozásoknál alapja az üdülésre alkalmas ingatlanban vendégéjszakánkénti összeg 4 százaléka).
- Építményadó (alapja magánszemélynél és vállalkozóknál is a tulajdonában lévő építmény, mértéke 1.100.- Ft/négyzetméter, vagy a korrigált forgalmi érték 3,6 százaléka).
- Telekadó (alapja a magánszemélyeknél és vállalkozásoknál is a beépítetlen belterületi földrészlet, mértéke 200.- Ft/négyzetméter, vagy a korrigált forgalmi érték 3 százaléka).

4. Jövedéki adó

Adóköteles a jövedéki termékek belföldi előállítására és importálására. Jövedéki termékek: ásványolaj, alkoholtermék, dohánygyártmány.

Mértéke: a jövedéki törvény termékenként határozza meg.

5. Fogyasztási adó

Adóköteles a személygépkocsik belföldön történő értékesítése és importálása, fogyasztói termék – e törvény alkalmazásában – a személygépkocsi.

Mértéke: Típusonként eltérő mértékű.

6. Gépjármű adó

Adóköteles a belföldi forgalmi engedéllyel és rendszámmal ellátott, valamint esetenként az ott közlekedő, külföldön nyilvántartott gépjármű.

Mértéke: a gépjármű gyártási évétől és teljesítményétől függően 140 – 345.- Ft/kw/év.

7. Regisztrációs adó

Adóköteles a személygépkocsit importáló, törvény alapján tulajdonosnak számító adóalany által külföldről behozott személygépjármű.

Mértéke: 45.000 – 4.800.000.- forint között, környezetvédelmi besorolástól függően. Hibrid gépjárművek után egységesen:76.000.- Ft.

A vállalkozások költségeit jelentős mértékben növelik a fizetendő járulékok. Ezek leginkább abban térnek el az adóktól, hogy érték szolgáltatás jár, míg az adók közvetlen ellenszolgáltatás nélküli fizetési kötelezettségek.

8. Szociális hozzájárulási adó

A vállalkozás a munkaviszonyból származó, általa kifizetett bruttó kereset után, havonta fizeti.

Mértéke: a bruttó keresetek 27 százaléka.

9. Szakképzési hozzájárulás

A vállalkozásnál éves szinten kifizetett bruttó bérek után, évente kell megfizetni.

Mértéke: ágazattól függő, jellemzően 1,5 százalék.

10. Rehabilitációs hozzájárulás

Azon vállalkozások fizetik, melyek állományi létszámuk 5 százalékánál alacsonyabb mértékben foglalkoztatnak megváltozott munkaképességű munkavállalót, évente fizetendő.

Mértéke: 964.500.- forint/fő.

11. Innovációs járulék

Alapja a vállalkozás értékesítési árbevétele, a központi fejlesztések pénzügyi alapját képezi.

Mértéke: az alap 0,3 százaléka.

12. Egyéb járulékok és hozzájárulások

Ide sorolandó a turisztikai hozzájárulás, útalap hozzájárulás, játékadó, környezetvédelmi termékdíj, kulturális járulék.

Különleges kategóriát képez az EVA (Egyszerűsített Vállalkozói Adó) rendszere. Ezt részletesen nem mutatjuk be, annyit jegyzünk meg róla, hogy ebbe a rendszerbe azok a vállalkozások léphetnek be, melyek árbevétele évi 30 millió forint alatt van. Lényege, hogy valamennyi adó-, és járulék kötelezettségüket egyetlen 37 százalékos adómértékkel teljesíthetik.

5.2. Munkavállalói adók és járulékok

Miután áttekintettük a vállalkozásokat terhelő adók és járulékok körét, most bemutatásra kerülnek azok az adó-, és járulék jogcímek, valamint azok mértékei, melyeket a munkavállalók jövedelmeiből kell levonni és az állami költségvetésbe befizetni.

1. Személyi jövedelemadó (SZJA)

Alapesete az, hogy a magánszemélynek minden jövedelme adóköteles. Jövedelemnek tekintendő az adóalany által az adóévben bármilyen címen és formában megszerzett bevétel egésze, vagy a törvényben elismert költségekkel csökkentett része, esetleg annak törvényben meghatározott hányada.

Mértéke: 15 százalék.

2. Osztalékadó

Alapja a magánszemély által a vállalkozás adózott jövedelméből osztalékként kivett összeg. Az osztalékadót a már leadózott nyereségből személyesen kivett jövedelem után kell fizetni.

Mértéke: az adóalap 15 százaléka (plusz az osztalékalap után még 14 százalékos egészségügyi hozzájárulást kell fizetni, aminek felső határa 450.000.- Ft/év).

3. Nyugdíjjárulék

A biztosítási jogviszony alapján a társadalombiztosítási járulékalapot képező juttatásból – munkabér, jutalom, prémium stb. – a munkavállalótól kell levonni.

Mértéke: az alap 10 százaléka.

4. Egészségbiztosítási járulék

Alapja az előző.

Mértéke: az alap 4 + 3 százaléka.

5. Munkaerőpiaci járulék

Alapja a főfoglalkozású munkaviszonyból származó bruttó kereset.

Mértéke: az alap 1,5 százaléka.

6. Fejezet

Beszámolási kötelezettség

A vállalkozásokban folyó új értéket létrehozó tevékenység során részben vagy egészben felhasználják a tulajdonukba lévő, illetve kezelésükbe adott erőforrásokat annak érdekében, hogy megfeleljenek stratégiai célkitűzéseiknek, közülük is leginkább a nyereségmaximalizáló tulajdonosi elvárásoknak.

Ha a mikroökonómiai megközelítésben vizsgáljuk a vállalkozásokat, akkor egyértelműen a tulajdonosok (shareholderek) azok, akiknek az érdekei számítanak, az ő profitjukat kell maximalizálni, minden ennek rendelődik alá. Csak és kizárólag a vállalkozás értékgyarapodása számít, mert a tulajdonosoknak ez biztosítja a haszon-maximalizációt, más szempontok csak másodlagosak számukra. A vállalkozásban birtokolt tulajdonrészük csak jövedelemforrás, annak csak egy lehetősége, hiszen más tulajdonrészeket is birtokolhatnak, ezeket eladhatnák – megvehetnék a profitmaximalizálás céljából.

A mai modern piacgazdaságokban (ahol nagyrészt elválik a tulajdonos és a cégvezetés személye) a tulajdonost kevésbé érdekli, hogy mi folyik a vállalkozásban, számára csupán az a lényeges, hogy a vállalkozás piaci értéke növekedjék, s ez által a befektetett tőkéjének haszna emelkedjen. Amennyiben más területen jobb esélyeket lát használnak növekedésére, úgy szabadon és piaci áron eladja tulajdonrészét és a nagyobb haszonnal biztató területre fekteti be tőkéjét. Ebből kifolyólag a tulajdonosok folyamatosan nyomon követik a vállalkozás gazdálkodási tevékenységének eredményét (profitját) illetve annak időszakonkénti alakulását.

Ennek eszközürendszere a **számvitel**, mely a gazdálkodási tevékenység rendszeres megfigyelését, feljegyzését, az információk sajátos módon történő feldolgozását és beszámolók rendszeres készítését jelenti oly módon, hogy az képet ad a vállalkozás tevékenységének eredményéről és vagyonának alakulásáról [27].

A beszámolók fontos információkat nyújtanak a gazdasági tevékenység alakulásában érdekeltek számára. Ebben – mint említettük – első helyen a tulajdonosok állnak, mellettük fontosak ezen információk a cégvezetésnek, a dolgozóknak, különböző közhivataloknak (adóhivatal,

cégbíróság) és a vállalkozás hitelezőinek (szállítók, bankok, lízingcégek stb.).

A számvitel egyrészt gyakorlati tevékenység, másrészt azon bizonylatok és információk összessége, melyek a gyakorlati tevékenység eredményeképpen létrejönnek, végül pedig magába foglalja azt a módszertant, amellyel a gazdálkodási tevékenység megfigyelése, feljegyzése és feldolgozása történik.

A számvitel célja a belső és külső **információigények** kielégítése és a vezetői döntések megalapozása. Az ebből nyert információk felhasználóinak eltérőek az érdekeik, és ezért minden érdekcsoport a saját döntési igényeinek megfelelően használja fel a számvitel által szolgáltatott adatokat. Azt azonban látni kell, hogy a számvitel nem egyedül tölti be egy vállalkozáson belül az információs rendszer szerepét, mert a szervezet egységes információs rendszerének csak egyik eleme. A vállalkozás különböző adatszolgáltatási egységeinek tevékenységét megfelelően összehangolva működhet csak kielégítő hatékonysággal az összvállalkozási szintű információs rendszer.

A számviteli tevékenység kezdőpontjai a gazdasági események. Ezekről a vállalkozások bizonylatokat állítanak ki, és ezek alapján rögzítik őket a könyvelés során, mely alatt a bizonylatok feldolgozását és nyilvántartását értjük. A feldolgozási folyamat végén összesítő-ellenőrző kimutatások készülnek.

A vállalkozás tevékenysége eredményéről és a vagyoni helyzetéről a gazdasági év (jellemzően naptári) befejeztével számot kell adni. Erre az ún. **éves beszámoló** szolgál.

Az éves beszámolónak tartalmaznia kell a vállalkozás valamennyi eszközét (vagyonát) és azok forrásait, az időszak bevételeit és ráfordításait, az adózás előtti, az adózott és a mérleg szerinti eredményét, valamint minden olyan információt, amely a vállalkozás vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetének megítélésénél szükséges lehet.

Az éves beszámolók törvényileg előírt dokumentumai:

- mérleg,
- eredménykimutatás,

- kiegészítő melléklet,
- üzleti jelentés.

A vállalkozások számvitelét szabályozó Számviteli Törvényben meghatározott feltételek teljesülése esetén egyszerűsített éves beszámolót és egyszerűsített mérleget is lehet készíteni, de a részvénytársaságoknak minden esetben éves beszámolót, vagy ha anya-, illetve leányvállalati viszonyban vannak más vállalkozásokkal, ún. konszolidált éves beszámolót kell készíteniük, melynek az előbb felsoroltakon kívül még az ún. konszolidált (összevont) mérleg is a részét képezi.

6.1. A leltár és mérleg kapcsolata

A vállalkozás tulajdonában és kezelésében lévő vagyoni eszközökkel időszakonként el kell számolni. Azt a tevékenységet, amelynek során megállapítják a vállalkozás anyagi javait **leltározásnak** nevezzük. Szűkebb értelemben a leltározás tehát az anyagi javak mennyiségi felvételét jelenti, tágabb értelemben azonban ide tartozik ezen javak értékelése is.

A leltározás eredménye a leltár, amely egy olyan tételes kimutatás, ami az adott időpontra vonatkozóan valamely vállalkozás anyagi javait sorolja fel mennyiségben és értékben, összetétel (eszköz) és eredet (forrás) megbontásban.

Az a naptári időpont, amelyre vonatkozóan a leltár készül, a leltári fordulónap. A leltárfelvétel módja alapján mennyiségi felvételt és bizonylatok alapján történő egyeztetést különböztetünk meg. A mennyiségi leltárfelvétel tételes megszámlálással vagy méréssel történik. Ezt a módszert az anyagi javak számbavételénél használatos. A bizonylatok alapján történő egyeztetés a fizikailag meg nem számolható, de pénzürtékben kifejezhető vagyon számbavételekor használatos.

Ilyen például a pénzforgalom ellenőrzése a banki számlakivonatok alapján, vagy a vevői és szállítói állomány okmányok (számla, szállítólevél, szerződés stb.) alapján történő számbavétele. A leltárfelvétel adatai alapján készül el a vállalkozás mérlege.

A számvitelben elterjedt definíció szerint a mérleg egy olyan kétoldalú kimutatás, amely egy adott időpontra vonatkozóan **pénzürtékben**

tartalmazza a vállalkozás anyagi javait összetétel és eredet szerint. A mérleg tehát nem más, mint egy jelentés a vállalkozás vagyoni helyzetéről egy adott időpontra vonatkozóan. Tekintve, hogy ugyanazt a vagyont tartalmazza, csak más-más szempontból, ezért a mérleg két oldalának meg kell egyeznie egymással, vagyis az összes eszköznek egyenlőnek kell lennie az összes forrással.

Mivel az eszközök alapvetően két forrásból erednek, mégpedig saját-, és idegen (kötelezettségek) forrásból, ezért egy vállalkozás összes eszköze egyenlő a saját forrásainak (tőkéjének) és a kötelezettségeinek összegével. A mérleg hagyományos formája (mint azt később részletesen látni fogjuk) rendszerint egy kétoldalú (horizontális) kimutatás, melynek bal oldalán az eszközök, jobb oldalán pedig a források találhatók, mindig egyező végösszeggel.

A leltár tehát részben hasonlít a mérleghez, részben pedig eltér tőle.

Megegyeznek abban, hogy:

- mindkét okmány a vállalkozás eszközeinek és forrásainak állományát mutatja;
- mindkettő adott időpontra vonatkozik;
- mindegyiket alá kell írnia a valódiságért felelős személynek.

Különböznek abban, hogy:

- a leltár mennyiség és érték szerint, a mérleg csak értékben készített kimutatás;
- a leltár részletes, a mérleg összevont;
- a leltár egymás alatt jegyzékszerűen, a mérleg egymással szembe állítva kétoldalasan tartalmazza a vállalkozás vagyont.

6.2. A mérleg tartalma és szerkezete

A vállalkozási vagyon eszközök, és források szerinti tagolása alapvetően a mérleghez kapcsolódik, mely az eszközöket és forrásokat állítja szembe egymással. A mérleg két oldalán ugyanarról a vállalkozási

vagyonról készül kimutatás, csak más szempont szerinti csoportosításban, ezért kell az eszközök és források fő összegének egymással megegyeznie.

A vállalalkozási tevékenységbe bevont anyagi javak nyilvántartása azok megjelenési formája, mobilitásuk milyensége, illetve az újratermelési folyamatban betöltött szerepük alapján határozza meg az eszközök csoportosítását.

Az eszközök számviteli szempontból két fő csoportba sorolhatók. Az egyiket a **befektetett eszközök** alkotják, melyekre jellemző, hogy a vállalalkozási tevékenységet tartósan (legalább egy éven túl) szolgálják. A másik csoportba a **forgóeszközök** tartoznak melyek – értelemszerűen – egy évnél rövidebb ideig állnak a vállalalkozás szolgálatában.

Tekintsük át most részletesebben ezeket a főcsoportokat!

ESZKÖZÖK (A+B+C)

A/ Befektetett eszközök

- Immateriális javak: azok a nem anyagi eszközök, amelyek közvetlenül és tartósan szolgálják a vállalalkozási tevékenységet (például üzleti-, vagy cégérték).
- Tárgyi eszközök: azok az anyagi eszközök, amelyek tartósan – közvetlenül vagy közvetetten – szolgálják a vállalalkozási tevékenységet (például üzemcsarnok, gép).
- Befektetett pénzügyi eszközök: olyan eszközök, amelyeket a vállalalkozás azzal a céllal fektetett be más vállalalkozásba, hogy tartós jövedelmet, vagy befolyásolási, irányítási, ellenőrzési jogot szerezzen (például másik társas vállalalkozás részvényeiből történő vásárlás).

B/ Forgóeszközök

- Készletek: a vállalalkozási tevékenységet közvetlenül vagy közvetve egy événél rövidebb ideig szolgáló olyan eszközök, amelyek rendszerint egyetlen tevékenységi folyamatban vesznek részt, és melyek lehetnek vásároltak vagy saját előállításúak (például alapanyagok, félkész termékek).

- Követelések: olyan, többnyire áruszállításból, illetve szolgáltatás nyújtásából eredő jogszerű fizetési igények, amelyek ellentételét a vállalkozás már teljesítette, a másik fél azt elfogadta, de még nem fizette ki (például leszállított és a vevő által átvett termék számlája).
- Értékpapírok: forgatási célú, rövid távú befektetések, melyeket elsősorban árfolyamnyereség elérése céljából szerzett be a vállalkozás (például opciók vásárlása az értéktőzsdén).
- Pénzeszközök: tartósan le nem kötött, fizetési eszközként felhasználható eszközök (például készpénz, elszámolási számla szabad egyenleg).

C/ Aktív időbeli elhatárolások

- Vállalkozási eredményjavító tételek (például olyan felmerült költségek, melyeket csak a mérleg fordulónapja után számolhatóak el).

FORRÁSOK (D+E+F+G)

A források az anyagi javak származás, eredet szerinti csoportosítását tartalmazzák. E szerint megkülönböztethetők a saját és idegen források, melyeket tovább lehet tagolni.

Saját tőke a vállalkozás vagyonának saját forrása. Ez csak olyan tőkerész lehet, amelyet a tulajdonosok véglegesen a vállalkozás rendelkezésére bocsátottak, és amellyel az a megszűnésig szabadon rendelkezik.

D/ Saját tőke elemek

- Jegyzett tőke: a társasági szerződésben, illetve alapszabályban vagy alapító okiratban (függően attól, hogy milyen típusú a társas vállalkozás) rögzített, a cégbíróságon bejegyzett tőke, a saját tőke állandó eleme. A vállalkozás formájától függően, lehet részvénytőke, törzstőke, alapítói vagyon stb. A jegyzett tőke emelésére felhasználható a le nem kötött eredménytartalék is.
- Jegyzett, de be nem fizetett tőke: negatív előjelű tétel, mivel ez még nem működő vagyonelem.

- Tőketartalék: összetett tartalmú tőkeelem, amelyet véglegesen a vállalkozás rendelkezésére bocsátottak, és amelynek értéke a cégbíróságon nem kerül bejegyzésre. Itt kell elszámolni – több más tétel mellett – például a társaság alapítói által tőketartalékként véglegesen a vállalkozás rendelkezésére bocsátott összeget is.
- Eredménytartalék: az előző évről áthozott, a vállalkozásban maradó eredmény, amely a mérleg szerint eredmény összegével változik. A veszteség miatti negatív eredménytartalék ellentételezésére a tőketartalékot kell felhasználni, illetve a jegyzett tőkét kell leszállítani.
- Értékelési tartalék: a kettős könyvvitelt vezető vállalkozás jogosult a vállalkozási tevékenységet közvetlenül és közvetetten, valamint tartósan szolgáló vagyoneértékű jogokat, szellemi termékeket, tárgyi eszközöket és a befektetett pénzügyi eszközöket évenként december 31-ei fordulónappal piaci értékükön értékelni. Ez a piaci érték és könyvszerinti értékkülönbözlet jelenik itt meg.
- Mérleg szerinti eredmény: a később ismertetésre kerülő eredménykimutatásból származó, az ott levezetett tiszta eredmény.

E/ Céltartalékok

- A vállalkozás saját elhatározásából az adózás előtti eredmény terhére képzett tartalék, amely a várható veszteségekre és meghatározott kötelezettségekre használható fel.

F/ Kötelezettségek (idegen források)

- Hátrasorolt kötelezettségek (csőd vagy felszámolás során csak a többi hitelező kiegyenlítése után kell – lehet – ezeket kifizetni).
- Hosszú lejáratú kötelezettségek (ezek egy évnél hosszabb lejáratú hitel, lízing stb. tartozások).
- Rövidlejáratú kötelezettségek (ezek kiegyenlítésének egy éven belül kell megtörténnie).

G/ Passzív időbeli elhatárolások

- Vállalkozási eredményt csökkentő tételek (például a mérleg fordulónapja előtt befolyt bevételek, de amely az ezt követő időszak bevételeit fogja képezni).

6.3. Az eredménykimutatás tartalma és szerkezete

A vállalkozás éves beszámolójának másik fontos része a mérleg mellett az eredménykimutatás. A gazdálkodás eredményét a mérlegből levezetve, a saját tőke változása útján is ki lehet számítani. A tőkenövekedéssel szemben az eszközoldalon az időszak nyitóértékéhez képest bekövetkezett eszköznövekedés ugyanakkora összegű, mint amekkora a forrásoldalon bekövetkezett saját tőke növekedése. Ezzel a módszerrel azonban csak a vállalkozási eredmény végső összege számítható ki, és nem ad arra választ, hogy mennyi volt az időszak árbevétele és az ennek érdekében felmerült ráfordítások összege. Az eredménykimutatás levezetése ezzel szemben a bevételek és ráfordítások szembeállításával bemutatja az adott időszak eredményét, részösszegeinek eredetét is (pl. eredmény a pénzügyi műveletekből).

Az eredménykimutatás a számvitelben használatos fogalma szerint olyan számviteli okmány, amely egy adott időszakra vonatkozóan, előre meghatározott szerkezetben, összevontan és pénzértéken tartalmazza a vállalkozás bevételeit és ráfordításait, valamint a vállalkozásnál maradó adózott, mérleg szerinti eredményt. Az eredménykimutatás célja a vállalkozási tevékenység eredményességében érdekelttek számára megbízható információk szolgáltatása a vállalkozás jövedelmi helyzetéről, az eredmény szerkezetéről és annak összetevőiről.

(**Árbevétel** alatt a továbbiakban a működési tevékenységből eredő áruértékesítés és szolgáltatás ellenértékét, függetlenül attól, hogy a pénzügyi teljesítés megtörtént-e, míg egyéb bevételek alatt a működési tevékenységen kívüli tevékenységek ellenértékét kell érteni.)

Az árbevétel nem egyezik meg a pénzbevétellel, mert az a jellemző, hogy ezek nem esnek egybe, ezért a számvitel különbséget tesz közöttük. (Általában azonban igaz az, hogy minden árbevétel előbb vagy utóbb pénzbevétel is lesz).

Ezzel analóg a helyzet a költség, kiadás és a ráfordítás fogalmaival is. A költség nem más, mint a tevékenység érdekében felmerült erőforrás-felhasználások pénzben kifejezett értéke, míg a kiadás pénzügyi fogalomként értelmezve tényleges pénzkiadást jelent. A költséghez hasonlóan ez is a tevékenység érdekében merül fel, a problémát itt is az időbeli egybe nem esés okozza. A kiadás ugyanis időben megelőzheti a költség elszámolását, de később is bekövetkezhet, és az időbeli egybeesés is gyakori. (Általában azonban itt is igaz, hogy minden költség előbb vagy utóbb kiadásként is megjelenik.) A költség tágabb fogalom, mert a tevékenységgel kapcsolatos erőforrás felhasználást jelent, míg a ráfordítás az értékesített teljesítmények bekerülési értékét jelenti. Ebből következik, hogy míg a ráfordítás az értékesítéshez, addig a költség a termeléshez kapcsolódó fogalom.

Az alap- (üzem-, üzleti-,) tevékenység eredményét kétféle eljárással lehet megállapítani, és így kétféle eredménykimutatás lehetséges. Ezek egyike az ún. forgalmi költség eljárás, másika az ún. összköltség típusú eljárás. Mi a továbbiakban csak ez utóbbival fogunk foglalkozni.

Az összköltség típusú eljárással készülő eredménykimutatásban az értékesítés árbevételéhez hozzá kell adni az egyéb bevételeket, és ebből levonva az összes elszámolt költséget és egyéb ráfordításokat kapjuk meg az első eredménykategóriát az üzemi- (üzleti) tevékenység eredményét. Ezt az eredménykategóriát fogják módosítani a pénzügyi tevékenységek és a rendkívüli események (adott esetben negatív) eredményei, valamint az adófizetési kötelezettség és a tulajdonosok részére kifizetett osztalék levonásával jutunk el a végső eredménykategóriához, az ún. mérleg szerinti eredményhez.

Fentiek szerinti **összköltség** típusú, **egyszerűsített** eredmény levezetés:

I.	Értékesítés nettó árbevétele	(+)
II.	Aktivált saját teljesítmények értéke	(+,-)
III.	Egyéb bevételek	(+)
IV.	Anyagjellegű ráfordítások	(-)
V.	Személyi jellegű ráfordítások	(-)
VI.	Értékcsökkenési leírás	(-)

VII.	Egyéb ráfordítások	(-)
VIII.	Pénzügyi műveletek bevételei	(+)
IX.	Pénzügyi műveletek ráfordításai	(-)
X.	Rendkívüli bevételek	(+)
XI.	Rendkívüli ráfordítások	(-)
XII.	Adófizetési kötelezettség	(-)
XIII.	Adózott nyereség	(+)
XIV.	Jóváhagyott osztalék	(-)
	Végeredmény = mérleg szerinti eredmény	(+,-)

6.4. Kiegészítő melléklet

Itt azokat a számszerű adatokat és szöveges magyarázatokat kell felvenni, amelyeket a számviteli törvény előír, továbbá mindazokat, amelyek a vállalkozás vagyoni, pénzügyi helyzetének, működése eredményének megbízható és valós bemutatásához a tulajdonosok, a befektetők, a hitelezők számára – a mérlegben, az eredménykimutatásban szereplőkön túlmenően – szükségesek. (Például a vállalkozás eszközértékelési módszerét, a készletek elszámolásának módját, a kapcsolt vállalkozásokat, a társaság választott tisztviselőinek adott hitelek, kölcsönök összegét stb.)

A kiegészítő mellékletben bemutatandó információk, szöveges magyarázatok egy részét a Számviteli Törvény külön fejezete tartalmazza, más részét a normaszöveg egyéb részei ismertetik. Az egyszerűsített éves beszámoló kiegészítő melléklete kevesebb kötelező információt tartalmaz, mint az éves beszámoló kiegészítő melléklete. Ez azonban nem jelenti azt, hogy további információkat, adatokat abba ne lehetne beépíteni.

A Számviteli Törvény előírásai alapján a kiegészítő melléklet részletes adattartalmát, az információk bemutatásának módját, felépítését, szerkezetét a vállalkozó a számvitel-politika keretében határozza meg.

A legfontosabb szempont, hogy a kiegészítő melléklet olyan adatokat, szöveges indokolásokat tartalmazzon, amelyek a mérleg és az eredménykimutatás adatait kiegészítve, azokon túlmenően az éves beszámoló, az egyszerűsített éves beszámoló egészét a tulajdonosok, a befektetők, a hitelezők és minden érdekelt számára egyértelművé és használhatóvá teszik.

A kiegészítő melléklet tartalmának és az információk bemutatási módjának kialakításakor a lényegesség és a világosság elve legyen a két legfőbb szempont. A vállalkozás helyzetének megítélése szempontjából minden olyan jelentősnek ítélt adat, tény, esemény, tranzakció közzétele indokolt, amely a vállalkozásról kialakítandó összképet befolyásolja.

6.5. Üzleti jelentés

Ennek elkészítése csak meghatározott paramétereket meghaladó nagyságú vállalkozásoknak kötelező.

Az üzleti jelentés célja, hogy az éves beszámoló adatainak értékelésénél úgy mutassa be a vállalkozás vagyoni, pénzügyi, jövedelmi helyzetét, az üzletmenetet a tevékenysége során felmerülő főbb kockázatokkal és bizonytalanságokkal együtt, hogy ezekről – a múltbeli tény-, és a várható jövőbeni adatok alapján – a tényleges körülményeknek megfelelő, megbízható és valós képet adjon.

Az üzleti jelentést az éves beszámolóval egyidejűleg kell elkészíteni, az nem része az éves beszámolónak. Az egyszerűsített éves beszámoló készítőnek nem kell üzleti jelentést is készítenie.

Az üzleti jelentést magyarul kell elkészíteni, és a vállalkozó képviselőjére jogosult személy köteles azt aláírni.

Az üzleti jelentés adatainak az éves beszámoló számszaki adataival való kapcsolatát a könyvvizsgálat során ellenőrizni kell.

Az üzleti jelentés alapvetően szöveges elemzés, lényegében kiegészíti a kiegészítő mellékletet. Amíg azonban a kiegészítő melléklet nyilvános, letétbe helyezésére és közzétételére is sor kerül, addig az üzleti jelentés csak a vállalkozó székhelyén tekinthető meg. A korlátozott nyilvánosságot az üzleti jelentés tartalma indokolja.

Az üzleti jelentésben ki kell térni:

- a mérleg fordulónapja után bekövetkezett lényeges eseményekre, különösen jelentős folyamatokra;

- a várható fejlődésre (a gazdasági környezet ismert és várható fejlődése, a belső döntések várható hatása függvényében);
- a visszavásárolt saját részvények, saját üzletrészek megszerzésére vonatkozó adatokra;
- a kutatás és kísérleti fejlesztés területére;
- a telephelyek bemutatására.

Célszerű az üzleti jelentésben foglalkozni a tulajdonosi szerkezet esetleges változásaival, a jegyzett tőke, a működő tőke növelésének lehetőségeivel, az eredményes vállalkozási tevékenység humánpolitikai feltételeivel.

Az üzleti jelentésben **külön** be kell mutatni:

- a környezetvédelemnek a vállalkozó pénzügyi helyzetét meghatározó, befolyásoló szerepét, a vállalkozó környezetvédelemmel kapcsolatos felelősségét;
- a környezetvédelem területén történt és várható fejlesztéseket, az ezzel összefüggő támogatásokat;
- a környezetvédelem eszközei tekintetében a vállalkozó által alkalmazott politikát;
- a környezetvédelmi intézkedések bevezetését, a munkák állását.

6.6. Adóbevallások

Jövedelmeiket terhelő adókötelezettségükről a jövedelem-tulajdonosok önbevallással tesznek eleget.

A gazdasági társaságok a társasági-, és osztalékadó bevallás kitöltésével és határidőre történő benyújtásával, míg a magánszemélyek és egyéni vállalkozók a személyi jövedelemadóról, a járulékokról és az egészségügyi hozzájárulásról kitöltött bevallással tesznek eleget bevallási kötelezettségüknek.

A helyi adókról a gazdasági társaságok önbevallással teljesítenek, míg a magánszemélyek az adó tárgyának bejelentésével és az ennek alapján hozott önkormányzati adóhatározat végrehajtásával (befizetésével) tesznek eleget a vonatkozó adórendeletekben foglaltak végrehajtásának.

7. Fejezet

Vállalkozások pénzügyi elemzése

A megalapozott befektetési döntések előkészítéséhez, a tulajdonosok által a vállalkozás számára biztosított tőke -, és vagyon hasznosulásának értékeléséhez, a hitelezők által juttatott idegen források visszafizethetősége megállapítására nélkülözhetetlen a vállalkozások pénzügyi teljesítményének alapos elemzése és átfogó értékelése.

A vállalkozások pénzügyi elemzése minden esetben a múltbeli gazdálkodási tevékenységének valamilyen elemzési szempont szerinti megítélésére, illetve a jövőbeni várható gazdálkodási teljesítmény előrejelzésére törekszik. Ez az elemzés történhet a tulajdonosok, a hitelezők, az alkalmazottak, a versenytársak, a szabályozó hatóságok, a cégvezetés, a vállalkozás szállítóinak és/ vagy vevőinek, illetve bármilyen más, a vállalkozással kapcsolatban álló piaci szereplő szempontrendszer alapján.

Attól függetlenül, hogy ki és milyen céllal készít elemzést a vállalkozásról, az elemzési rendszerrel szemben három fontos követelményt kell támasztani, melyek a következők:

- az elemzések során az ennek alapjául szolgáló adatok tartalma a vizsgált vállalkozásoknál és különböző elemzőknél egyezzen meg;
- azonos legyen az elemzések módszertana;
- a kapott eredmények értelmezése a vizsgált vállalkozásoknál és az elemzőknél hasonló módon történjen.

A pénzügyi elemzések gyakorlata a pénzügyi mutatók vagy pénzügyi arányszámok értékelésén alapul, melyet összefoglalóan mutató-, vagy rátaelemzésnek nevezünk. A vállalkozásokra vonatkozó pénzügyi mutatók egyszerű arányszámok, amelyeket a vállalkozások beszámolóiban, illetve azok kiegészítéseiben található adatokból lehet kiszámítani.

Az elemzési szempontok alapján szokás a mutatókat csoportosítani, a legelterjedtebbek a jövedelmezőségi, hatékonysági, tőkeáttételi, likviditási és piaci mutatók. Ezek bemutatásához az előző fejezetben ismertetett

számviteli alapinformációk és összefüggések nélkülözhetetlenek. A következőkben csak és kizárólag olyan pénzügyi mutatók kerülnek bemutatásra, melyek számításához az **előző fejezetben** ismertetett fogalmak elégségesek, esetenként a megértést elősegítő, de az összefüggéseket még nem torzító egyszerűsítésekkel fogunk élni.

7.1. Jövedelmezőségi mutatók

A jövedelmezőségi mutatók segítségével az elemzés arra ad választ, hogy a vállalkozás gazdálkodása során milyen **eredményességgel** használja fel a tulajdonosok és a hitelezők által rendelkezésre bocsátott forrásokat, illetve az ezekből megszerzett és működtetett eszközöket nyereség (profit) előállítására.

Az elemzési szempontok szerint vizsgálható, hogy a vállalkozás összes eszköze milyen megtérüléssel működött a vizsgált időszakban, de viszonyíthatjuk a vállalkozás nyereségét a tulajdonosok által birtokolt saját tőke nagyságához. Általánosságban igaz, hogy a jövedelmezőségi mutatók valamilyen jövedelmi kategóriát viszonyítanak az elemzési szempontoknak megfelelő adathoz (bevétel, saját tőke, összes eszköz stb.).

- **Eszközarányos nyereség mutatója:** a mutató a vállalkozás egészének eredményességét méri. Megmutatja, hogy a vállalkozás teljes eszközállománya átlagosan milyen mértékű tiszta hozamot biztosított, mekkora megtérülési ráta mellett működtették a vállalkozás vezetői.

$$\text{Eszközarányos nyereség} = \frac{\text{Adózott nyereség (Eredm.kimutatás XIII. sor)}}{\text{Eszközök összesen (Mérleg A+B+C)}}$$

Minél magasabb a mutató értéke, annál nagyobb hozamot ért el a vállalkozás eszközeinek működtetésével, s ezzel azok megtérülésének gyorsabb ütemét jelzi.

- **Sajáttőke-arányos nyereség:** a mutató a társaság tulajdonosainak legfontosabb mércéje, mivel arra ad választ, hogy az általuk birtokolt saját tőke a mért időszakban mekkora hozamot biztosított számukra az egyéb gazdasági szereplők (hitelezők, szállító adóhivatal, önkormányzat) követeléseinek kielégítése után.

$$\text{Saját tőke-arányos nyereség} = \frac{\text{Adózott nyereség (Eredm.kimutatás XIII.sora)}}{\text{Saját tőke (Mérleg D sora)}}$$

A mutató értelmezése hasonló az előzőéhez.

7.2. Hatékonysági mutatók

A hatékonysági mutatók a jövedelmezőségi mutatókhoz hasonlóan a vállalkozás működését elemzik, azonban nem a realizált tiszta jövedelem, hanem az egyes eszközcsoportok, vagy más termelési tényezők (például munkaerő) kihasználtsága szempontjából.

Jellegzetes hatékonysági mutatók a forgási sebességet mérő mutatók, melyek azt jelzik, hogy egy adott eszközcsoport hányszorosan térül meg árbevétel formájában.

- Forgótőke forgási sebessége: azt mutatja meg, hogy a vállalkozás forgótőkéje hányszorosán térült meg a vizsgált időszakban, azaz azt milyen hatékonysággal hasznosította a vállalkozás.

$$\text{Forgótőke forgási seb.} = \frac{\text{Értékesítés nettó árbev. (Eredm.kimutatás I. sora)}}{\text{Nettó forgótőke (Mérleg B sora – Mérleg F sorából a röv.lej.köt.)}}$$

Ha a mutató értéke magas, az jelentheti a forgóeszközökkel történő hatékony gazdálkodást, de túlzottan magas értéknél a vállalkozás már valószínűleg fizetési problémákkal küszködik, piaci alkalmazkodóképessége romlik. A túlzottan alacsony forgási sebesség sem jó, hiszen ekkor a vállalkozás rossz hatékonysággal hasznosítja forgótőkéjét, amit az alacsony jövedelmezőség is mutat.

- Egy főre jutó árbevétel: ez a vállalkozás munkaerő kihasználtságát méri, de értékének alakulásánál figyelni kell a vállalkozás sajátosságaira, különös tekintettel annak ágazatára.

$$\text{Egy főre jutó árbevétel} = \frac{\text{Értékesítés nettó árbev. (Eredm.kimutatás I. sora)}}{\text{Vállalkozás létszáma}}$$

A mutató értelmezése magától értetődő. Vigyázni kell azonban a különböző vállalkozások összehasonlításánál arra, hogy csak a nagyon hasonló jellegű tevékenységet végzőket lehet e mutató alapján megbízhatóan összevetni.

7.3. Tőkeáttételi mutatók

Ezek a mutatók a vállalkozások finanszírozási tevékenységét, illetve annak a működésre és a befektetőkre gyakorolt hatását vizsgálják, egyúttal megmutatják, hogy a vállalkozás milyen pénzügyi kockázatot jelent az érdekeltek számára. Minél magasabb a vállalkozás finanszírozási szerkezetében az idegen források aránya, annál nagyobb lesz a tulajdonosok várható hozamának ingadozása, vagyis kockázata. A tőkeáttételi mutatók tehát a pénzügyi kockázatot mérik.

- Sajáttőke-arány: megmutatja, hogy a vállalkozás tartós forrásai között milyen arányt képvisel a saját tőke.

$$\text{Sajáttőke-arány} = \frac{\text{Saját tőke (Mérleg D sora)}}{\text{Források összesen (Mérleg D + E + F + G)}}$$

A mutató értékének értelmezése egyszerű, hiszen az mondható, hogy minél magasabb a sajáttőke-arány, annál kevésbé van a vállalkozás tartósan eladósodva, annál alacsonyabb a pénzügyi kockázata. A magas sajáttőke aránnyal rendelkező vállalkozásokra az a jellemző, hogy idegen forrásbevonási lehetőségeiket kevésbé merítették ki, így nagyobb mozgásterük van a későbbi beruházásaik finanszírozási szerkezetének kialakításában.

- Idegen – sajáttőke arány: más megközelítésben ez a mutató is ugyanazt méri, mint az előző, mert a vállalkozás hosszú lejáratú (illetve annak tekinthető) kötelezettségeit vetíti a saját tőkéjére.

$$\text{Idegen–sajáttőke arány} = \frac{\text{Források összesen (Mérleg D + E + F + G)}}{\text{Sajáttőke (Mérleg D sora)}}$$

Amint az első ránézésre is látható, ennek a mutatónak az értelmezése hasonló az előzőhöz, csupán minden ellenkező előjellel értendő (ez abból következik, hogy megcseréltük – az előzőhöz képest – a számlálóban és nevezőben szerepeltetett adatokat). Ha a mutató

értéke magas, akkor ez az eladósodottság, tehát a finanszírozási tőkeáttétel magas értékét jelzi.

7.4. Likviditási mutatók

A likviditási mutatók arra adnak választ, hogy a vállalkozás mennyiben képes eleget tenni a rövidlejáratú (tehát éven belül esedékes) kötelezettségeinek, mégpedig a rendelkezésére álló forgóeszközeivel. E mögött az az indoklás áll, hogy a vállalkozás rövidlejáratú eszközei a normális üzletmenet során rövid időn belül várhatóan pénzeszközzé fognak válni, amelyek így lehetővé teszik a forgóeszközökkel szemben álló kötelezettségek teljesítését.

A likviditási mutatók abban térnek el egymástól, hogy a forgóeszközök különböző elemeit (készletek, követelések, értékpapírok és pénzeszközök) vizsgálják aszerint, hogy azok milyen mértékben fedezik a vállalkozás folyó kötelezettségeit.

Előnyük ezeknek a mutatóknak, hogy értékük abban a tekintetben pontosnak tekinthető, miszerint a rövid lejáratú eszközök és források értékelése a számviteli rendszerben reálisabb, mint a hosszú lejáratú eszközöké és forrásoké.

Hátrányuk viszont az, hogy értékük az eszközök mobilitása miatt gyorsan változhat, ingadozhat. Éppen ezért a likviditás vizsgálatánál permanens megfigyelésre van szükség, akkor pedig különösen, ha a vállalkozás tevékenységi köre szezonálisan is ingadozik (az jellemző ilyen esetekben, hogy a vállalkozások legalább havonta elvégzik likviditás vizsgálatukat, sőt a pénzügyi szektorban ezt naponta kötelező ellenőrizni).

$$\text{Likviditási ráta} = \frac{\text{Forgóeszközök (Mérleg B sora)}}{\text{Rövidlejáratú kötelezettségek (Mérleg F sorából)}}$$

Amennyiben a mutató értéke egy alatt van, az gyakorlatilag a vállalkozás fizetéképtelenségének reális veszélyét jelzi, hiszen a rövidtávon várhatóan pénzeszközzé váló eszközök nem fedezik a rövidtávon lejáró kötelezettségeket (adósságokat).

Ha a mutató értéke 1 fölött van, az elfogadható, de 1,5 feletti értéket a tekintetben kell óvatosan kezelni, mert ez a túllikviditás már a jövedelmezőség romlására is mehet.

Likviditási gyorsráta=
$$\frac{\text{Forgóeszközök} - \text{Készletek (Mérleg B sora) - Készletek}}{\text{Rövidlejáratú kötelezettségek (Mérleg F sorából)}}$$

Ennél a mutatónál a likvid eszközök között nem kell a készleteket figyelembe venni, amelyek a legkevésbé likvid elemek a forgóeszközök között.

Ezt a mutatót jellemzően akkor kell használni, ha a készletek forgási sebessége alacsony, vagy feltételezhető, hogy a készletek egy jelentős része nehezen értékesíthetővé vált, de ezek a tények a vállalkozás pénzügyi beszámolójában még nem jelentek meg. Megfelelő üzletmenetű, folyamatosan és nagyjából egyenletes nagyságrendben értékesítő vállalkozásoknál e mutató optimális értéke egy körüli, de ettől kevéssel elmaradó arány is elfogadható.

7.5. Piaci mutatók

E mutatókra való rátéréskor rögtön az elején leszögezzük, hogy ezek csak tőzsdén bejegyzett részvénytársaságok esetében alkalmazhatóak, mivel a piaci kitétel a részvénytőzsdén naponta megmértetésre kerülő vállalkozások esetében értelmezhető.

A bemutatásra kerülő piaci mutatók a vállalkozás (részvénytársaság) részvényeinek (értékpapírjainak) megítélését tömörítik egy számba. A piac ítélete a vállalati értékpapírok árfolyamában fejeződik ki, ezek ezt viszonyítják olyan eredmény vagy vagyonyjellegű értékekhez, amelyek maguk is befolyásolják az árfolyam alakulását [28].

- Árfolyam/Nyereség arány

Ez azt mutatja meg, hogy a tőzsdén részvényt vásárlók a vállalkozás egy részvényére jutó nyereségének hányszorosát hajlandóak a részvényekért megfizetni. A mutató számlájában a részvény aktuális tőzsdei árfolyama szerepel, nevezőjében pedig egy forgalomban lévő részvényre jutó adózás utáni nyereség.

$$\text{Árfolyam/nyereség arány} = \frac{\text{Részvény aktuális tőzsdei árfolyama}}{\text{Adózott eredmény (Eredm.kimutatás XIII. sora) / Részvények száma}}$$

A mutatóban az jut kifejezésre, hogy a befektetők mennyire tartják kockázatosnak a vállalkozás tevékenységét, milyen annak tőkeáttétele (idegen tőke–sajáttőke aránya) valamint az is, hogy milyenek a növekedési lehetőségei. Minél kockázatosabb a vállalkozás tevékenysége, illetve adott tevékenység mellett minél magasabb a tőkeáttétele, annál alacsonyabb lesz a mutató értéke. Ha viszont nagyok a vállalkozás növekedési lehetőségei (várhatóan új piacokat fog megszerezni, kutatás-fejlesztési tevékenysége iránymutató iparágában stb.), akkor ez növelni fogja a mutató értékét.

- Árfolyam/Sajáttőke arány

A mutató – amint az elnevezéséből is következik – az egy részvényre jutó saját tőkét viszonyítja a részvény árához. Azt számszerűsíti, hogy a várható jövedelemáramlások által beárazott részvény mögött milyen tényleges (eszközökben testet öltő) fizikai fedezet van. Ennek megfelelően például a mutató 1-nél kisebb értéke esetében a befektetőknek azért tűnhet kedvezőnek a vállalkozás részvényének megvásárlása, mert az pusztán csak az eszközértéken is többet ér.

A mutató értéke a tőzsdei részvénytársaságok esetében szinte mindig nagyobb 1-nél, mert bizonyos immateriális javak sokszor nem szerepelnek a mérlegben, de közben azok nyereséget generálnak, vagy mert az infláció eltérő mértékben befolyásolja a számlálót és a nevezőt (a részvényárak jellemzően átveszik az inflációt, míg a vállalkozások általában nem „árazzák” át könyvszerinti eszközeiket az infláció következtében).

$$\text{Árfolyam/Sajáttőke arány} = \frac{\text{Részvény aktuális tőzsdei árfolyama}}{\text{Sajáttőke(Mérleg D sora)/Részvények száma}}$$

A mutató használata különösen indokolt az olyan szektorokban, ahol az éves eredményadatok volatilitása (ingadozása) nagy, azért az előző árfolyam/nyereség arány használata nem célszerű (ilyen szektor például a pénzügyi).

A befektetők szempontjából az a kedvező, ha a mutató értéke minél alacsonyabb.

8. Fejezet

Üzleti, tőkebefektetési lehetőségek

Vállalkozás alapítása – jellegéből adódóan – nem más, mint tőkebefektetés kockázatvállalás mellett profit elérés reményében. A vállalkozási célú tőkebefektetés tartalmát tekintve tartós érdekeltiség vállalása valamilyen gazdasági társaságban, esetleg egyéni vállalkozás alapítása. Bármelyiket is választja a befektető, tőke nélkül egyik sem lehetséges. A tőketulajdonosoknak azonban van más választásuk is, legyenek azok akár magán-, akár jogi személyek. Tekintettel arra, hogy az előző hét fejezetben a vállalkozással részletesen foglalkoztunk, ezen fejezetben az ezen kívüli tőkebefektetési lehetőségek kerülnek bemutatásra. Ennek keretén belül a ma ismert és a tőkepiaci törvény által szabályozott 10 értékpapír nem teljes körűen részletezett ismertetésére kerül sor, s ezzel mintegy le is fedjük az üzleti célú befektetések teljes tárházát.

8.1. Az értékpapírok csoportosítása

Az elméleti szempontok szerint osztályozott értékpapírokat hét csoportba sorolhatjuk:

- Értékpapírban foglalt jog (alapjogviszony) szerint vannak a pénzkövetelésről szóló értékpapírok (váltó, csekk, adósságlevél, kötvény, jelzáloglevél), a részesedésről szóló értékpapírok (részvény, vagyonszert, szövetkezeti üzletrészt), az áruval kapcsolatos tulajdonjogról vagy más jogról szóló értékpapírok (közraktári jegy).
- Átruházási lehetőség szerint: bemutatóra szólóak (váltó), névre szólóak (rekta papírok) és rendeletre szóló értékpapírok (hitelezői jogok átruházása forgatással).
- Hozam szerint léteznek a nem kamatozó értékpapírok (váltó, diszkont kincstárjegy), előre meghatározott kamatozású értékpapírok (kötvény), változó hozamú értékpapírok (osztalékszelvényű részvény), és az átmeneti formájú értékpapírok (átváltoztatható kötvény).

- Lejárata szerint vannak a rövid futamidejű értékpapírok (kereskedelmi váltó, kereskedelmi kötvény, kincstárjegy), középlejáratú értékpapírok (kevesebb mint öt éves kötvény, letéti jegy), hosszú futamidejűek (öt évnél hosszabb kötvény, jelzáloglevél, államadóssági kötvény), és a lejárat nélküli értékpapírok (részvény, szövetkezeti üzletrész, vagyonjegy).
- Forgalmképesség szerinti a közforgalmú értékpapírok, a meghatározott körben forgatható értékpapírok, illetve a zárt körben forgalomba hozott és a nyilvánosan forgalomba hozott értékpapírok.
- Kibocsátás iránya szerint léteznek a belföldi, illetve a külföldre kibocsátott értékpapírok.
- Kibocsátó személye szerint vannak az: állam által kibocsátott értékpapírok (kincstárjegy, államkötvény), a társaságok által kibocsátottak (kötvény, részvény, szövetkezeti üzletrész, közraktári jegy, letéti jegy, jelzáloglevél), és végül a bárki által kibocsátható értékpapírok (váltó).

8.2. Az értékpapírok főbb típusai

A **váltó** hitel vagy kölcsön nyújtására szolgáló értékpapír. A váltó a legtökéletesebben kidolgozott, egységes szabályokkal rendelkező és a kereskedelmi forgalomban a legelterjedtebb értékpapír. Használata természetes személyek között kevésbé gyakori, jogi személyek között azonban igen elterjedt. A váltó használatát, jelentőségét a hitel (kölcsön) nyújtás vonatkozásában a váltó kellékeinek bemutatásával lehet szemléltetni. Ezek a következők (saját és ún. idegen váltó esetében egyaránt):

- váltó elnevezése magában a váltó szövegében;
- határozott pénzüsszeg fizetésére szóló feltétlen meghagyás (ez saját váltó esetében kötelezettségvállalás);
- a fizetésre kötelezett neve (az adós megnevezése), ezt a saját váltó nem tartalmazza;
- az esedékesség megjelölése (a fizetés ideje);

- a fizetési hely megjelölése;
- annak a neve, akinek részére vagy rendelkezésére kell a fizetést teljesíteni (a rendelvényes megnevezése);
- a váltó kiállítási napjának és helyének megjelölése;
- a váltó kibocsátójának aláírása (saját váltó esetén a kiállító aláírása).

Saját váltó fizetési ígéret: kiállítója a saját fizetését ígéri. Idegen váltó fizetési felszólítás: kibocsátója mást – harmadik személyt hív fel fizetésre.

A hiányosan kitöltött váltó nem feltétlenül válik forgalomképtelenné, ennek speciális szabályai vannak. A váltónak a fizetési és hitelezési forgalomban betöltött jelentős szerepét a váltóátruházás intézménye biztosítja. A váltó átruházása a forgatás, melyet az ún. forgatmány tesz lehetővé. A forgatmány maga az a nyilatkozat, amellyel a forgató átruházza a váltón alapuló jogait.

A **csekk**, amely funkcióját tekintve készpénzt helyettesítő fizetési eszköz. Olyan, pénzkövetelésről szóló értékpapír, amely nem hitelviszonyt testesít meg. A csekk alapjogviszonya maga a csekk számla-szerződés, amelynek alapján a számlatulajdonos pénzt helyez el a bankszámlán, és úgy állapodik meg a bankkal, hogy a számla felett különleges módon, csekk útján fog rendelkezni. E megállapodás alapján a bank csekk tömböt bocsát a számlatulajdonos rendelkezésére, ami a jogviszony teljes tartama alatt a bank tulajdonát képezi, ugyanakkor a csekk kibocsátója a számlatulajdonos lesz, a csekkel a számlatulajdonos utasítja a bankját, hogy a számlájáról a csekken meghatározott személynek az ott meghatározott feltételekkel teljesítse a fizetést.

A csekk kellékei:

- csekk elnevezése magában az okirat szövegében az okirat kiállításának nyelvén;
- a határozott pénzüsszeg fizetésére szóló feltétlen meghagyás;
- fizetésre kötelezett neve, és a fizetési hely megjelölése;
- a csekk kiállítási napjának és helyének megjelölése;

- a kibocsátó aláírása.

A csekk megtekintéskor fizetendő, és forgatmány útján átruházható.

Közraktári jegy az az értékpapír, amely a pénzügyi forgalomban a közraktárban elhelyezett áruk helyettesítésére szolgál.

Az a részvénytársaság, amely áruk elhelyezésével, letéti őrzésével és a közraktári jegyek kibocsátásával foglalkozik a közraktár.

A közraktár az áru letevőjével közraktári szerződést köt, amely alapján a közraktár köteles a nála letett árut időlegesen megőrizni és arról közraktár jegyet kiállítani, a letevő pedig ezért díjat fizetni.

A közraktári jegy kellékei:

- a közraktári jegy elnevezést az okirat kiállításának nyelvén;
- a közraktár megnevezését, a letéti könyv sorszámát;
- a letevő nevét, székhelyét, a letett áru paramétereit;
- a közraktározás időtartamát, helyét;
- az okirat kiállítási helyét, a közraktár cégszerű aláírását.

A közraktári jegy átruházása hátirat útján, forgatással történik.

A **kötvény** bemutatóra vagy névre szóló, hitelviszonyt megtestesítő értékpapír. A kötvényben a kibocsátó (az adós) arra kötelezi magát, hogy az ott megjelölt pénzüsszeget, továbbá a pénzüsszegnek az előre meghatározott kamatát vagy egyéb járulékait, valamint az általa vállalt esetleges ellenszolgáltatásokat (együtt: kamat) a kötvény mindenkori tulajdonosának a kötvényben megjelölt időben és módon megfizeti.

A kötvénynek tartalmaznia kell:

- a kibocsátáshoz szükséges felhatalmazást;
- elnevezését, típusát, kibocsátásának célját, névértékét;

- sorszámát és kódját, a kibocsátó megnevezését;
- az átruházásra vonatkozó esetleges korlátozást;
- a kötvény futamidejét, kamatfizetési és beváltási időpontját;
- a kötvény összegének és kamatának megfizetését biztosító kötelezettségvállalásokat;
- kiállításának helyét és napját, a kibocsátó aláírását.

Mivel a kötvény a célja a gazdálkodáshoz szükséges pénzeszközök hitelviszony alapján történő átmeneti biztosítása, kötvény kibocsátására jogi személyiséggel rendelkező vállalkozások, és a külföldi, de belföldön fiókteleppel rendelkezők, valamint az állam, a központi költségvetési szervek és az önkormányzatok jogosultak.

A kötvény átruházható, és ezzel a kötvényből eredő valamennyi jog átszáll az új tulajdonosra. A kötvényátruházáshoz fűzött bármilyen feltétel, illetőleg a részleges kötvényátruházás semmis. A kötvényen alapuló követelés nem évül el.

A **kincstárjegy** az állam által kibocsátott, rövid futamidejű, pénzkövetelésről szóló, hitelviszonyt megtestesítő értékpapír. Ebben az állam arra vállal kötelezettséget, hogy az abban megjelölt összeget és kamatát az értékpapír mindenkorai tulajdonosának (hitelezőnek) a megjelölt időben és módon megfizeti. A kincstárjegy bemutatóra szóló, szabadon átruházható értékpapír, futamideje legfeljebb egy év, és nem évül el.

Tartalmaznia kell:

- a kibocsátáshoz szükséges felhatalmazást, elnevezését és célját;
- típusát, névértékét és sorszámát, kiállításának helyét és napját;
- a kibocsátónak és képviselőjének megnevezését;
- a kamat-, és törlesztési feltételeket, a kibocsátó aláírását.

A **letéti jegy** a hitelintézetek forrásgyűjtését szolgáló, kizárólag általuk kibocsátható értékpapír, mely pénzkövetelésről szól, és amelyben a pénzüintézet arra vállal kötelezettséget, hogy a megjelölt pénzüösszeget és annak előre megjelölt kamatát a letéti jegy mindenkori birtokosának az abban megjelölt időben és módon megfizeti.

Az értékpapír jogszabályi kellékei:

- a letéti jegy típusa, névértéke, kódja és sorszáma;
- a kamat-, és törlesztési feltételek;
- a kiállítás helye, napja;
- a kibocsátó megnevezése és aláírása.

A letéti jegy átruházható, bemutatóra szóló értékpapír, az átruházásához fűzött bármilyen feltétel, illetve a részleges átruházás semmisnek minősül. A letéti jegy a beváltásra előírt határidő lejáratát követő tíz év alatt évül el.

A **jelzáloglevél** kibocsátója, a jelzálog-hitelintézet az ingatlanra alapított jelzálog fedezetével nyújtott kölcsönökhöz forrásait jelzáloglevél kibocsátásával gyűjti. Ez bemutatóra vagy névre szóló, átruházható értékpapír.

Tartalmaznia kell:

- elnevezését, kibocsátója megnevezését és cégszerű aláírását;
- típusát, sorszámát, betűjelét, kódját, névértékét, össznévértékét;
- kamat mértékét, kamatszámítás módját, lejáratát;
- kamatfizetés és törlesztés időpontjait és mértékét;
- az átruházásra vonatkozó esetleges korlátozást;
- kibocsátásának helyét és idejét;

- a vagyonellenőr igazolását a fedezet meglétéről, a nyilvántartásba történt bejegyzésről.

A jelzáloglevél sorozatban kibocsátott értékpapír, egyebekben a kötvényre érvényes szabályok az irányadók.

A **befektetési jegy** a befektetési alapkezelő közreműködésével a befektetési alap által sorozatban kibocsátott, vagyoni és egyéb jogokat biztosító, átruházható értékpapír. Ebben a kibocsátó meghatározott pénzüsszegnek a rendelkezésére bocsátását elismerve arra kötelezi magát, hogy azt a befektetési jegy tulajdonosa a befektető érdekében befektetési alap kialakítására, illetve az abban való elhelyezésre fordítja, és az így létrehozott befektetési alapot a befektetők általános megbízásából kezeli.

A jegyen fel kell tüntetni:

- az alap-, és letétkezelő társaság nevét és székhelyét;
- az alap megnevezését és időtartamát, típusát (zárt vagy nyílt);
- névértékét, azt hogy bemutatóra, avagy névre szóló e;
- a kibocsátás időpontját, a kezelő társaság cégszerű aláírását.

A jegy tulajdonosa a befektetési alap működéséből származó hozamra, az alap megszűnése esetén pedig az eszközelemek értékesítését követően megmaradó összegnek a befektetési jegy névértékére jutó hányadára jogosult.

Kockázatitőkealap-jegy az alap nevében, az alap terhére sorozatban kibocsátott, az alapkezelési-, és kibocsátási szabályzatban meghatározott vagyoni jogokat biztosító, névre szóló, átruházható értékpapír.

A nyomdai úton előállított tőkejegyen fel kell tüntetni:

- az alapkezelő részvénytársaság cégnevét, székhelyét;
- az alap megnevezését, időtartamát, zártvégű jellegét;
- tőkejegy névértékét, kódját és sorszámát, névre szólását;

- kibocsátás időpontját és az alapkezelő cégszerű aláírását.

Az előállított tőkejegy átruházására a váltó hasonló szabályait kell alkalmazni. Tulajdonosa hozamra jogosult évente egy alkalommal (a mérleg lezárását követően), valamint az alap végelszámolással vagy felszámolással való megszüntetése esetén a befektetett összegre tarthat igényt.

Szövetkezeti üzletrész az az értékpapír, mely a szövetkezet üzletrésztőkéjéből az üzletrész-tulajdonosra eső részről kiállítottak. Ha ezt tulajdonosa kívülálló személyre kívánja átruházni, a szövetkezetet és tagjait elővásárlási jog illeti meg.

A szövetkezeti üzletrész tehát olyan értékpapír, amelynek kibocsátására a tagsági jogviszonyra tekintettel kerül sor, azonban nem testesíti meg a tagsági jogviszonyt. (Ezért előállhat olyan helyzet, hogy a tag eladja üzletrészt, de tagsági jogviszonya megmarad, vagy a tag megvált a szövetkezettől, de nem válik meg üzletrésztől, tehát ilyen esetben nem szövetkezeti tag lesz az értékpapír tulajdonosa.)

A szövetkezeti üzletrész a szövetkezet adózott eredményéből évente részesedésre jogosít, utána viszont kamatot fizetni nem lehet.

Részvény a részvénytársaság által kibocsátott, tagsági jogot megtestesítő értékpapír, egyben az egyetlen olyan értékpapír, amelyet gazdasági társaság a tagsági jogokról kiállíthat.

A részvénytársaság előre meghatározott összegű és névértékű részvényekből álló alaptőkével alakuló gazdasági társaság, amelynél a részvényes felelőssége a részvény névértékének (vagy kibocsátási értékének) szolgáltatására terjed ki. A társaság kötelezettségeiért a részvényes egyébként nem felel.

A részvénytársaság kétféleképpen működhet, zártkörű akkor, ha részvényei nyilvános forgalomba hozatalra nem kerülnek, és nyílt, ha kerülnek.

A részvény kibocsátásához a törvény szigorú formai szabályokat rendel, mely szabályok a forgalomképességet, és a megbízhatóságot szolgálják.

Nyomdai úton előállított értékpapírok esetén fel kell tüntetni:

- részvénytársaság cégnevét, székhelyét, sorszámát, típusát, névértékét;
- részvényhez fűződő jogokat (az alapszabály szerint);
- kibocsátás időpontját, alaptőke nagyságát, a részvények számát;
- kódját, az igazgatóság két tagjának aláírását;
- részvény átruházásának korlátozását, vagy a korlátozás tartalmát.

Dematerializált (nyomdai úton elő nem állított) részvényekre az előzőeket azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy a sorszámot nem kell feltüntetni, valamint az aláírásokat a kibocsátó által kiállított és a központi értéktárba elhelyezett okiraton kell feltüntetni.

A részvényest tagsági és vagyoni jogok illetik meg.

Tagsági jogok:

- közgyűlésen részt venni, észrevételt tenni, felvilágosítást kérni;
- indítványt tenni és szavazni;
- közgyűlést összehívni (a szavazatok legalább egytizedével);
- a szavazatok legalább egytizedével közgyűlési napirendet javasolni;
- az üzletvezetést megvizsgálni (legalább egytizedes szavazatokkal).

Vagyoni jogok:

- a közgyűlés által felosztani rendelt, mérleg szerinti nyereségnek a részvényeire jutó arányos részére;
- jogutód nélküli megszűnés esetén a hitelezők kielégítése után maradó és felosztható vagyon részvényeinek arányos részére.

A részvény általában szabadon átruházható, névre és bemutatóra szólóan. (Bemutatóra szólóan kizárólag a nyilvánosan működő részvénytársaság nyomdai úton előállított törzsrészvénye bocsátható ki, a többi részvényfajta, a dematerializált részvény és a zártkörűen működő részvénytársaság esetében a törvény kötelezővé teszi a névre szóló részvényeket.)

A bemutatóra szóló részvény egyszerű **átadással** ruházható át, tehát a részvényen a tulajdonos neve, az átruházó aláírása nem szerepel.

A részvénytársaság igazgatósága (esetleg megbízottja vagy meghatalmazottja) a névre szóló részvényekkel rendelkező részvényesekről részvénykönyvet vezet, és ott követik nyomon a részvényátruházásokat is.

A részvénytársaságokra vonatkozó törvény fő szabályként azt mondja ki, hogy a részvényhez azonos tagsági jogok fűződnek. Ehhez képest kivétellel él akkor, amikor lehetővé teszi, hogy eltérő tagsági jogokat biztosító részvények is kibocsáthatóak legyenek. E különbségtétellel négy részvénytípus ismert: törzsrészvény, elsőbbségi részvény, kamatozó részvény és a dolgozói részvény [29].

9. fejezet

Üzleti terv

Induló, és már működő vállalkozások sikerének is egyik legfontosabb bázisa a realitások alapján álló **üzleti terv**. Az üzleti lehetőségek permanens kutatása, keresése és a piacorientált üzleti tervezés nélkül a modern piacgazdaságok versenyviszonyai között bármely vállalkozásnak kicsi az esélye a hosszú távon és eredményesen történő talponmaradásra.

Az üzleti terv tulajdonképpen egy **forгатókönyv**: bemutatja, hogy most hol tart a vállalkozás, (esetleg éppen csak megalakult) hová kíván eljutni, és azt milyen módon tervezi megvalósítani.

A már működő vállalkozásoknak célszerű üzleti tervet készíteni (ez ma már szinte természetes elvárása a tulajdonosoknak), alakulóknak pedig mindenképpen kívánatos, hogy alapítóik mintegy „megrajzolják” vállalkozásuk legalább néhány évre előremutató életpályáját.

Az alábbiakban vázaltszerűen bemutatjuk egy üzleti terv legfontosabb fejezeteit, kiegészítve azokkal a legfontosabb információkkal, melyek nélkülözhetetlenek egy vállalkozás közeljövőjét leíró, bemutató „forгатókönyv” érintettek általi megértéséhez, a benne foglalt üzleti lehetőség befogadásához.

Az üzleti terv egyben értékelés is, melyben a vállalkozás kitér az általa kiválasztott üzleti cél érvényességi idejének mérlegelésére, a valóságos (vagy annak vélt) értékekre, a lehetséges kockázatokra és az adott üzleti lehetőség (több alternatívában) realizálható hasznaira.

Az üzleti terv tehát egy olyan írásos dokumentum, amely összefoglalja mindazokat az ismereteket, amelyek egy vállalkozás beindításához, működtetéséhez szükségesek, és amelyben a terv és tényadatok összevetésével értékelhető a vállalkozás adott időszaki teljesítménye, továbbá információt szolgáltat a külső partnerek számára befektetési és/vagy hitelezési döntésük meghozatalához.

Az üzleti terv minden esetben a jövőre vonatkozik, szöveges és számszerű elemekből áll és konzisztens (egymással összefüggő) döntések sorozatát tartalmazza [30].

9.1. Az üzleti terv fejezetei

Ilyen dokumentumot többféle formában szokás készíteni, az alábbiakban egy – többnyire – mindenki által elfogadott és használt induló vállalkozásra adaptált szerkezet kerül bemutatásra:

- Bemutató, bemutatkozás
- Vállalkozási terv
- Termelési terv
- Marketing terv
- Vállalkozási-vezetési terv
- Szervezeti terv
- Pénzügyi terv
- Összefoglalás

9.2. Az egyes fejezetek tartalma

Bemutató, bemutatkozás

Vállalkozás/vállalkozó ismerteti a vállalkozás nevét, címét, telefonszámát, (esetleg Web-, és e-mail címét).

Bemutatja a vállalkozókat/alapítókat, azok elérhetőségét, szakmai, iskolai végzettségüket, eddigi pályafutásukat.

Vállalkozás működési köreinek/tevékenységi területeinek ismertetése. Külső finanszírozási forrásigényének jelzése, az adatok bizalmas kezelésére vonatkozó információk közlése.

Vállalkozási terv

Ebben a fejezetben célszerű kitérni a vállalkozás anyagi-műszaki paramétereinek ismertetésére, köztük a tervezett termékek/szolgáltatások jellemzőinek fizikai tulajdonságaira.

Jellemző információk:

- a vállalkozás telephelye(-i), azok össz alapterülete, külön a beépített területekkel, a közműellátottság jellemzői;
- az ingatlanok hasznos alapterülete, rendeltetésük, jogállásuk (saját/bérelt), állaguk, felújítási igényük;
- székhely/telephely(-ek) földrajzi elhelyezkedése, megközelíthetősége, a be-, és kiszállítások milyensége;
- a székhely/telephely(-ek) választásának és az üzlet-, vagy üzemhelyiségek alkalmasságának indoklása;
- az üzlet-, és/vagy üzemhelyiségek jogállása, lízing esetén annak formája (tartós bérlet, avagy pénzügyi lízing) és díja, valamint bérbeadójának bemutatása;
- a vállalkozás beindításához és működtetéséhez szükséges szakmai képzettségek irányítók, adminisztrációs ügyintézők, középvezetők és dolgozók vonatkozásában;
- a termelni és/vagy szolgáltatni tervezett termékek/szolgáltatások részletes bemutatása, mennyiségi és minőségi paraméterei, a gyártásukhoz szükséges alap-, kellék-, és segédanyagok beszerezhetőségének ismertetése, szállítók piaci helyzete (belföldi-külföldi, monopol-piaci stb.);
- a termékek/szolgáltatások különleges jellemzői, esetleges szabadalmi- vagy kereskedelmi védettségük, ilyenek fennállása esetén a vállalkozás által tervezett intézkedések;
- új üzleti elképzelés, ötlet részletes leírása.

Termelési terv

Itt célszerű bemutatni azt a módot, ahogyan a vállalkozás a termékeit gyártani, vagy szolgáltatásait nyújtani tervezi. Ismertetni kell a gyártástechnológiát (technológiai műveletek sorrendjét, a gyártáselőkészítés mikéntjét, a közbenső-, és végellenőrzést), és mindazt

a technikai körülményt, amely a megfelelő minőségű gazdaságos és gazdaságilag hatékony termelést/szolgáltatást biztosítani fogja.

Megadandó információk:

- gyártási anyagok beérkeztetése, raktározása és gyártásba adásának rendszere, ezek biztonságos mozgásának módja;
- infrastrukturális szolgáltatások (víz, villany, gáz, telefon stb.) biztosításának módja, a szolgáltatási szerződések jellemzői;
- a tervszerű megelőző karbantartás rendszere, a speciális gyártóeszközök elkészítésének lehetőségei, vagy beszerzésük forrásai;
- a munkavállalók és munkakörnyezet védelmét szolgáló, valamint a minőséget biztosító rendszerek leírása;
- alvállalkozók (melyek meghatározott technológiai folyamatokat vállalozási szerződés alapján végezni fognak) bevonása szükségességének indoklása, szerződésük főbb paraméterei;
- gyártáshoz/szolgáltatáshoz szükséges gépek, berendezések és gyártóeszközök adatai;
- közeljövőben szükségessé váló beruházások (bővítő és pótló) ismertetése, különös tekintettel azok pénzügyi forrásainak (finanszírozásának) tervezetére.

Szolgáltatást nyújtó vállalkozásnak oly módon kell fentieket adaptálnia, hogy azok összhangban legyenek szolgáltatásaik piaci jellemzőivel.

Marketing terv

A marketing terv az üzleti terv legfontosabb fejezete, így ezzel a többiekénél részletesebben foglalkozni kell.

A mai modern piacgazdaságok rendszerében a fogyasztói igények vállalkozások általi, gazdaságilag hatékony kielégítésére a marketing az az üzleti filozófia, amely erre alkalmas amellet, hogy egyben eszköze is ezen vállalkozások fejlődésének.

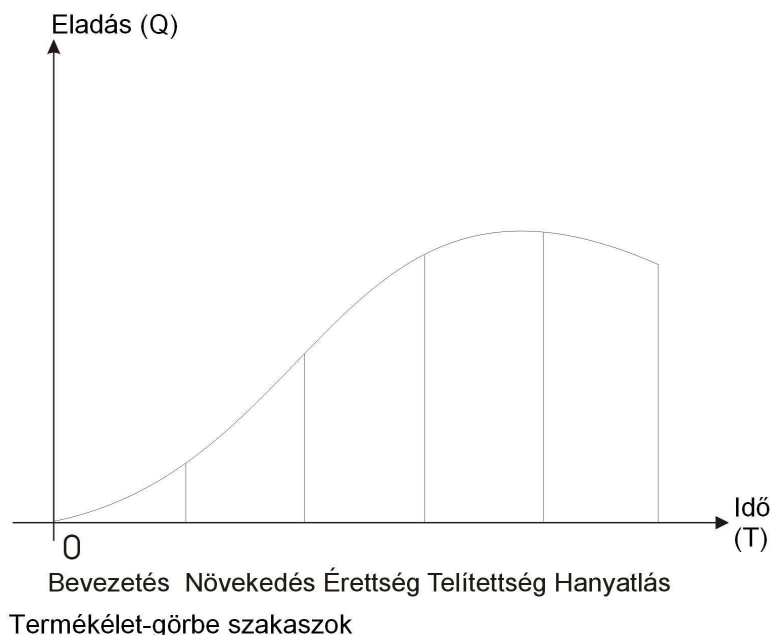
A marketing sajátos tervezésre épül. Azt mutatja, hogy miként tervezi a vállalkozás kiaknázni piaci lehetőségeit, ezért termékre, árakra, elosztási rendszerre, promóciós tevékenységekre, közreműködőkre, munkafolyamatokra, szektorokra, vásárlótípusokra, stb. bontva keresi a számára optimális megoldást.

A marketing terv magába foglalja a marketingcélokat és a megvalósításukhoz szükséges elveket, tevékenységeket és eszközöket.

A marketing stratégiák kialakítása a szerint változik, hogy a vállalkozás milyen terméket/szolgáltatást bocsát ki, az milyen pozíciót foglal el az adott iparágban, valamint versenytársaihoz képest hol helyezkedik el az adott piacon. Röviden: a marketing terv alapját képezheti az, ha a vállalkozás képes **besorolni** termékét/szolgáltatását a szakirodalom által termékélet-görbe szakasz megfelelő pozíciójába.

A marketing szakirodalom minden egyes terméknek/szolgáltatásnak öt, egymástól viszonylag jól elkülöníthető életszakaszt különbözteti meg. Az elkülönítés alapja az idő előrehaladtával alakuló, változó értékesítési volumen. E szerint megkülönböztethető a bevezetés, növekedés, érettség, telítettség és hanyatlás szakasz.

16. ábra: Termékélet-görbe szakaszok

A vállalkozások érdekeltsége a profit alakulásához fűződik, így az egyes termékélet-görbe szakaszokat alapvetően e megközelítésből célszerű elemezni, jellemezni.

- **Bevezetés szakasza:** a termék/szolgáltatás új, még nem rögzült a köztudatban, ezért az értékesítési volumen viszonylag csekély, a megismertetés érdekében folytatott marketing (reklám, promóció stb.) rendkívül költséges, a kifejlesztés egyszeri költségeiből számolható átlagköltség magas, így összességében a profit e szakaszban negatív.
- **Növekedés szakasza:** az első fogyasztókat továbbiak követik, az ismertség növekszik, az értékesítési volumen folyamatosan emelkedik, a marketing-, és fajlagos gyártási költségek csökkennek, a profit ez által generálódni kezd. A versenytársak azonban konkurens termékeket kezdenek kifejleszteni.
- **Érettség szakasza:** A termék/szolgáltatás beérett, széles körben ismerté és elfogadottá vált. Az eladott mennyiség rohamosan növekszik, de a szakasz második részében már a növekedési ütem csökkenni kezd, a marketing költségek (a bevezetés szakaszához mérten) csekélyek, a kibocsátás átlagköltsége a minimumhoz közelít, az összhaszon pedig maximálissá válik. A konkurencia harc élesedik, mivel az utánpótlók beléptek a piacra, ezért az árverseny nyomásának első jelei is megmutatkoznak.
- **Telítettség szakasza:** a termék/szolgáltatás piaca elérte azt a pontot, amikor az értékesítés volumene tovább már nem növelhető. A marketingen belül az árstratégia kerül előtérbe, ahol elsősorban az ártartást pozícionálják, sőt a szakasz második részében az árcsökkentés válik meghatározóvá. Habár a kibocsátás átlagköltsége még tovább esik, az ártartás és árcsökkentés miatt a profit csökken. A konkurenciaharc kieleződik, a verseny résztvevői megkísérelnek márkahű fogyasztókat szerezni.
- **Hanyatlás szakasza:** az eladások drámaian csökkennek, melyet a piac résztvevői termékmódosításokkal („ránctelítésekkel”) kívánják megállítani, ez képezi alapját a marketing stratégiának. A termék/szolgáltatás fogyasztása tömegessé vált, az alacsony átlagköltség ellenére a profit negatív (veszteség) lesz. A szakasz második felében megkezdődik a termék/szolgáltatás bevonása a piacról.

Marketing terv alapját tehát az fogja képezni, hogy a vállalkozás termékét/szolgáltatását hol helyezte el a termékélet-görbén. Ez alapján és az általa beszerzett információkra alapozva kidolgozható a marketing terv alábbiakra vonatkozó pontjai:

- termék/szolgáltatás árképzésének módszere (költség alapú vagy piaci alapú árképzés), valamint az alkalmazásával realizálható profit mértéke;
- a kiválasztott árképzési módszerrel kialakított értékesítési ár vizsgálata a versenytársak és a helyettesítő termékek/szolgáltatások áraihoz mérten;
- az árurugalmasság alkalmazásán alapuló elemzés elvégzése (áremelés vagy árcsökkenés várható hatásainak becslése a forgalom alakulására nézve);
- a választott elosztási csatornák bemutatása, összehasonlítása más alternatívákkal (direkt értékesítés, nagykereskedő(-k)-nek való átadás, bizományos átadás, franchising, esetleg raktárból történő értékesítés, vagy ezek kombinációja);
- termék/szolgáltatás, valamint a vállalkozás reklámozásának (ismerté és elfogadottá tételének) csatornái, eszközei és azok költségigénye;
- végső felhasználók (fogyasztók) körének meghatározása, melynek során a vállalkozás szegmentálja a piacot, vagyis felméri, hogy a fogyasztók az eltérő keresletük alapján az adott termék/szolgáltatás mely típusát helyezik előtérbe;
- konkurencia vizsgálat elvégzése (milyen vállalkozások képezik a versenytársakat, melyek ezen vállalkozások erős-gyenge pontjai, várhatóan hogyan reagálnak azok a folytonosan változó piaci hatásokra);
- termékpozicionálás, melynek során a vállalkozás meghatározza (és megkísérli azt tudatosítani fogyasztói körében), hogy a marketing tárgyát képező termék/szolgáltatás miben más és mennyiben jobb, mint a versenytársakéi.

Vállalkozás-vezetési terv

A vállalkozás vezetője/vezetői a szervezet-vezetési tevékenységüket vezetői funkciók gyakorlása útján látják el. A legalapvetőbb vezetési funkciók közé soroljuk a tervezést, szervezést, irányítást, ellenőrzést és koordinálást.

Az üzleti terv ezen fejezetében a vállalkozás kidolgozza:

- a kitűzött célok megvalósításának lehetőségeit (melyek a beszerzett információkon és a rendelkezésre álló erőforrások kombinációján alapulnak);
- a lehetséges alternatívák közül történő választás (döntés) után következik a részlettervek kimunkálása;
- a szervezési funkció tervezése kapcsán a vállalkozás kimunkálja a determinált cél(-ok) megvalósításához szükséges munkafolyamatok, és ezek végrehajtásához nélkülözhetetlen szervezetek és azok működésének/működtetésének tartalmi és formai előírásait;
- az irányítás megtervezésénél a vállalkozás arra a kérdésre ad választ, hogy a célirányos tevékenység során a vezetői eljárási szabályok és belső előírások hogyan fogják szolgálni a szervezetben folyó munkavégzést;
- az ellenőrzés tervezése során a vállalkozás kimunkálja azt a szabályrendszert, mellyel lehetővé válik a cél(-ok) megvalósulása előrehaladásának objektív mérése, a feladat-meghatározások helyességének értékelése, az értéklánc folyamat realizálódásának előírt technológiával való összhangja.

Szervezeti terv

Az üzleti tervnek ebben a fejezetében a vállalkozás szerkezetét, hierarchiáját kell megtervezni nagyságától, alaptevékenységének jellegétől függően. Ennek keretén belül ki kell munkálni:

- vállalkozás szervezeti formáját (centralizált, hierarchikus decentralizált, kooperatív);

- tulajdonformától függő döntéshozatali rendszert (az ügyvezetés hatásköre, kizárólag a tulajdonosi taggyűlések keretén belül meghozható döntések köre stb.);
- pénzáttalási (banki) aláírói jogkörök szabályozását (külön-külön, avagy együttesen gyakorolható-e);
- alsó-, közép-, és felsővezetők területi jogköreit és felelősségük rendszerét.

Pénzügyi terv

Pénzügyi tervet legalább középtávra célszerű elkészíteni, de amennyiben a vállalkozás átmeneti külső forrást tervez igénybe venni, úgy a pénzügyi terv futamidejének legalább olyan hosszúságúnak kell lenni, amilyen időszak alatt a külső források visszafizetésre fognak kerülni.

A pénzügyi terv a korábban bemutatott tervezőmunka hatásainak finánciális összefoglalása, ami előrejelzést ad a vállalkozás várható gazdasági teljesítményéről [31].

Elkészítése speciális szaktudást igényel, így célszerű szakember segítségét igénybe venni.

Jellemző dokumentumai:

- árbevételi terv (értékesítési volumen és alkalmazott egységárak eredője);
- költség-, és ráfordítás terv (termékek/szolgáltatások egységköltségének és a kibocsátás mennyiségének ismeretében számolható);
- eredmény terv (az árbevételi-, és a költség-ráfordítás terv végszámainak különbsége);
- eredmény-felhasználási terv (a realizálható adózott eredmény tervezett felhasználása, például tulajdonosi osztalék kifizetésére, eredménytartalékba történő helyezésre stb.);

- mérlegterv (a vállalkozás induló mérlege, illetve az évenkénti gazdálkodás hozadékának mérleget módosító hatásainak figyelembe vételével kialakuló mérlegek);
- pénzügyi elemzések (a 7. fejezetben bemutatott jövedelmezőségi-, hatékonysági-, tőkeáttételi-, likviditási-, és piaci mutatók értékei alakulásának bemutatása);
- pénzáram kimutatási terv (a vagyon-, és pénzeszközváltozás összefüggését, valamint a pénzforrások képződésének és felhasználásának folyamatát mutatja meg).

Releváns azonban kiemelni, hogy az üzleti terv nem szűkíthető az üzlet pénzügyi tervére. A mainstream felfogásban az üzleti terv egy „logikai modell”, amely azt tartalmazza, amit és ahogy a vállalkozó vállalkozásáról gondol, illetve amit az üzlet sikere érdekében gondolnia kell [32].

Összefoglalás

Egy üzleti tervet célszerű összefoglalással zárni, melynek tartalmából képet lehet nyerni a vállalkozásról, tervezett tevékenységéről, az alapítók üzleti elképzeléséről, megvalósítandó céljaikról és azok módjáról, eszközeiről. Ebből annak is ki kell derülnie, hogy a tervet készítő /mint piaci szereplő/ autonómiával rendelkezik, ami azt jelenti, hogy versenyben kívánja magát megmérettetni, tehát külső szabadsággal bír [33].

9.3. Az üzleti terv prezentálása a befektetőknek

A fejezet elején jeleztük, hogy az üzleti terv készítése leginkább az induló vállalkozások számára nélkülözhetetlen. Ekkor ugyanis a vállalkozás létrehozói saját maguk számára megfogalmazzák, hogy mit akarnak, mi jellemzi a kiindulási állapotot, hová kívánnak és hogyan eljutni.

Már működő vállalkozások is készítenek üzleti tervet, jellemzően az éves rendszeres gazdálkodásuk iránymutatása céljából, ennek terjedelme azonban lényegesen kisebb, mint egy induló vállalkozás üzleti terve, hiszen egy ilyen vállalkozás már eltekinthet az általa már korábban leírt és egyébként is ismert anyagi-, technikai-, és műszaki paraméterek

ismertetésétől, a vezetési-, és szervezeti terv stb. írásba foglalásától, mivel ezek az adatok már jól ismertek és tudatosultak a szervezetben.

Teljesen más megvilágításba kerül egy üzleti terv akkor, ha azt olyan induló, vagy már működő vállalkozás készíti, amely külső befektetőt kíván megnyerni vállalkozása számára, tehát kívülálló forrásaira van szüksége.

Ilyen esetben feltétlenül fontos, hogy az üzleti terv az előzőekben részletezett pontossággal kerüljön elkészítésre, hiszen a potenciális befektetők minden részletében, alaposan kívánják megismerni a vállalkozás célkitűzését és a rendelkezésére álló erőforrásait, mivel csak ezek együttes ismeretében fogják tudni megítélni az általuk biztosítandó tőke indokoltságát, de leginkább befektetésük kockázatát (megtérülésének bizonytalanságát) [34].

A befektetőknek tehát meggyőzően prezentálni kell az üzleti elképzelést, melynek eszköze az üzleti terv. A befektetők és a vállalkozás szempontjából is fontos, hogy az üzleti tervvel szemben támasztott alapkövetelmények teljesüljenek, úgymint legyen:

- tömör, világos és szerkezetileg is jól áttekinthető;
- formájában és tartalmában is logikusan felépített;
- figyelemfelkeltő és ugyanakkor lényegre törő;
- alapos a vállalkozási-, termelési-, marketing-, pénzügyi-, vállalkozásvezetési-, és szervezeti terv tekintetében egyaránt;
- hiteles a vállalkozás mindenkori pénzügyi állapotának bemutatásában.

A befektetők (legyen az hitelt nyújtó pénzintézet, tulajdonosi kölcsönt adó alapító, kockázati tőkejegyet vásárló befektető, részvényt jegyző vagy vásárló spekuláns stb.) számára egyértelműen és világosan ki kell derülnie az üzleti tervből, hogy:

- mennyire újszerű az üzleti elképzelés, az ötlet;
- kik a jelenlegi és a potenciális fogyasztók;

- milyen állapotban vagy fejlesztési fázisban van az ötlet, eljárás, termék vagy szolgáltatás;
- mennyi idő szükséges a piacra lépéshez;
- milyen a jelenlegi és a várható jövőbeli piaci helyzet;
- megfelelő mértékű, kiterjedésű lesz-e a piac;
- milyen nagysága (részesedése) lehet a vállalkozásnak ezen a piacon;
- a vállalkozás tulajdonosai mennyi tőkét és szellemi munkát fektettek már be a vállalkozásba, illetve az üzleti elképzelésbe;
- mekkora haszonnal járhat a terv megvalósulása;
- adott esetben mennyi időn belül válhat az üzleti elképzelést megtestesítő vállalkozás (vagy annak a befektető által birtokolt hányada) értékesíthetővé.

A tőkéjét kockára tevő befektető elvárásai (melyek befektetésének megtérülését és az egyébként kockázatmentes hozamot meghaladó profitot biztosítanak számára) leginkább az alábbiakban foglalhatóak össze:

- világosan megfogalmazott és alaposan kimunkált üzleti elképzelés;
- egyedi, különleges és innovatív termék/szolgáltatás és/vagy technológia, mely nagy növekedési lehetőséget mutat;
- hozzáértő, szakmailag jól felkészült és vállalkozói szemléletű vezetés;
- kellően mobil (bármikor és bárhol elérhető) üzletvezetés;
- nem feltétel, de kívánatos, hogy az üzleti elképzelés (ötlet, termék, technológia) megoldott szellemi tulajdonvédelem alatt álljon;
- lehetőség szerint a befektetett tőkével arányos irányítási lehetőség biztosítása a vállalkozás vezetésében a tőkebefektető számára;

- valós kilépési lehetőség biztosítása a befektető számára, például visszavásárlási szándéknyilatkozat adásával.

IRODALOM

- [1] **Farkasné Fekete Mária – Molnár József:** Közgazdaságtan I. Mikroökonómia, DE AMTC AVK, 2007.
- [2] **Artner Annamária:** Szűkösség és felesleg a történelemben és a tudományban, Közgazdasági Szemle, LXII. évf., 1. sz., 2015.
- [3] **Szakadát László:** Ronald Coase és a közgazdaságtan módszertana, Közgazdasági Szemle, XLII. évf., 11. sz., 1995.
- [4] **Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D.:** Közgazdaságtan, K.J.K., 2003.
- [5] **Heyne, P. – Boettke, P. – Prychitiko, D.:** A közgazdasági gondolkodás alapjai, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.
- [6] **George J. Stigler:** Piac és állami szabályozás (válogatott tanulmányok), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.
- [7] **Horn Miklós:** Gazdasági ismeretek, K.V.I. Főiskola, 1999.
- [8] **Gellért Andor:** Banküzletek, K.J.K., 1992.
- [9] **Bácskai Tamás és szerzőtársai:** Pénzügytan, Saldo, 2000.
- [10] **Andor László:** Közgazdaság, Pannonica Kiadó, 2005.
- [11] **Hisrich, R. D. – Peters, M. P.:** Vállalkozás, új vállalkozások indítása, fejlesztése és működtetése, Budapest, Akadémia Kiadó, 1991.
- [12] **Schumpeter, J. A.:** A gazdasági fejlődés elmélete, KJK, 1980.
- [13] **Kapás Judit:** A tranzakciós költségek tana a vállalatelméletben, Vezetéstudomány, XXXI. Évf. 07-08. szám, 2000.
- [14] **Roóz József – Heidrich Balázs:** Vállalati gazdaságtan és menedzsment alapjai, 2013.
- [15] **Tóth I. János – Árvai Zsófia:** Likviditási korlát és fogyasztói türelmetlenség, Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf., december, 2001.

- [16] **Csaba Iván – Tóth István György** (szerk.): A jóléti állam politikai gazdaságtana, TÁRKI, 2005.
- [17] **Elek Nóra**: A klubok közgazdasági elmélete, *Competitio*, XII/1., 2016.
- [18] **The World Bank**: Where is the wealth of nations? Measuring Capital for the 21st Century, The International Bank for Reconstruction and Development, 2006.
- [19] **Kornai János**: Innováció és dinamizmus, *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 1. sz., 2010.
- [20] **Hetényi István**: A gazdaságpolitika alapjai, Aula, 1992.
- [21] **Veress József** (szerk.): Gazdaságpolitika II. rész, Aula, 1992.
- [22] **Török László**: A magyar államadósság lehetőségei lehetetlenségei, *Competitio*, XI. évf. 2. szám, 2012.
- [23] **Kornai János**: Transzformációs visszaesés, *Közgazdasági Szemle*, 07-08. sz., 1993.
- [24] **Hatvani Szabó János** (szerk.): Magánvállalkozás és privatizáció, Perfekt, 1994.
- [25] **Török László**: Sajátos tulajdonszerzési technikák elemzése és értékelése, Egyetemi doktori értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1996.
- [26] **Brealy/Myers**: Modern vállalati pénzügyek, Bankárképző, 2004.
- [27] **Szebellédi István**: Könyvvizsgálói kézikönyv, Unió, 2000.
- [28] **Martin Hajdu György, May Réka** (szerk.): Tőzsdei szakvizsga felkészítő, Közép-európai Brókerképző Alapítvány, 2000.
- [29] **B. G. Malkiel**: Bolyongás a Wall Streeten, Nemzetközi Bankárképző Központ, 2001.
- [30] **Michael E. Porter**: Versenysztratégia, Akadémiai Kiadó, 2000.

[31] **Száz János**: Hitel, pénz, tőke, K.J.K., 1991.

[32] **Szirmai Péter – Klein Sándor**: Üzleti tervezés – üzleti gondolkodás
Induló vállalkozások tervezése, EDGE Kiadó, 2009.

[33] **Török Éva**: A szerződési szabadság gazdaságsszabályozó szerepe,
Debreceni Jogi Műhely, 2014. évi (XI. évfolyam) 1–2. szám, 2014.

[34] **Varsányi Judit**: Üzleti stratégia – Üzleti tervezés, Nemzeti
Tankönyvkiadó, 1996.